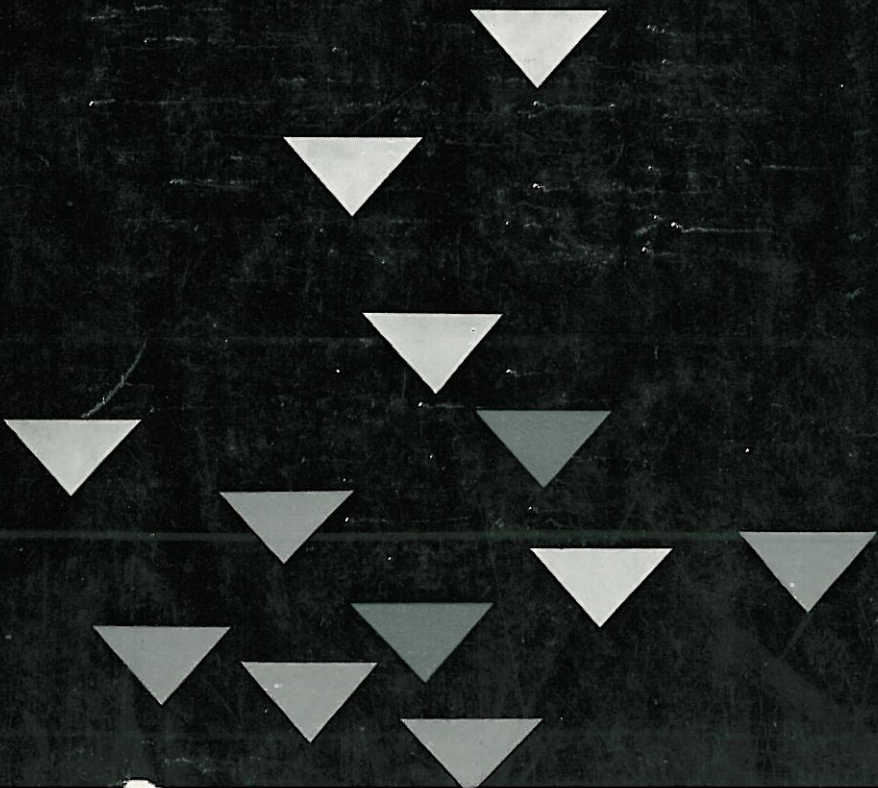

industrien och förgubbningen

Industrien och förgubbningen

INDUSTRIENS UTREDNINGSSINSTITUT

Industrien och förgubbningen

STOCKHOLM 1955

Almqvist & Wiksells

BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

UPPSALA 1955

Innehåll

	Sid.
FÖRORD	7
FÖRSÖRJNINGSBÖRDA OCH FRAMSTEGSTAKT I ETT ÅLDRADE SAMHÄLLE	9
<i>fil. dr Jan Wallander, Industriens Utredningsinstitut</i>	
Åldringarnas halvsekel – Ökad medellivslängd – minskad förgubbning – Yrkesverksamhetens förändringar – En åldrad arbetsstyrka – Vem bär bördan av de gamlas försörjning? – Ålderdomspensionering och framåtskridande – Goda och dåliga affärer – Några praktiska synpunkter på utformningen av ett pensionssystem.	
HUR FÖRÄNDRAS MÄNNISKORNA NÄR DE BLIR GAMLA?	37
<i>docent I. G. Porjé, Södersjukhusets geriatriska klinik</i>	
Ålderns inverkan – Miljöns inverkan – Hur inverkar åldern på arbetsförmågan? – När skall vi sluta arbeta? – Är det nyttigt att arbeta?	
ARBETE ELLER FRITID I DE HÖGRE LEVNADS- ÅLDRARNA?	47
<i>professor Ingvar Svennilson, Stockholms Högskola</i>	
Fritiden i socialhistoriskt perspektiv – Arbetskraft och be- folkningens utveckling – Nationalprodukt och »pensionsålder» – Vitaliteten i högre åldrar – De äldres arbetsinsats – Diffe- rentiering efter arbetskapacitet – Valfrihet och »incentives».	
ATT ÅLDRAS I INDUSTRIALISMENS SAMHÄLLE . .	65
<i>fil. lic. Bengt G. Rundblad, Industriens Utredningsinstitut</i>	
Åldringen och familjen – Åldringen och arbetet – Åtgärder för att motverka åldringarnas isolering – Gradvis anpassning till ålderdomens sysslolöshet.	

INNEHÅLL

	Sid.
DE GAMLA OCH INDUSTRIARBETET	79
<i>professor, med. dr Sven Forssman, Svenska Arbetsgivare- föreningen</i>	
INDUSTRIEN OCH DEN ÄLDRE ARBETSKRAFTEN .	105
<i>referat av en diskussion</i>	
Åldrande och anpassning – De äldres användbarhet inom industrien – Möjligheterna att sysselsätta pensionärerna – Pensionssystemet.	
Deltagare i IUI:s konferens	127

Förord

Pensioneringsfrågan har under senare år varit föremål för en ständigt stigande uppmärksamhet. I slutet av år 1950 framlade den s. k. Åkessonska kommittén sitt principbetänkande, vilket gav upphov till en livlig diskussion. Med anledning av denna tillsattes år 1951 en ny utredning, som fick i uppdrag att överarbeta kommitténs förslag. Under våren 1954 har vidare Svenska Arbetsgivareföreningen publicerat ett förslag som utarbetats av en av föreningen tillsatt kommitté. Samtidigt med att dessa förslag diskuterats, har folkpensioneringssystemet förändrats och utbyggt.

Det tycks f. n. på olika håll råda rätt allmän enighet om att pensioneringsfrågan bör lösas på ett tillfredsställande sätt inom en inte alltför avlägsen framtid. Diskussionen rör sig i hög grad om fördelar och nackdelar hos olika system. Ett väsentligt problem i detta sammanhang är frågan om den för individerna ur ekonomiska, medicinska, sociologiska och andra synpunkter lämpligaste avvägningen mellan aktiv tid och tiden som pensionär. En annan synnerligen viktig aspekt av frågan är hur olika lösningar av pensionsproblemet kan tänkas påverka de aktivas försörjningsbörda och framstegstakten i samhället. För att få dessa sidor av problemkomplexet närmare belysta ordnade Industriens utredningsinstitut i oktober 1954 en konferens mellan företagare och fackföreningsmän, representanter för tjänstemännen samt experter på i detta sammanhang berörda områden.

Konferensen hade givits namnet Industrien och förgubbingen och mot bakgrunden av en allmän teckning av problemkomplexet diskuterades där i första hand de sidor av problemet, som ur industriens och dess anställdas synpunkt är av intresse.

Det har förefallit oss som om de fakta och synpunkter som därvid framkom kunde vara av ett mera allmänt intresse och vi har

FÖRORD

därför i denna bok samlat de föredrag som hölls vid konferensen liksom ett referat av de diskussioner, som ägde rum.

De synpunkter och idéer som framförs i de olika uppsatserna står givetvis för författarnas egen räkning. Diskussionsreferatet baserar sig i huvudsak på den rundabordsdiskussion, som avslutade konferensen. I detta referat har emellertid även medtagits vissa synpunkter som framkom vid diskussionerna i anslutning till de olika föredragen. För att ge det ett rimligt omfång har det varit nödvändigt att koncentrera och i vissa fall sammanslå uttalanden, som föllts vid olika tillfällen under konferensen. Referatet har sammanställts och redigerats av institutets sekreterare Göran Waldau.

Vi hoppas att denna publikation skall kunna stimulera debatten kring pensioneringsfrågan. Hur denna fråga löses har ju inte bara stor betydelse för den framtida ekonomiska utvecklingen i vårt land utan lösningen sätter också i hög grad sin prägel på hela vår livsform — hur vi under olika perioder av vårt liv kommer att fördela vår tid mellan arbete och vila.

Stockholm den 25 april 1955.

Jan Wallander

Försörjningsbörda och framstegstakt i ett åldrande samhälle

Fil. dr Jan Wallander

Åldringarnas halvsekel

I början på detta århundrade hade vi här i landet en halv miljon åldringar — personer som var 65 år och äldre. För närvarande är antalet åldringar över 700 000 och i början på 1970-talet kan deras antal beräknas uppgå till drygt 1 miljon. Vi lever i åldringarnas halvsekel under barnets århundrade.

Samtidigt som åldringarnas antal absolut sett har stigit så har också deras andel i befolkningen ökat. År 1910 utgjorde de 8,5 % av hela befolkningen. För närvarande ligger andelen något över 10 % och 1975 kan den beräknas uppgå till drygt 15 %. Det är i första hand denna ökning av åldringarnas andel, som man har gett namnet förgubbning. Av särskilt intresse i samband med en diskussion av de ekonomiska konsekvenserna av förgubbningen är relationen mellan de ekonomiskt passiva — åldringarna — och den aktiva delen av befolkningen. En föreställning om förändringen i denna relation kan man få genom att beräkna antalet åldringar (65- ω) per 1 000 individer i åldrarna 15—65 år. Denna relation har jag i det följande kallat »förgubbningstalet». Storleken av förgubbningen i denna mening under olika tider i Sverige framgår av följande tablå.¹

¹ Man kan naturligtvis fråga sig varför man skall sätta alla som är över 65 år i relation till dem som är mellan 15 och 65 år med tanke på att den ekonomiska aktiviteten i olika åldrar har varierat rätt mycket från tid till annan. Vore det inte mera rimligt att sätta t. ex. de icke yrkesverksamma över en viss ålder i relation till de yrkesverksamma? Bakom det ovan använda förfaringsättet ligger emellertid följande tanke. Vad som i sammanhanget är intressant är att fastställa den s. a. s. biologiska situation som vi befinner

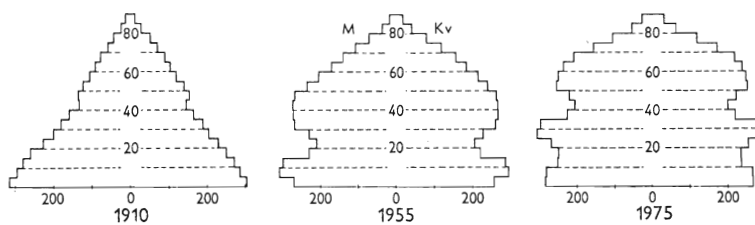
1910 = 142

1950 = 155

1975 = 233

På varje »aktiv» kommer det alltså år 1975 att gå ungefär 60 % fler åldringar än vad det gjorde i början på detta sekel.

Bakom denna utveckling ligger en ofta omskriven omskiktning av vår ålderspyramid. Dess förändringar framgår av följande figur som visar pyramidens utseende åren 1910, 1955 och 1975. I figuren har antalet individer angivits i tusental.

Medan pyramiden i början på århundradet var sockertoppsformad så kom den under 30- och 40-talet att anta karaktären av en urna — den omtalade dödsurnan. Skulle utvecklingen ha fortsatt på det sätt som då var aktuellt hade vi uppenbarligen så småningom fått en mycket stark förgubbning. Detta blev emellertid inte fallet och som framgår av »pyramiden» för år 1975 så kommer vår befolknings åldersfördelning i framtiden att bära mycket kraftiga spår av de kastningar i demografiskt hänseende som ägt rum under senare tid. Detta innebär i sin tur att antalet åldringar i

oss i. Om vi nu tänker oss att vi schematiskt kan fastslå att mellan 15 och 65 år föreligger det inga biologiska hinder för att vi arbetar, medan dessa hinder är påtagliga för åldrarna över 65 år, så ger alltså förgubbningstalet en bild av det biologiska läget. Att vi under vissa tider s. a. s. överutnyttjar vår biologiska situation medan vi under andra underutnyttjar den är en helt annan sida av saken. Resonemanget förutsätter givetvis att de biologiska förhållandena är ungefär konstanta, dvs. att en 65-åring i dag inte är mer arbetsduglig än hans motsvarighet för femtio år sedan. Som framgår av professor Svennilsons uppsats finns det skäl att tro att det förhåller sig på detta sätt.

framtiden kommer att öka under vissa perioder men minska under andra. Det är sålunda tydligt att omkring år 2 000 kommer de som inträder i pensionsåldern att vara relativt få.

Förgubbningen är inte någon specifikt svensk företeelse utan i de flesta av de västerländska industriländerna har man liknande tendenser. Förgubbningstalet uppgick sålunda omkring år 1950 till 167 i England (1953)² och 170 i Frankrike (1950). I USA (1950) var det å andra sidan 125 och i Polen (1949) 75.

Ökad medellivslängd — minskad förgubbning³

När man talar om orsakerna till förgubbningen så brukar det vara vanligt att ange som den viktigaste den under detta århundrade påtagligt ökade medellivslängden. Vid sekelskiftet uppgick medellivslängden till 56 år (1901—10)⁴ medan den för närvarande uppgår till 70 år (1946—50). Det är emellertid minst sagt tveksamt om ökningen i medellivslängden ökat förgubbningen. Hur stort förgubbningstalet är i dag beror för det första till mycket väsentlig del — som framgår av ovanstående ålderspyramider — på hur många barn som har fötts under olika tider i vårt land. Dagens åldringar rekryteras ju från dem som föddes i slutet på 1800-talet. Förgubbningstalet påverkas vidare av i vilken mån de olika födelsekullarna har decimerats genom emigration eller ökats ut genom immigration. Emigrationen var betydande kring sekelskiftet och decimerade alltså dagens åldringsårsklasser. Immigrationen var stor under slutet på 40-talet och därigenom blev i första hand de aktiva åldrarna utökade.

Till sist bestäms så förgubbningens storlek av i vilken utsträckning olika åldrar decimerats genom döden. I detta hänseende har

² Siffrorna inom parentes anger det år resp. uppgift avser.

³ Framställningen i detta avsnitt grundar sig på beräkningar som utförts inom IUI av fil. lic. Erik Höök och på uppslag från honom.

⁴ Siffrorna inom parentes anger den period dödlighetsmätningarna omfattar.

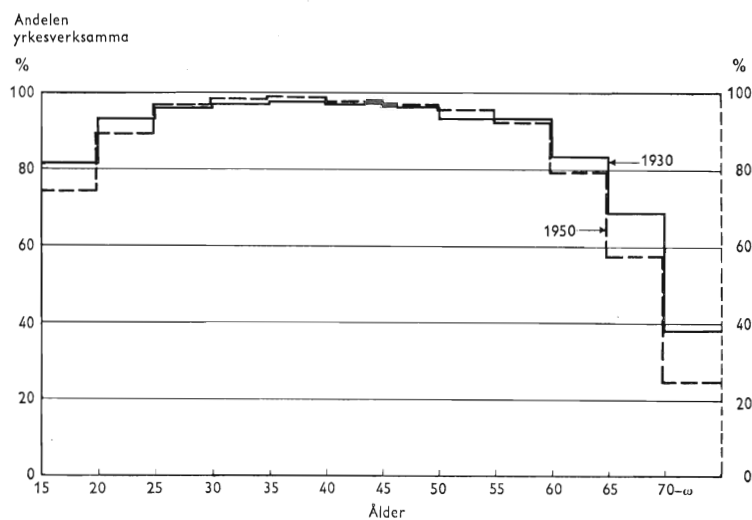
förhållandena ändrat sig starkt från tid till annan. Dödligheten har påtagligt minskat under de senaste tre decennierna. Denna minskning faller emellertid till alldeles övervägande del på barn- och ungdomsåldrarna, medan dödligheten i de högre åldrarna sedan länge legat relativt konstant. Detta betyder att dagens aktiva är fler än de annars skulle ha varit eftersom dödligheten under deras barna- och ungdomsår varit mindre än tidigare. Antalet åldringar är däremot inte i någon högre grad påverkat av sänkningarna i dödligheten. Nedgången av dödligheten borde under sådana omständigheter närmast leda till en minskning av förgubbningen. Man kommer till det paradoxala resultatet att vi idag möjligen skulle ha haft en högre grad av förgubbning om dödligheten inte sjunkit och alltså medellivslängden legat på en lägre nivå än nu. Det är svårt att mera exakt ange vilken betydelse för förgubbningens omfattning som förändringarna just i dödligheten har haft, eftersom födelsetalen, in- och utvandringen och dödligheten i viss mån är ömsesidigt beroende av varandra. Man kan emellertid få en ganska god uppfattning genom att göra en beräkning över hur stort förgubbningstalet skulle ha varit om dödligheten inte hade sjunkit, varvid man tänker sig att födelsefrekvens, emigrationstendens och immigration är oförändrade. En sådan beräkning visar att det blir mycket liten skillnad mellan det beräknade och det observerade talet och att beroende på beräkningssättet skillnaden kan slå i den ena eller andra riktningen.⁵ Den ökade medellivslängden kan alltså under denna period inte sägas påtagligt ha bidragit till förgubbningen.

Yrkesverksamhetens förändringar

Som framhållits ovan så beror inte förändringar i förhållandet mellan aktiva och passiva enbart på åldersfördelningen utan av stor

⁵ Olika i resultat sammanhänger bl. a. med vilken periods dödlighetsförhållanden man tar till utgångspunkt. En stencilerad redogörelse för beräkningarna kan på begäran erhållas från IUI.

betydelse är också i vad mån individer i olika åldrar verkligen är aktiva, dvs. hur vi under olika tider disponerar över vårt liv — hur många år som avsättes för produktivt arbete och hur många vi ägnar åt vila och rekreation. En föreställning om förhållandena i detta avseende kan man få genom att i folkräkningarna studera andelen av de s. k. yrkesverksamma. Man bör emellertid komma ihåg att den bild som man får på så sätt är en smula onyanserad, eftersom en person kan räknas som yrkesverksam även om han kanske inte ägnar mer än hälften av sin arbetstid åt förvärvsarbete. Det kan alltså föreligga stora variationer i arbetsinsatsens omfattning utan att detta återspeglas i statistikens siffror. I diagrammet nedan har emellertid återgivits yrkesverksamheten för män i olika åldrar i Sverige åren 1930 och 1950.⁶

⁶ Statistiken över yrkesverksamheten är av flera skäl mindre tillfredsställande och det stöter på vissa svårigheter att göra jämförelser mellan olika folkräkningar. För männens del är emellertid jämförelsemöjligheterna relativt goda. Storleksordningen av de felaktigheter som i detta sammanhang uppstår torde framgå av skillnaden mellan de två kurvorna i diagrammet i de centrala arbetsföra åldrarna. I realiteten torde det i dessa knappast före-

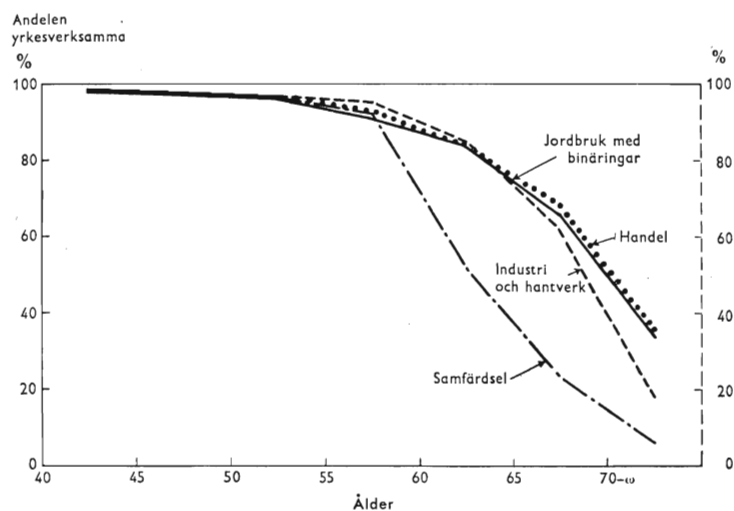
Som framgår av diagrammet ovan har yrkesverksamheten i de centrala åldrarna varit relativt konstant mellan 1930 och 1950. I åldrarna mellan 15 och 25 år har yrkesverksamheten däremot sjunkit påtagligt och detsamma gäller för åldrarna över 60 år. Särskilt kraftig är sänkningen i den allra högsta åldersgruppen. Om vi tänker oss att vi år 1950 hade haft samma yrkesverksamhet som år 1930 så skulle det ha betytt att den yrkesverksamma befolkningen år 1950 skulle ha varit 2 à 3 % större än den nu faktiskt blev.⁷ Detta kan ge en föreställning om betydelsen av de förändringar som här inträffat.

Bakom den ovan redovisade nedgången i yrkesverksamheten ligger inte bara en sänkning inom olika yrkesgrupper utan också i hög grad en överflyttning från vissa yrkesgrupper till andra. Som framgår av nedanstående diagram är nämligen yrkesverksamheten i de högre åldrarna mycket olika inom olika yrken.

Bland männen är sålunda yrkesverksamheten i de högre åldrarna påtagligt större inom jordbruk med binäringar och handel än inom t. ex. industri och hantverk. Nedgången i yrkesverksamhet kan därför till en del sägas bero på övergången från jordbruk till industri. Att yrkesverksamheten är högre inom jordbruket än inom industrien torde väsentligen bero på att befolkningen inom jordbruket till mycket stor del består av företagare. Denna tanke stöds av att den andra yrkesgrupp, där vi finner en hög yrkesverksamhet — nämligen handeln — också till mycket stor del består av företagare. Den allra lägsta yrkesverksamheten har gruppen samfärdsel, vilket väl torde vara ett resultat av ett väl utbyggt pensionssystem och vissa krav på syn, hörsel etc.

ligga någon skillnad mellan de två folkräkningstillfällena. För kvinnornas del är jämförelsemöjligheterna avsevärt mindre. En kvinna räknas vidare som yrkesverksam endast i den mån som hon utför annat produktivt arbete än hushållsarbete i det egna hemmet. Ur samhällsekonomisk synpunkt finns det emellertid ingen anledning att räkna sådant arbete som mindre produktivt än arbete utanför hemmet, varför även detta arbete borde redovisas. Med hänsyn till de här berörda förhållandena har i det följande procenttal över yrkesverksamheten endast redovisats för männens del.

⁷ I de centrala åldrarna har yrkesverksamheten antagits vara oförändrad.

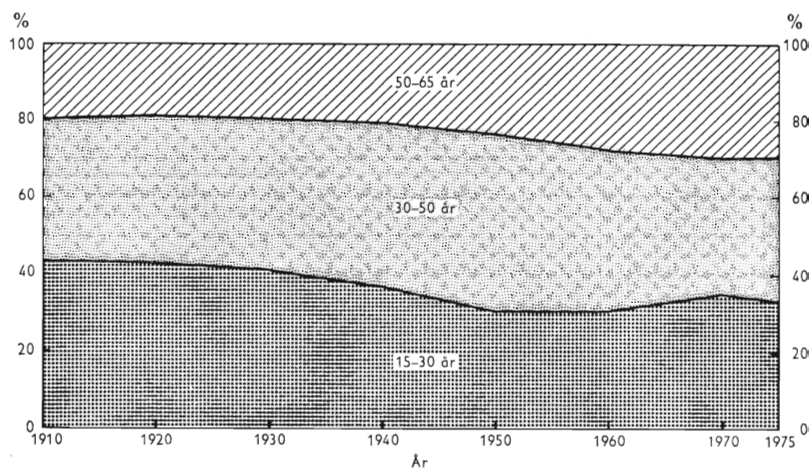
Man kan tänka sig flera förklaringar till att företagarna av allt att döma har högre yrkesverksamhet än de anställda. För det första kan det bero på att företagarna har större möjligheter än andra att förverkliga sin eventuella lust att stanna kvar i produktivt arbete även i de högre åldrarna. Man kan emellertid också tänka sig att deras höga yrkesverksamhet närmast är ett tvång. De har inte avsatt så mycket tidigare att det kan ge dem vad de betraktar som en hygglig ålderdomsförsörjning och därför är de nu mer eller mindre tvungna att pensionera sig på det sättet att de stannar kvar i arbetet även efter den tid, då de helst skulle vilja sluta.

Av stor betydelse för den framtida utvecklingen av det materiella välståndet här i landet är uppenbarligen hur stor del av vårt liv som vi beslutar oss för att ägna åt produktivt arbete. Kan vi där räkna med att yrkesverksamheten även i fortsättningen skall sjunka i de högsta åldrarna? Man kunde tänka sig att få en viss vägledning på denna punkt genom att jämföra med länder som har nått en högre levnadsstandard än vi — t. ex. USA. Studerar man nu för år 1950 yrkesverksamheten i en sådan stat som Wisconsin — dess

näringsstruktur är mycket lik Sveriges — så visar det sig att yrkesverksamheten där av allt att döma är högre bland de äldre än hos oss. Internationella jämförelser av detta slag är alltid vanskliga att göra. Det observerade förhållandet kan emellertid föranleda den reflektionen, att det inte är självklart att yrkesverksamheten i Sverige skall fortsätta att sjunka. Detta gäller de högre åldrarna. Bland 15—25 åringarna i Wisconsin är å andra sidan yrkesverksamheten påtagligt lägre än hos oss och här har vi av allt att döma att vänta en ytterligare sänkning, sammanhängande med en ökad skolgång.⁸

En åldrad arbetsstyrka

Ovan har hela tiden talats om de egentliga åldringarna. Det är emellertid tydligt att ur ekonomisk synpunkt är det också väsentligt hur de aktiva fördelar sig sinsemellan på olika åldersgrupper. Även i åldrarna 15—65 år har det skett en förskjutning mot de högre åldrarna. Detta framgår av nedanstående diagram.

⁸ Yrkesverksamhet i Wisconsin 1950:

15—20 år = 48 %.

20—25 år = 85 %.

Som synes är förskjutningen uppåt påtaglig. Det är emellertid tydligt att i framtiden denna tendens kommer att i någon mån brytas, då på 70-talet de talrika barnkullarna från 40-talet börjar komma upp i de yngre arbetsåldrarna.

Förskjutningen i arbetskraftens ålderssammansättning gör ju att man vid planeringen av produktionen bör ta hänsyn till att en större del av arbetsstyrkan är i de högre åldrarna än tidigare. Man kan väl med en viss förenkling säga, att de nuvarande industriföretagen både i fråga om sin organisation och de maskiner som de använder är konstruerade med tanke på ung arbetskraft. Man bör därför ha all anledning inom industrien att fråga sig om inte det förhållandet, att man nu i större utsträckning har att räkna med äldre arbetare, bör göra att man från den utgångspunkten omprövar sin organisatoriska uppbyggnad och sina maskinkonstruktioner. Detta förefaller inte minst väsentligt med tanke på att det inte är så enkelt att den äldre arbetskraften enbart har lägre prestationsförmåga än den yngre. Som docent Porjé visar i sin uppsats så är det kanske i stället riktigare att beskriva saken så, att äldre arbetskraft kan utföra andra prestationer än yngre arbetskraft. I vad mån man når goda resultat ur effektivitetssynpunkt sammanhänger därför i hög grad med i vad mån produktionens prestationskrav på arbetarna är anpassade till deras prestationsmöjligheter.

När det gäller förskjutningen mot högre åldrar i arbetsstyrkan är olikheten mellan näringsgrenarna betydande. Inom jordbruket är sålunda 38 % av den manliga arbetskraften över 50 år; inom industrien uppgår samma andel inte till mer än 24 % och inom handeln ligger den så lågt som vid 21 %. Inom industrigruppen ligger metallindustrin lägst med 19 % och jord- och stenindustrin högst med 32 %. Helt naturligt är andelen låg i de näringsgrenar som expanderat och hög i dem som stagnerat.

Vem bär bördan av de gamlas försörjning?

När man med bekymmer noterar den tilltagande förgubbningen så ligger bakom detta bekymmer ofta den tanken att förgubbningen medför att vi i framtiden får en lägre levnadsstandard än vi annars skulle ha haft. Man resonerar därvid så här.

Den aktiva delen av befolkningen framställer under ett år en viss mängd livsmedel, kläder, skor, möbler osv. En del av dessa varor måste avsättas till att försörja den passiva delen av befolkningen — åldringarna. Ökar nu antalet åldringar så måste man avdela en större del av den gemensamma kakan till att försörja dessa, varför det blir mindre kvar till de aktiva. Detta resonemang är otvivelaktigt riktigt, men samtidigt missledande. Man utgår nämligen därvid ifrån att kakan s. a. s. är given och att dess storlek inte påverkas av antalet åldringar. Detta är emellertid långt ifrån säkert. Det kan nämligen mycket väl tänkas att kakan är stor, när och just därför att antalet åldringar är stort. De gamla har nämligen under sin aktiva tid möjlighet att se till att den framtida kakan blir större än den annars skulle ha blivit. De kan därigenom sägas ha svarat för hela eller en mycket stor del av sin framtida försörjning. De kan under sådana omständigheter knappast sägas utgöra någon börda för de framtida aktiva.

I dessa djupfrysningens tidevarv skulle man kunna tänka sig att detta konkret tog sig det uttrycket att vi byggde upp stora fryshus där vi lagrade upp mat i sådan omfattning att det beräknades räcka för oss på vår ålders höst.⁹ Det är emellertid tydligt att när det är fråga om något så svårlagrat som mat så vore ett sådant arrangemang en ganska dyrbar och besvärlig utväg. Det är å andra sidan påtagligt att när det gäller många andra varor så möter det inte

⁹ En annan form vore att successivt bygga upp ett tillgodohavande i utländsk valuta. Det är ju inte självklart att huvudparten av pensionärerna skall bo just i Sverige. Både ur deras egen synpunkt och med tanke på levnadskostnaderna vore det kanske bättre för dem att tillbringa sin ålderdom t. ex. vid Medelhavet, på samma sätt som pensionärer i Amerika far till Miami eller Californien.

samma svårigheter att lägga upp förråd. Vi kan t. ex. bygga oss ett hus och betala av det så att vi på vår ålderdom bara behöver svara för kostnaderna för uppvärmning och underhåll. Vi kan skaffa oss cyklar, bilar, dammsugare, symaskiner, köksassistenter, glas, porslin, köksgeråd, möbler, linne, kläder, skor, båtar, sommarställen m. m. Går vi över tröskeln till pensionsåldern med en fräsch uppsättning av alla dessa ting så behöver vi därefter inte lägga ner några större pengar på denna typ av konsumtion, eftersom vi kan räkna med att en stor del av dessa föremål skall räcka oss livet ut.

På detta sätt handlar vi också i stor utsträckning, och det är i sin tur förklaringen till att så många pensionärer kan leva på en relativt hygglig standard trots att de har mycket små kontanta inkomster. Det kan vara intressant att försöka illustrera vilken ekonomisk betydelse för enskilda individer denna typ av självpensionering kan ha. Om vi tänker oss att ett äldre par i Stockholm går in i ålderdomen med en uppsättning av den typ som nämnts ovan så att de stora utgifter som han och hans hustru har avser livsmedel, bränsle, lyse, sjukvård, tobak, sprit och driftskostnader för personbil och räknar med att han håller samma standard på dessa områden — möjligen med undantag av bilen — som en arbetare i Stockholm, så skulle han enligt Socialstyrelsens material behöva 8 000 kronor för att kunna leva så. För att en förvärvsarbetande i Stockholm som är gift och har två barn skall kunna leva på lika hög standard som åldringarna och lägga undan lika mycket som de gjorde under sin aktiva tid, så måste han ha 23 500 kronor; alltså ungefär tre gånger så mycket i kontanter räknat.¹

¹ Beräkningarna utgår från Socialstyrelsens budgetmaterial för Stockholm, Göteborg och Malmö år 1952. Som bostad har räknats med ett eget hem på 4 rum och kök, värt ca 60 000 kronor. I båda fallen är det vidare räknat med innehav av personbil. Kalkylen är naturligtvis mycket osäker. Så vitt jag kan förstå finns det emellertid ingen anledning att tro en verkligt genomarbetad kalkyl skulle ge mindre skillnad. Båda fallen har räknats inklusive skatter. Någon hänsyn har i detta exempel dock inte tagits till att åldringarna på detta sätt förmodligen kommer att lämna efter sig en mindre förmögenhet, eftersom bl. a. huset troligen har ett visst värde ännu vid deras död.

Detta exempel kan väl sägas visa två saker: nämligen dels att man ofta misstar sig på olika människors levnadsstandard när man endast utgår från deras kontanta inkomster, dels att denna typ av pensionering rimligtvis bör ha och i framtiden kan få utomordentligt stor betydelse. En sådan form av pensionering ter sig ur många synpunkter tilltalande. Man kan därför ifrågasätta, om den inte på olika sätt borde stimuleras mer än nu. Det skulle t. ex. kunna ske så att »överamorteringar» på hus fick dras ifrån pensioneringsavgiften i ett eventuellt framtida allmänt pensionssystem, varvid givetvis pensionsbeloppet samtidigt sänktes. Man kan ju också fråga sig varför inte sådana »överamorteringar» skulle kunna vara skattefria i samma utsträckning som pensionsavgifter är det.

Vi har också andra möjligheter än de ovan nämnda att sörja för vår ålderdom nu, så att vi inte i framtiden behöver inkräkta på de då levande aktivas försörjning, nämligen genom att investera i maskiner, kraftverk, vägar, hyreshus osv. Därigenom ökar ju nämligen den framtida produktionen utöver vad den annars skulle ha varit. Detta givetvis dock endast under den förutsättningen att vi gör investeringar, som verkligen visar sig vara produktiva. Konkret skulle ett sådant arrangemang kunna ta sig det uttrycket att vi under vår aktiva tid byggde upp och underhöll en fabrik. Därefter sålde vi den till de då aktiva och bytte på så sätt till oss en mot investeringen svarande mängd konsumtionsvaror.

Ser man saken på detta sätt kan man alltså säga att om vi genomför en allmän självpensionering på det sätt som exemplifierats ovan så betyder det att de gamla själva svarar för sin ålderdomsförsörjning och inte ligger de aktiva till last. Graden av förgubbning i befolkningen blir under sådana omständigheter av sekundärt intresse.

Mot denna bakgrund kan man hävda att problemet om försörjningen på ålderdomen bara är en speciell aspekt av problemet hur vi över huvud skall kunna försörja oss. Genom våra produktiva insatser får vi vissa resurser till vårt förfogande, och det är ett problem för de flesta av oss att dessa resurser ter sig pinsamt knappa. Hur vi fördelar förbrukningen av vår kaka över livet kan

emellertid inte sägas utgöra ett problem i egentlig bemärkelse, utan här är det helt enkelt fråga om ett val, som var och en får träffa som han finner lämpligt. En del av oss är villiga att avstå rätt mycket under den aktiva tiden, för att sedan leva bättre på ålderdomen medan andra önskar fördela sina inkomster på ett mera ojämnt sätt över livet. Det kan därför i många fall vara missvisande att säga att den ena eller andra pensionsnivån är så hög att vi inte orkar med den. Det är ju i själva verket inte fråga om att vi inte kan, utan om att vi inte vill fördela våra inkomster på det sätt en så hög pension skulle medföra.

På samma sätt finns det heller ingen anledning att utan vidare påstå, att ålderdomsförsörjningen underlättas om vi utsträcker vår arbetstid längre och alltså går i pension vid senare ålder. Det är visserligen tydligt att om vi sätter in flera arbetsår så betyder det att den kaka som vi totalt har till vårt förfogande under livet blir större än den annars skulle vara och att vi därför kan unna oss en högre materiell standard. Men det finns ingenting som säger att ett samhälle där man arbetar mycket och har en hög konsumtionsstandard har löst sina problem bättre än ett samhälle där man arbetar måttligt och har en visserligen något lägre konsumtionsstandard men samtidigt mera fritid. Olika människor önskar göra avvägningen mellan arbetstid och pensionstid på olika sätt och det väsentliga är därför att vårt samhälle och våra pensionssystem är så utformade att människor inte drivs att träffa ett val, som inte är optimalt.

Det kommer emellertid alltid att finnas en grupp människor som under sin aktiva tid inte har gjort några eller i varje fall inte tillräckliga avsättningar för ålderdomen. Denna grupp kommer helt naturligt att ligga de aktiva till last. Det kan finnas många skäl till att människor tillhör denna försörjningsgrupp. Det kan bero på att de har haft så små inkomster, att de inte orkat med att avsätta belopp som ger dem en ålderdomsförsörjning som vi betraktar som skälig, eller att de varit sjuka eller på annat sätt arbetsoförmögna. Det finns naturligtvis också en »asocial» grupp, som inte kommer att avsätta tillräckligt. Hur stor del av de gamla som i framtiden

kommer att tillhöra den egentliga försörjningsgruppen sammanhänger endast sekundärt med befolkningens ålderssammansättning. Ju mer levnadsstandarden stiger desto färre blir de som tillhör gruppen på grund av fattigdom², och gruppens storlek i övrigt beror i hög grad på sjukvårdens standard, den sociala politikens inriktning och den allmänna andan i samhället.

Det föregående är vad ekonomer brukar kalla ett Robinson Crusoe-resonemang; det vill säga det knyter i hög grad an till förhållandena i en naturahushållning. I den typ av samhälle vi lever i är inte de ekonomiska sammanhangen så enkla och påtagliga, även om de i grund och botten är desamma.

Det är endast få av oss som kan tänkas investera i en fabrik för att på så sätt sörja för pensioneringen. Vi skaffar oss kanske i stället en liv- och pensionsförsäkring. Dessa försäkringar är upplagda enligt det så kallade premiereservsystemet. Det går ut på att en person, som vill pensionera sig, under sin aktiva tid betalar in premier som tillsammans med upplupen ränta bildar en fond, som är stor nog för att förslå för hans ålderdomsförsörjning. Fonden placeras av livförsäkringsbolaget t. ex. i fastigheter.

I princip är det alltså fråga om precis samma förfarande som beskrivits ovan. En förutsättning för att det verkligen skall fungera på samma sätt är emellertid att våra premieinbetalningar verkligen leder till investeringar. Detta är långt ifrån självklart. Befinner vi oss i en depression kan det hända att vår strävan att på detta sätt öka sparandet i stället leder till en minskning av investeringarna och sparandet blir då inte i realiteten så stort, som vi »tänkt oss». En förutsättning för att resonemanget skall hålla är därför att vi har fullt utnyttjande av resurserna. Jag har i det följande utgått ifrån att så skall bli fallet i framtiden.³

Av stor betydelse för det faktiska resultatet av våra strävanden är också den finans- och penningpolitik som statsmakterna bedri-

² I den mån vi inte samtidigt höjer kraven på minimistandard.

³ I ett inflationsläge blir å andra sidan vårt sparande större än vi »tänkt oss».

ver. Om vi hade ett statligt pensionssystem skulle man t. ex. kunna tänka sig att staten i realiteten använde premierna till konsumtionsutgifter, t. ex. livsmedelssubventioner. Då resulterar det hela inte i någon ökning av investeringarna. En sådan eventualitet är givetvis inte utesluten. Senare skall beröras hur andra typer av finans- och penningpolitik kan tänkas spela in.

I princip kan man dock säga att pensionering via ett premiereservsystem innebär att vi själva tar på oss bördan av vår ålderdomsförsörjning. Det spelar i detta sammanhang ingen större roll om premierna betalas av oss eller de företag där vi är anställda. Bördan faller ändå på oss i gemen. Våra möjligheter att skjuta över den på speciella grupper är relativt begränsade.

Om detta kan sägas om premiereservsystemet, så gäller det inte med nödvändighet om vissa andra typer av pensioneringssystem. Ytterlighetsalternativet är härvid det så kallade fördelningssystemet. I detta sätts premierna så att summan av de aktivas årliga inbetalningar jämnt täcker utgifterna för de samtidigt utgående pensionerna. I detta system förekommer i princip ingen fondbildning.

Ett förfarande av denna typ knyter an till förhållandena i mindre utvecklade samhällen, där varje aktiv generation direkt svarar för ålderdomsförsörjningen av sina föräldrar. De aktiva förvärfvar därvid samtidigt en mer eller mindre klar rätt att själva bli omhändertagna på sin ålderdom. På sätt och vis kan det därför sägas att man även under ett sådant system svarar för sin egen ålderdomsförsörjning. Det är dock samtidigt tydligt att om — på grund av förskjutningar i ålderssammansättningen — föräldragenerationen ökar i förhållande till den aktiva generationen, så stiger de aktivas försörjningsbörda. De får ökade utgifter men tillförsäkras inte samtidigt en bättre försörjning på den egna ålderdomen. Har man pensionering enligt fördelningssystem finns det alltså all anledning för den aktiva generationen att med bekymmer se fram mot en stigande förgubbning och det blir naturligt att betrakta åldringarna åtminstone delvis som en börda.⁴ Storleken av denna eventuella

⁴ Jag har i detta sammanhang bortsett från sparandet vid sidan om pensioneringssystemet.

börda sammanhänger i hög grad med politiska beslut. Genom sådana kan en större del av produktionen föras över från de aktiva till de passiva än som annars skulle ha skett. Om en mycket stor del av medborgarna i framtiden är åldringar, så kan det tänkas att dessa på politisk väg försöker åstadkomma en dylik inkomstfördelning. På detta sätt skulle alltså förgubningen kunna få en dubbel effekt.

En annan olikhet mellan premiereservsystemet och fördelningssystemet är att det senare av naturliga skäl kräver praktiskt taget allmän anslutning, medan det förra kan genomföras individuellt.

Ålderdomspensionering och framåtskridande

Man kan säga att hela det ovanstående resonemanget i stort sett utgår från förhållandena i ett statiskt samhälle, i vilket ett pensioneringssystem av den ena eller andra typen är i full funktion. I vårt samhälle sker emellertid ett ständigt ekonomiskt framåtskridande. Hur utvecklingen i detta sammanhang kommer att bli i framtiden sammanhänger i hög grad med ålderdomsförsörjningsproblemen och hur vi löser dem. När det gäller pensioneringsfrågorna befinner vi oss också för närvarande i uppbyggnadsfasen, vilken har sina speciella problem. I det följande skall jag därför ta upp några av dessa mer dynamiska sidor av frågekomplexet. Vad som där sägs ändrar dock inte grundtankegången i det föregående.

Som en allmän förutsättning för detta avsnitt gäller vidare att jag utgått ifrån att vi inom en relativt snar framtid i vårt land kommer att genomföra ett pensioneringssystem som ger huvuddelen av befolkningen en hygglig ålderdomsförsörjning. Det råder visserligen rätt delade meningar om hur ett sådant system tekniskt sett bör utformas — hur högt man bör sätta målet och vilka grupper som bör inkluderas — men om själva den grundläggande tanken torde rätt allmän enighet råda.

Om vi nu tänkte oss att vi genomförde ett strikt premiereservsystem med fasta premier, så skulle det betyda att vi under en

mycket lång övergångsperiod — kanske 50 år eller mera — fick ett stort nettosparande. När systemet väl var helt i funktion och alltså fonden fullt uppbyggd skulle i fortsättningen inget nettosparande uppstå inom systemet. Detta helt enkelt av det skälet att ett sådant system är så konstruerat att sedan uppbyggnadsperioden väl är över inkommande premier plus räntor jämnt täcker utfallande pensioner. Jag bortser härvid ifrån kastningar på grund av förändringar i befolkningens ålderssammansättning.

Genomför vi å andra sidan ett renodlat fördelningssystem betyder det att övergångsperioden kan göras jämförelsevis kort samt att ingen fondbildning och alltså heller inte något nettosparande kommer att förekomma. Möjligen kan det vara lämpligt att bilda någon mindre fond för att undvika alltför starka variationer i premierna från tid till annan.

Ser vi på det nuvarande läget i vårt land är det påtagligt att vi har ett mycket stort sparande på pensioneringsområdet. Vi har nämligen inte minst under de sista decennierna på olika vägar börjat bygga upp omfattande pensioneringssystem enligt premiereservlinjen. Två huvudkällor för detta sparande är SPP och livförsäkringsbolagen. Av statistiken över dessa företag för år 1953 — det sista år för vilket uppgifter finns publicerade — framgår att det t. ex. till SPP betalades in 316 miljoner i avgifter, men att samtidigt pensionsutbetalningarna inte uppgick till mer än 36 miljoner. På likartat sätt förhåller det sig med livförsäkringsbolagen. Pensionsavgifterna kan därför praktiskt taget helt gå till fondökning. Man kan beräkna att år 1953 det totala synliga nettosparandet i de ovan nämnda bolagen uppgick till 600 miljoner. Till detta kommer bl. a. avsättningar till pensionsfonder inom de enskilda företagen. Även här torde det röra sig om betydande belopp.⁵ En hel del av insättningsökningarna på sparkasseräkningarna torde vidare ha tillkommit med tanke på framtida pensionering. År 1953 ökade privatpersoners behållning på sparkasseräkningar med 1 000

⁵ Dessa avsättningar har särskilt på senare år varit mycket stora och det har uppskattats att den totala fonderingen skulle vara av samma storlek som inom SPP.

miljoner. Det förefaller därför inte otroligt att totalt sett det synliga nettosparandet för pensioneringsändamål år 1953 var av storleksordningen 1 à 2 miljarder. Härvid bortses då helt från nettosparandet i de tidigare berörda mer materiella formerna, samt i form av aktie- och obligationsköp med mera dylikt.

Uppskattningen ovan kan lämpligen sammanställas med det totala nettosparandet i samhället. Det möter dock stora svårigheter att mer exakt bestämma hur stort detta sparande är. Enligt vissa beräkningar skulle det vid ovan nämnda tidpunkt uppgå till omkring 6 miljarder. Av detta sparande skulle alltså sannolikt en mycket stor del utgöras av pensioneringssparande.

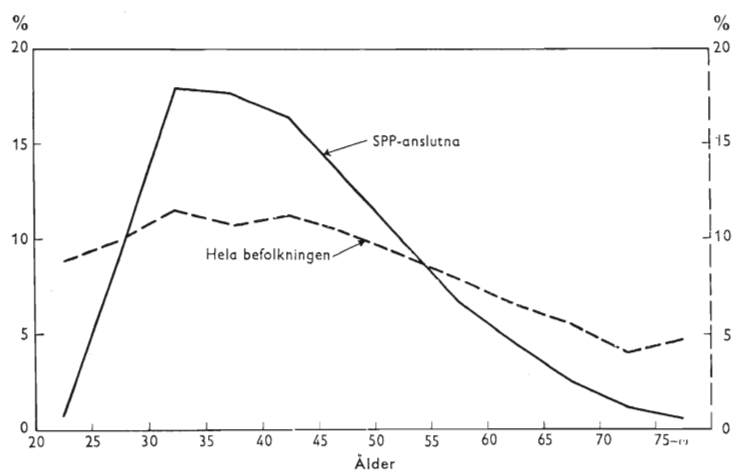
Att vi får så stort sparande via pensioneringen sammanhänger som ovan framhållits med att vi befinner oss i uppbyggnadsfasen. SPP är sålunda en ganska ny företeelse. I sin nuvarande form kom den till 1929 och relativt få av dess kunder har därför nått pensionsåldern. Den har vidare starkt expanderat och eftersom expansionen i första hand sker i de yngre åldrarna så betyder det att man även av det skälet har många betalande och få som man skall betala ut pensioner till.

Att det förhåller sig på detta sätt framgår av nedanstående diagram som visar den relativa åldersfördelningen hos SPP's medlemmar respektive hos befolkningen i dess helhet i åldrarna över 20 år. Kurvorna avser endast män.

Av SPP's medlemmar är sålunda endast 4 procent över 65 år, medan motsvarande siffra för hela befolkningen är 14 procent. På likartat sätt förhåller det sig inom livförsäkringsbolagen. Koncentrationen mot yngre åldrar torde där vara ungefär densamma.⁶

Av betydelse har också inflationen varit. Pensionsavgifterna har hela tiden stigit med penningvärdets fall. Samtidigt har de utgående pensionerna för pensionärerna varit i stort sett konstanta. Den fortgående standardstegringen leder vidare till att premieinkomsterna hela tiden stiger före pensionsutbetalningarna, särskilt i den mån premien är en fast procent av lönen.

⁶ Enligt vissa siffersammanställningar rörande Thulebolaget.

Vidtar man inga särskilda åtgärder kommer nettosparandet på pensioneringsområdet att fortgå under mycket lång tid. Genomför man emellertid nu relativt snabbt ett pensioneringssystem som omfattar huvudparten av befolkningen och sätter man pensionerna så höga att de överensstämmer ungefär med dem som vi är villiga att frivilligt betala, så betyder det att vi ganska snart kommer i det läget att det synliga nettosparandet på pensioneringsområdet mycket starkt minskar.⁷

Detta skulle kunna betyda att vi blev tvungna att minska våra investeringar i motsvarande mån. Eftersom takten i det fortsatta framåtskridandet av allt att döma är i hög grad avhängig av omfattningen av nettoinvesteringarna skulle detta med all sannolikhet innebära att vi fick räkna med en påtaglig lägre framstegstakt än den nuvarande. Detta behöver naturligtvis i och för sig inte vara någon olycka. Helt allmänt har vi väl dock en känsla av att vi snarare borde försöka öka än minska omfattningen av investeringarna, eftersom vi föreställer oss att vi kan åstadkomma mycket stora standardhöjningar genom att förfara på det sättet.

⁷ Särskilt gäller detta om man låter pensionerna variera efter förändringar i penningvärde och allmän levnadsstandard.

Nu är det naturligtvis inte säkert att det totala nettosparandet minskar därför att pensioneringssparandet kraftigt nedgår. Det skulle ju kunna tänkas att om detta sparande minskar, annat sparande i stället ökar. Det förefaller emellertid inte särskilt sannolikt att en sådan ökning skulle äga rum.

Det totala nettosparandet påverkas emellertid också i hög grad av den statliga finans- och penningpolitiken. Man kan naturligtvis mycket väl tänka sig att statsmakterna, om pensionssparandet kraftigt minskar, bedömer saken så att det ur hela svenska folkets synpunkt vore klokt att på andra vägar åstadkomma ett sparande. Man kan göra det genom att t. ex. höja skatterna utan att samtidigt öka statens konsumtionsutgifter, man kan genom ransonering hålla nere den privata konsumtionen, man kan införa en omvänd priskontroll, som å ena sidan inför förbud mot lönehöjning och å den andra förbjuder prissänkningar för att på detta sätt få fram det önskvärda sparandet hos företagen, man kan släppa loss en inflation och på så sätt åstadkomma en konsumtionsinskränkning osv., osv. De flesta av dessa utvägar måste emellertid te sig föga lockande och dessutom svårgenomförbara. En nedgång i pensionssparandet bör därför även med hänsyn till det ovanstående vara en mycket allvarlig sak.

Goda och dåliga affärer

När vi skall ta ställning till utformningen av ett eventuellt framtida pensionssystem, så gäller det för oss att göra en så »god affär» som är tänkbart, det vill säga att vid given premieinsats få så stor pension som möjligt. Ett premiereservsystem ger ränta på de pengar som betalas in, medan ett fördelningssystem inte ger någon ränta. Räknar vi med 3 procents ränta på insatta medel betyder det att vid samma årspremie pensionen blir ungefär tre gånger så stor i ett premiereservsystem som i ett system där man inte får ränta.⁸

Detta talar i och för sig för ett premiereservsystem. I ett sådant

⁸ SOU 1950: 33 (Pensionsutredningen) sid. 80.

får å andra sidan inte de nu levande gamla någon pension, och de äldre bland de aktiva kan heller inte rimligen räkna med full pension — det skulle kräva mycket stora avgifter från deras sida. Det är dock ett starkt önskemål att vi relativt snabbt skall kunna ge de gamla en hygglig pension. Med hänsyn till detta kan inte valet mellan de två systemen sägas vara givet, utan sammanhänger i hög grad med vilken vikt vi tillmäter de »sociala» synpunkterna i sammanhanget.

Utsträcket emellertid perspektivet till att omfatta även kommande generationer — våra barn och barnbarn — blir bilden något anorlunda. Ur deras synpunkt är det mest fördelaktigt om vi nu försöker bygga upp ett premiereservsystem. Under deras tid kommer nämligen under sådana omständigheter inte de ovan nämnda sociala synpunkterna i princip att spela in — de dåvarande åldringarna kommer att själva ha ordnat sin pensionsfråga — och premiereservsystemet kommer då för dem av allt att döma att te sig påtagligt mera fördelaktigt än fördelningssystemet. Med tanke på detta förefaller det finnas starka skäl för att i princip sikta på ett premiereservsystem. Under övergångstiden torde det dock vara lämpligt att ge det ett visst drag av fördelningssystem, så att man därigenom kan i rimlig mån tillgodose de ovan nämnda sociala synpunkterna.

Vårt intresse för ett premiereservsystem sammanhänger i hög grad med den förräntning vi räknar med för framtiden. Blir räntan låg tvingas vi att lägga upp en större fond än annars och samtidigt ger den relativt liten avkastning. Sjunker räntan till noll kan fonden egentligen endast sägas ha formellt intresse. Med de räntesatser som vi nu räknar med skulle ett allmänt pensioneringssystem kräva en fond som förmodligen vore av storleksordningen 50 à 75 miljarder. Detta kan tyckas vara ett enormt belopp och i diskussionen har just storleken av den nödvändiga fonden anförts som ett argument mot ett premiereservsystem. Ser man emellertid fonden som resultatet av ett sparande under kanske 50 år, så är den — mot bakgrunden av vad som faktiskt sker för närvarande — inte längre så imponerande.

Av intresse i detta sammanhang är emellertid inte bara den ränta som pensioneringssystemet kommer att tillgodoräkna oss — för närvarande ger försäkringsbolagen $2\frac{1}{2}$ procent på våra pengar. Av förmodligen ännu större betydelse är att det realkapitaltillskott, som kan sägas vara ett uttryck för vårt sparande, av allt att döma har gett inte bara ränta på pengarna utan möjliggjort en betydande standardstegring utöver detta. Levnadsstandarderna har ju höjts till det dubbla under de sista 25 à 30 åren. Investeringarna har liksom sädeskorntet givit tiodubbelt igen.

Hur mycket ett pensioneringssparande kommer att ge sammanhänger med i vilken takt vi bygger upp fonden. Byggs den upp mycket snabbt betyder det att det kan bli svårt att finna investeringsobjekt som ger en rimlig avkastning. Gör vi å andra sidan uppbyggnadsperioden mycket lång så kan det innebära att takten i standardstegringen blir långsammare än vi önskar och som vore möjligt. Det gäller därför för oss att låta fonden stiga i sådan takt att vi får en ur vår synpunkt optimal framstegstakt. På så sätt gör vi den bästa »affären». Vi hoppas väl att det ekonomiska framåtskridandet skall kunna fortsätta under mycket lång tid. Fullföljer vi därför tankegången betyder det att pensioneringssystemet bör konstrueras så att det ger ett nettosparande så länge som vi vill och kan låta standardstegringen fortsätta. Under hela denna tid skulle alltså fonden fortsätta att växa och någon övre gräns skulle inte sättas för den.

Tankegången förutsätter att även pensionärerna får del i standardstegringen. Detta ter sig inte helt orimligt med tanke på att denna stegring delvis kan sägas vara ett resultat av pensionärernas tidigare sparandeinsatser. Pensionärerna bör dock förmodligen inte få full del i standardstegringen eftersom under sådana omständigheter nettosparandet på detta område skulle försvinna. Hur man schematiskt kan lösa det maximiproblem som här föreligger har jag försökt ange nedan. Eftersom framställningen på denna punkt med nödvändighet måste bli ganska teknisk har den satts med fin stil.

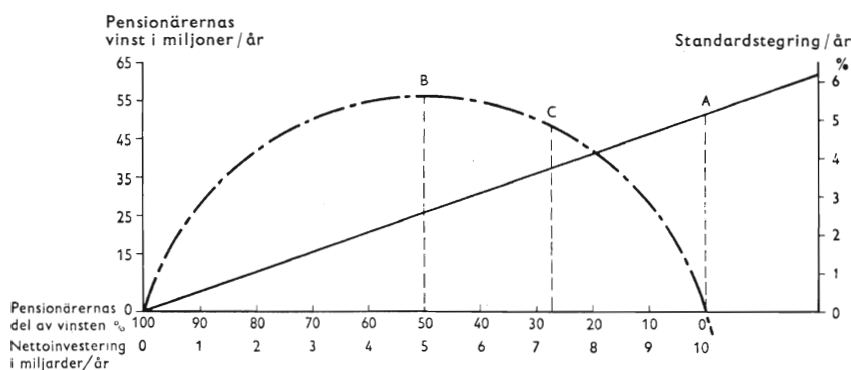
J. Wallander: FÖRSÖRJNINGSBÖRDA OCH FRAMSTEGSTAKT

Hur man kan tänka sig att från ovanstående utgångspunkter lösa problemet illustreras i nedanstående diagram.

Diagrammet utgår från förhållandena i ett samhälle med ett fullt utbyggt pensionssystem av premierreservtyp och avser en tidsperiod av den längd som vi kan överblicka. Ett framåtskridande är i gång och standardstegringen tas i huvudsak ut genom lönestegringar. Pensionsavgifterna uttas i form av en fastställd procent på de individuella inkomsterna. Varje generation har sålunda högre lön och högre pensionsavgifter än närmast föregående. Ett första villkor för en maximal lösning är givetvis att pensionärerna får full reell förräntning på sina pengar. För att skydda dem mot penningvärdeförändringar är därför pensionerna prisindexreglerade. Det förutsätts vidare att i samhället inte förekommer något nettosparande vid sidan om pensionssparandet. Investeringarna tänkes omedelbart leda till standardstegring och resurserna är fullt utnyttjade.

I ett sådant samhälle kommer inbetalade premier att överstiga utbetalade pensioner och ett nettosparande uppstår. I utgångsläget erhåller nämligen inte pensionärerna någon del i standardstegringen. I diagrammet illustreras standardstegringen av den heldragna linjen, som hänför sig dels till skalan till höger, dels till den undre horisontalskalan, vilken anger sambandet mellan standardstegring och nettoinvestering per år. Den streckade kurvan hänför sig till den vänstra vertikalskalan resp. den övre horisontalskalan. Denna kurva anger hur stort tillskott i pengar räknat som pensionärerna får om de erhåller en större eller mindre del av standardstegringen. Får de 100 procent betyder det att de fått hela den andel, som svarar mot deras relativa andel av de totala inkomsterna. Andelen tas från de avgifter, som betalas in av den aktiva generationen.

I utgångsläget, punkten *A*, är pensionärernas andel alltså noll. Nettoinvesteringen uppgår till 10 miljarder och standardstegringen till 5½ procent. Ur pensionärernas synpunkt är det nu fördelaktigt att röra sig åt vänster ut-

med horisontalskalan, de får då en växande andel av standardstegringen, samtidigt sjunker dock denna. Det optimala läget uppnår de enligt detta exempel när de får 50 procent av stegringen.

Om man godtar diagrammets siffror betyder det att pensionssystemet bör konstrueras så att pensionärerna inte får mer än 50 procent av standardstegringen. Får de mer gör såväl de som de aktiva en dålig affär. Det optimala läget befinner sig förmodligen något till höger om punkten *B*. När vi tar ställning till systemet har vi ju nämligen anledning att se frågan ur fågelperspektiv och ta hänsyn till att vi kommer att genomleva både en aktiv och en passiv period. Det kan därför vara fördelaktigt för oss att minska pensionsinkomsten något mot att i stället få en desto högre inkomst under den aktiva tiden. Var optimalläget befinner sig sammanhänger alltså med vilka inkomster under vår aktiva resp. passiva tid som olika lägen ger oss och hur vi sinsemellan värderar dessa inkomster. I diagrammet har optimalpunkten förutsatts ligga i *C*.

Det förtjänar starkt understrykas att ovanstående exempel är ytterst schematiskt och endast avsett att illustrera tankegången. Siffrorna är godtyckligt valda och en mängd förenklande förutsättningar har gjorts.⁹ Försöker man göra diagrammet mer realistiskt blir det samtidigt väsentligt mycket mer komplicerat. Man stöter då också på den fundamentala svårigheten att vi

⁹ I diagrammet har t. ex. ingen hänsyn tagits till att i det tänkta systemet fonden aldrig uppnår full storlek. En viss del av standardvinsten bör därför användas för att täcka bristande ränteavkastning. I diagrammet har heller ingen hänsyn tagits till att framstegskurvan på grund av den tekniska utvecklingen givetvis ändrar utseende från tid till annan. Kurvan har vidare ritats som stigande över hela intervallet. Detta är naturligtvis långt ifrån säkert. Det är i och för sig inte alls otroligt att den planar ut relativt snabbt.

Tar vi bort förutsättningen om att allt nettosparande består av pensions-sparande förskjuts vidare standardstegringskurvan uppåt. Den streckade linjen sjunker nu inte längre med nödvändighet till noll när pensionärernas andel är 100. Löser man i detta läge problemet endast ur deras synpunkt, som deltar i pensionssystemet, kommer optimalpunkten att förskjutas åt vänster. Systemet innebär samtidigt att andra spararegrupper och annat sparande inte får del i standardstegringen. Detta kan vara mindre rimligt och lämpligt. Fördelningen av stegringen mellan olika grupper har dock ingen given lösning. Här får man tänka sig politiska beslut. Med ledning av dessa kan sedan optimalpunkten bestämmas.

Diagrammet bygger vidare på att marknadsräntan kan användas som ett uttryck för vår värdering inbördes av nutida och framtida inkomster. Detta är ett diskutabelt antagande.

inte vet så mycket om utseendet på de kurvor det här gäller — vare sig i det förflutna eller beträffande framtiden.

Diagrammet kan också ge anledning till vissa reflektioner rörande vem som i ett dynamiskt samhälle bär bördan av åldringarnas försörjning. Befinner vi oss till vänster om punkten *B* förefaller det rimligt att uppfatta åldringarna som en börda för de aktiva. Rör vi oss åt höger förbi punkten *C* blir läget det omvända. För närvarande torde vi befinna oss klart till höger om *C*. Det troliga är väl att vi med tanke på inflationen i många fall även är till höger om *A*. Åldringarna har då alltså inte fått full förräntning på sina insatta medel på grund av penningvärdets fall. Med tanke på detta torde det finnas större anledning att om den nuvarande situationen säga, att de aktiva är en börda för åldringarna än tvärtom.

Avsikten med det ovanstående är endast att försöka göra det troligt — mot bakgrunden av vad som tidigare visats rörande pensioneringssparandets sannolikt mycket stora betydelse — att vi när den mest rationella lösningen av pensioneringsproblemet om vi konstruerar systemet så att det ger upphov till ett icke oväsentligt nettosparande. Pensionssystemet bör därför läggas upp med utgångspunkt från en uppfattning om nettoinvesteringarnas lämpliga framtida storlek på lång sikt. Vid diskussionen av olika system förefaller det vidare lämpligt att försöka göra en överslagskalkyl av den typ, som illustreras av diagrammet ovan.

Några praktiska synpunkter på utformningen av ett pensionssystem

Det ovanstående får givetvis inte betraktas som ett förslag till hur man skulle kunna tänka sig att tekniskt ordna ett pensionssystem. Man kan säkerligen nå samma reella resultat på en mängd olika vägar. Ovan har ju heller inte alls berörts vilka grupper som man bör tänka sig att inkludera, vilken pensionsnivå man bör sikta på osv. Allt detta har dock givetvis stor betydelse i sammanhanget.

I anslutning till diagrammet har ej heller berörts övergångstidens problem. Vilken lösning man därvid väljer är i viss mån godtyckligt och sammanhänger i hög grad med sociala värderingar. Även härvid bör dock nettoinvesteringarnas lämpliga storlek rim-

ligen vara den primära utgångspunkten. Som ovan framhållits är det nog nödvändigt att tänka sig att övergångstiden blir jämförelsevis lång. Hur man löser problemen i samband med den har därför väsentlig betydelse.

Åldersfördelningens betydelse har berörts endast mera antydningssvis i det föregående. Ur nettosparandesynpunkt är den emellertid mycket viktig. Som illustrerats i fallet SPP medför en gynnsam åldersfördelning på försäkringsklientelet att vi får ett nettosparande så att säga gratis. Nu förhåller det sig faktiskt så att om pensionssystemet för närvarande omfattade hela svenska folket så är den mångomskrivna »förgubbnings» inte större än att vi av allt att döma i alla fall skulle få ett visst nettosparande. Den befolkningsfördelning som gör att det hela går jämnt upp är nämligen den som uppstår i en stationär befolkning, som endast är påverkad av den dödlighet som lagts till grund för avgiftsberäkningarna. Enligt senast tillgängliga dödlighetstabeller (1946—50) så ger en sådan beräkning ett förgubbningsstal på 236. Som visades inledningsvis är vår »förgubbnings» för närvarande inte så stor och den kommer heller inte att vara det vare sig år 1960 eller år 1975. Nu kan man inte utan vidare jämföra dessa tal, eftersom bl. a. även åldersfördelningen inom gruppen 15—65 år i detta sammanhang är av betydelse. Försäkringsbolagen kalkylerar vidare med en ytterligare sänkning av dödligheten vid sina premieberäkningar. Den redovisade skillnaden belyser emellertid ett grundläggande faktum. Det är vidare tydligt att det tänkta systemet medför att nettosparandet får en tendens att variera allt efter befolkningens ålderssammansättning. Detta kan i och för sig vara motiverat. Starka och snabba svängningar skulle dock kunna bli ett problem.

Av central betydelse för tankegången är att det gäller att inte bara skapa ett investeringsutrymme, utan också att verkligen utnyttja detta utrymme på ett produktivt sätt. Gör vi okloka investeringar kan hela arrangemanget visa sig vara en mycket dålig affär. Hur det går i detta hänseende hänger intimt ihop med frågan om hur systemet ordnas institutionellt. Problemet om tillgången på riskvilligt kapital kommer in i detta sammanhang. Beroende på

hur systemet uppbyggs får vidare skilda personer och grupper helt olika inflytande på hur besluten fattas. Eftersom man på olika håll kan beräknas ha mycket divergerande uppfattning om produktiviteten hos olika typer av investeringar och det inbördes värdet av olika slag av därmed sammanhängande konsumtion spelar alltså den institutionella uppbyggnaden stor roll för resultatet.

Ett allmänt pensioneringssystem får ju lätt den effekten att en stor del av sparandet samlas så att säga på en enda hand, vilket ur flera synpunkter kan vara mindre lämpligt. Det är emellertid naturligtvis inte nödvändigt att det blir på det sättet. Man kan tänka sig att göra olika system för skilda grupper. Det skulle t. o. m. kunna tänkas erbjuda vissa fördelar om olikheten i framstegstakt mellan olika näringsgrenar fick tillfälle att slå igenom även på pensionerna. Man behöver heller inte tänka sig att avgifterna helt betalas in till försäkringsinrättningen. Fonden skulle ju t. ex. till stor del kunna ha formen av fordringar på de deltagande företagen, vilka skulle ha möjlighet att inom vissa gränser placera medlen efter eget skön. Detta skulle leda till en påtaglig decentralisering av besluten.

Sammanfattning

Vårt förgubbningstal har vuxit påtagligt under senare tid och kommer att växa ytterligare i framtiden. Bakom dessa förändringar ligger i första hand tidigare variationer i födelsetal och emigration och immigration. Den ökade medellivslängden kan inte hittills sägas ha bidragit till förgubbningen.

Parallellt med förgubbningen har gått en nedgång i yrkesverksamheten i de högsta och lägsta åldrarna. Denna nedgång sammanhänger bl. a. med övergången från jordbruk till industri. Yrkesverksamheten bland de äldre är nämligen högre inom jordbruket än inom t. ex. industrien. Denna skillnad torde bero på att det inom jordbruket finns ett stort antal företagare och sådana har en benägenhet att fortsätta med yrkesarbete högre upp i åldrarna än andra.

Bland de aktiva har vidare en påtaglig förskjutning skett mot högre åldrar. Detta är av betydelse vid diskussion om produktionsapparatens lämpliga utformning.

Vi har i real mening fulla möjligheter att svara för vår egen ålderdomsförsörjning och gör också detta i stor utsträckning. Det föreligger därför goda skäl att se saken så att åldringarna — i den mån de utnyttjat sina möjligheter — inte är någon börda för de samtidigt levande aktiva. Tar man hänsyn även till utvecklingsaspekten kan det i själva verket finnas anledning att för närvarande snarare hävda att de aktiva är en börda för åldringarna. Befolkningens åldersfördelning kan under sådana omständigheter inte sägas vara av primärt intresse ur försörjningssynpunkt.

Genomför vi å andra sidan en pensionering enligt fördelningsystemet kan det finnas anledning att åtminstone delvis betrakta åldringarna som en börda. Förskjutningar i ålderssammansättningen blir då av stor betydelse.

Ur nettokapitalbildningssynpunkt har vi för närvarande en av allt att döma exceptionellt gynnsam situation på grund av det stora pensionssparandet. Införandet av ett allmänt pensionssystem kan i hög grad ändra detta läge. Av allt att döma gör vi — med tanke på de framtida möjligheterna till standardstegring — den bästa »affären» om vi konstruerar ett sådant system så, att det ger upphov till ett icke oväsentligt kontinuerligt nettosparande. I detta sammanhang är förändringar i befolkningens åldersfördelning under alla omständigheter av stor betydelse.

Hur förändras människorna när de blir gamla?

Docent I. G. Porjé

Olika individer »åldras» olika snabbt. Det finns »50-åriga gubbar» och »80-åriga ynglingar». Prästbetygets ålder är därför ingen lämplig vägledning om vi vill ha ett uttryck för förändringarna i prestations- och arbetsförmåga.

Arvsanlag och miljöfaktorer och av dem beroende sjukdomsprocesser utformar varje individ och bestämmer dennes prestationsförmåga. Det är mycket svårt att skilja på de förändringar som med åren inställer sig på grund av arvsanlag och de som beror på sjukdomar.

Ålderns inverkan

Stigande ålder anses på den utvecklade människan medföra förändringar av icke sjuklig art som kan sammanfattas i nedanstående punkter:

1. Uttorkning av vävnaden.
2. Minskning av celldelning. Minskad cellväxt och förmåga att producera sekretionsprodukter såsom hormoner. Likaså minskar antikroppsbildningen för infektionssjukdomar, med mindre motståndskraft som följd.
3. Minskning av förbränningshastigheten i vävnaden?
4. Förkrympning (atrofi) av celler, degeneration, ökad pigmentering och fettinfiltration.
5. Gradvis minskning av vävnadens elasticitet och degenerativa förändringar i det elastiska materialet.

6. Minskad hastighet och styrka av neuromuskulära reaktioner.
7. Progressiv degeneration och atrofi av nervsystemet. Försämrade syn, hörsel, uppmärksamhet, minne och mental vitalitet.
8. Graduell förstörelse av de faktorer som håller en konstant miljö inom kroppen. Organsystemens förmåga att hålla inbördes jämvikt blir allt sämre.

Förändringarna som sker med olika hastighet hos olika individer leder till att organen reduceras, de krymper och blir mindre. Detta medför också förändringar i organens funktion. Den fysiska styrkan och uthålligheten minskar. Elasticiteten minskar, huden blir fårad och rynkig, ögats lins förlorar sin elasticitet, påtagligt för många redan efter 35 års ålder. Läsglas måste användas. Artärerna förlorar sin elasticitet vilket ökar anspråken på hjärtat och kan medföra förändrad cirkulation m. m.

Om vi betraktar organismen som en anatomisk-fysiologisk maskin och mäter verkningsgraden i styrka, reaktionstid etc. så borde denna ha sitt maximum i de tidiga 20 åren och sedan minska långsamt. Utvecklingen efter 20-årsåldern måste vi betrakta som en »förstörelse» i kroppsligt hänseende. Denna »förstörelse» kommer med olika hastighet hos olika individer. Ehuru denna fysiska förstörelse kan vara lätt att upptäcka och i många fall lätt att mäta, så är dess effekt på prestationsförmågan ej lätt att bestämma. Det synes som om organismen, när den konfronteras med en situation använder sig av en mekanism som möjliggör att varje brist åtminstone delvis övervinnes genom en metodändring vid behandling av situationen. Med andra ord organismen kan kompensera sina brister. Prestationsförmågan är sålunda ej direkt korrelerad till det anatomisk-fysiologiska underlaget. Erfarenhet och träning spelar en avgörande roll.

Med stigande ålder kan givetvis ej allt kompenseras och tre olika situationer kan uppkomma:

1. Saker som vi tidigare kunnat utföra kan vi över huvud taget ej göra. En 60—70-åring exempelvis kan ej springa lika fort som när han var 20 år.

I. G. Porjé: HUR FÖRÄNDRAS MÄNNISKORNA NÄR DE BLIR GAMLA?

2. En del saker kan ej göras så lätt som tidigare. Ändringar i metod kompletterar ej till fullo bristerna. Tidigare nivå kan ev. hållas men med ökad ansträngning. Exempelvis en 60-årig lastbilschaufför kanske sköter sitt jobb lika bra som tidigare men blir i gengäld mycket tröttare efter arbetet.
3. I många fall kan kompensationsmekanismen vara sådan att utförandet blir bättre än tidigare. Detta förhållande gäller ofta intellektuella, skådespelare och konstnärer.

Skulle vi, som tidigare nämnts, studera de fysiska bristerna, skulle vi finna dem i anatomisk-fysiologiska förändringar, men förmågan att utföra mera komplexa uppgifter kan vara oberoende av dessa. Givetvis kommer sjukdomsprocesser att inverka med tilltagande ålder och ett rent åldrande utan sjukdomsprocesser existerar knappast.

Miljöns inverkan

Liksom en individ måste leva inom ramen för sin psykiska och fysiska förmåga måste han leva inom sin fysikaliska och sociala miljö, och denna kommer att inverka på hans aktivitet.

Fyra faktorer av speciell betydelse i detta sammanhang är:

A. **Sociala behov.** Önskan att hålla och stärka sin sociala position i samhället kommer att utöva en påtaglig effekt på vad man är villig att göra. Den sociala prestigen är något man har byggt upp under loppet av många år och som man är mycket ovillig att sedan ge upp.

B. **Den allmänna uppfattningen om förmågan i olika åldersgrupper.** »Man kan ej lära gamla hundar sitta» är en tes, som utövar en starkt negativ effekt på människor tillhörande vissa åldersgrupper. Detta kan leda till betydande psykiska konflikter mellan önskemålet att hålla uppe sin sociala position och känslan av oförmåga härtill. Försök att kompensera oförmåga som icke finns och överkompensation av verklig oförmåga kan också bli

följden. Någon gång leder det till förbättring av prestationsförmågan.

C. **Inverkan av tidigare miljö.** Barndomens och uppväxtårens betydelse är dominerande. Inflytandet av tidigare miljöer inverkar på det aktuella och är en väg över en lång kedja av aktiviteter och erfarenheter. Vid handhavande av varje ny situation har en individ en repertoar av metoder och möjligheter som han byggt upp i sin behandling av liknande situationer i det förflutna. Vad vi kallar för *erfarenhet* lär oss att handha ett ökat antal situationer. Vi lär oss icke endast hur vi skall göra utan även hur vi icke skall göra.

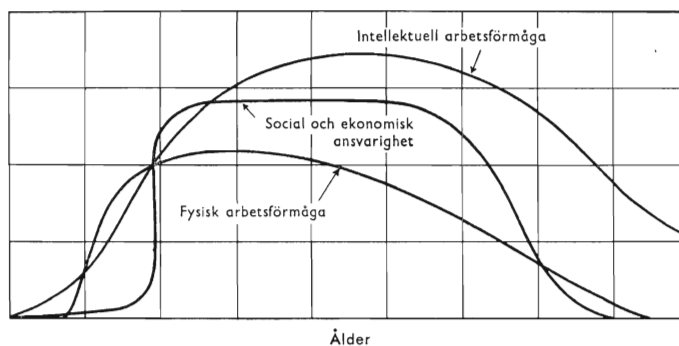
D. **Förutseende anpassning.** I vissa fall, sannolikt icke så sällan hos äldre, göres en förutseende anpassning. Förberedelser göres ofta mera ingående ju äldre man blir. Man tänker sig in i en framtid av situationer och bearbetar en problemställning. Icke så sällan kan äldre på detta sätt kompensera för en defekt så att den ej blir märkbar.

Hur inverkar åldern på arbetsförmågan?

Såväl laboratorieexperiment i form av psykotekniska prov som studier i industrier, utvisar att åldersförändringarna framför allt ligger på »receptorsidan» — dvs. i vår förmåga att bearbeta mottagna intryck. Med åldern ökas sålunda svårigheterna att förstå hörda eller lästa data speciellt om dessa på något sätt är nya eller obekanta. Svårigheterna ligger i att organisera de inkomna data och relatera dem till tidigare erfarenheter. Det är således ej orkeslöshet, som i första hand begränsar prestationsförmågan. Visserligen minskar hastigheten i våra rörelser, muskelkraften blir sämre, uthålligheten mindre med åren. Detta innebär ej, att äldre människor ej kan lära sig nya uppgifter men de måste inlära långsammare och varsammare. Såväl experiment som erfarenhet lär

I. G. Porjé: HUR FÖRÄNDRAS MÄNNISKORNA NÄR DE BLIR GAMLA?

oss, att äldre människor är försiktigare och omsorgsfullare. De gör ej så ofta fel som yngre men behöver i gengäld längre tid. Av intresse är också, att den fysiska arbetsförmågan når sitt maximum redan vid 20—30-årsåldern för att sjunka vid 40-årsåldern, under det att den intellektuella prestationsförmågan är som störst först vid 40-årsåldern och sedan långsamt sjunker efter 50-årsåldern såsom diagrammet visar. Givetvis är detta diagram ett genomsnittsdigram, då stora individuella variationer förekommer.

Den intellektuella och fysiska arbetsförmågans förändringar med åldern. Kurvan över social och ekonomisk ansvarighet visar endast i vilken utsträckning olika åldersgrupper för närvarande tas i anspråk för ansvarsfulla uppgifter.

Skulle man försöka ange några principer för äldre människor i arbetslivet, så skulle de vara

1. Undvikande av arbete, som fordrar speciellt rask takt. Tyngre arbete kan ofta klaras bra.
2. Äldre människor lämpar sig speciellt för arbete, som kräver hög grad av exakthet.
3. Om äldre människor skall omplaceras bör de få arbete snarligt det de tidigare haft, så att de kan använda sig av redan uppbyggda erfarenheter.

När skall vi sluta arbeta?

Finns det någon fix ålder när vi skall sluta arbeta? Denna fråga torde kunna besvaras med nej. En närliggande men icke identisk fråga är fix eller icke fix pensionsålder. — Om arbetskapaciteten hos äldre människor minskar bör orsakerna härtill undersökas; såväl den mentala som den fysiska sidan bör då bedömas och vi får då ej glömma att vi utgör en enhet där fysiska faktorer inverkar på kroppsliga och omvänt. *Icke sällan kan konfliktsituationer påverka arbetsförmågan i ogynnsam riktning och ge sken av s. k. ålderssymtom.* Det kan bakom kroppsliga symtom, såsom orkeslöshet och yrsel, ligga en psykisk spänning utlöst exempelvis av en konflikt med någon anhörig. Följande situationer, som har inträffat, är exempel på sådana reaktioner: Mor och dotter, som bor samman, kommer i konflikt med varandra, låt oss säga på grund av bostadssvårigheter. Modern kommer in på sjukhus på grund av yrsel och hjärtsymtom och dottern på grund av magsymtom. Bägges sjukdomar har utlösts av konflikten. Det kan också gälla en förman på 64—65 år som ej orkar följa sin yngre chefs alla nya idéer. Han är långt ifrån arbetsförmögen men blir det genom den ständiga spänning han upplever i sitt arbete. Denna utlöser ev. yrsel och kan höja blodtrycket. Visserligen har åldern minskat hans arbetskapacitet, men den har reducerats till noll genom psykisk press och härigenom framkallade symtom. — Alla forskare är numera helt eniga om att det biologiska åldrandet är mycket individuellt. Många människor kan bevara sin psykiska och fysiska spänst i tiotal år efter pensionsåldern och skulle därför lika lång tid kunna fortsätta sitt arbete utan svårighet. Hos andra åter har den kroppsliga och andliga vitaliteten minskat redan decennier före pensionsåldern. Mellan sjukdom och åldersförändringar blir gränsen med stigande ålder allt mer flytande.

Medicinskt och psykologiskt kan man med en viss noggrannhet fastställa arbetsförmågan hos en individ. En reduktion av arbetsförmågan kan då bero på symtom som visserligen är vanliga i

I. G. Porjé: HUR FÖRÄNDRAS MÄNNISKORNA NÄR DE BLIR GAMLA?

FOTO TAGE ULMERUDH.

»Äldre människor lämpar sig speciellt för arbete, som kräver hög grad av exakthet»...

I. G. Porjé: HUR FÖRÄNDRAS MÄNNISKORNA NÄR DE BLIR GAMLA?

FOTO BERTIL NORBERG.

... »men också tyngre arbete kan ofta klaras bra».

I. G. Porjé: HUR FÖRÄNDRAS MÄNNISKORNA NÄR DE BLIR GAMLA?

åldrar som är över 60 år, men vi får då ej glömma att samma symtom kan förekomma i betydligt lägre ålder.

Arbetsförmågan låter sig således ej bestämmas av åren räknade efter kalendern, ej heller är det möjligt att erhålla någon säker uppfattning av densamma genom att enbart mäta delfunktioner som muskelstyrka, minne m. m. Dessa kan vara nedsatta, men helhetsfunktionen bättre än i yngre ålder.

Om arbetet kräver god synskärpa och snabb reaktionsförmåga, som av t. ex. en trafikflygare, är det möjligen enklare att fastställa en någorlunda lämplig pensionsålder. Däremot är det betydligt svårare att fastställa denna ålder för t. ex. en metallarbetare, tryckerifaktor eller en bankdirektör.

Är det nyttigt att arbeta?

Vänder vi på frågan och ställer den så: Är det nyttigt att vara passiv om vi fortfarande äger kraft att arbeta? Erfarenheten talar för att passivitet kan vara direkt sjukdomsalstrande. Följande skäl kan anföras:

1. Arbete utgör för många en källa till prestige och utgör basen för känslan av värde. För den passive, den pensionerade, blir problemet onyttighetskänsla, prestigeförlust m. m.
2. För många utgör arbetsplatsen en plats för kontakter och social gemenskap. Vid pensionering känner de sig ensamma och utstötta.
3. Pensionering innebär för de flesta sämre ekonomi.
4. För många har arbetet blivit en källa till verklig glädje som för konstnärer och många intellektuella.
5. Fysiskt arbete kan också i många fall ha en rent terapeutisk effekt genom att det bidrar till att hålla vissa muskelgrupper upptränade.

Psykologiskt kan det vara så, att arbetet är den väg som användes för att bli av med en psykisk spänning och en inre oro och

I. G. Porjé: HUR FÖRÄNDRAS MÄNNISKORNA NÄR DE BLIR GAMLA?

ångest. Passivitet framkallar då psykiska symtom som i sin tur kan utlösa kroppsliga symtom såsom höjt blodtryck, magsår m. m.

En standardiserad pensionsålder är sålunda ur medicinsk biologisk synpunkt oriktig, dels därför att »åldrandet» är så individuellt och dels därför att passivitet i många fall kan vara direkt skadlig.

Arbete eller fritid i de högre levnadsåldrarna?

Professor Ingvar Svennilson

Fritiden i socialhistoriskt perspektiv

De förändringar i arbetstidsförhållandena som inträtt med industrialismens genombrott är framför allt av två slag: dels har alla arbetsperioder förkortats, dvs. arbetstid har utbytt mot fritid, dels har arbetsperioderna börjat regleras och har tenderat att bli lika för alla, alldeles oavsett individuell arbetskapacitet. Den förra tendensen satte in redan före en mera definitiv reglering genom allmän lagstiftning, dels som ett uttryck för att arbetskraftsutbudet sjönk vid växande arbetsinkomst, dels som utslag av en ny social inställning, som hade sin bakgrund i ett växande allmänt välstånd.

Den lagfästa arbetstidsregleringen blev ett medel för att i ett demokratiserat samhälle påskynda arbetstidsförkortningen och utjämna arbetstiden mellan olika grupper. Samtidigt behölls dock en viss flexibilitet i arbetstidsförhållandena. Den enskilde fick visserligen rätt att begränsa sitt arbetsutbud per vecka till 48 timmar, men samtidigt hade han möjlighet att arbeta på »övertid», om han fick en ersättning som tillfredsställde honom. I viss utsträckning bestämdes sålunda arbetstiden av den enskildes reaktion inför ekonomiska »incentives». Vanligen fastställdes individens rättigheter och skyldigheter i dessa avseenden genom kollektiva avtal.

Beträffande den äldre arbetskraftens arbete kan man säga att förändringarna helt byggde på införandet av de »disincentives», som representerades av ålderspensioner och annat ekonomiskt stöd åt äldre personer. Redan gamla tiders åldringsvård hade minskat behovet för de äldre att fortsätta sitt arbete i högre åldrar. Det avgörande steget mot en för alla lika utformning av de äldres eko-

nomiska ställning blev 1935 års folkpensionslag. Denna medförde visserligen formellt ingen förändring av pensionsåldern, som redan tidigare varit 67 år, men först nu blev denna åldersgräns meningsfull genom att folkpensionen kunde tillgodose de elementära behoven. Det »disincentive» gentemot fortsatt arbete som låg häri har sedan successivt förstärkts genom höjningar och kompletteringar av pensionsbeloppen.

Förkortningen av arbetstiden, såväl i fråga om antalet arbetsår som av arbetstiden per arbetsår, har utgjort en väsentlig del av den standardhöjning, som blivit möjlig genom den industriella utvecklingen; till en betydande del har denna tagits ut i form av minskad arbetstid och ökad fritid. På en punkt är emellertid gränsen mellan dessa båda delar av livet svår att dra. Vårt tekniskt alltmer invecklade arbetsliv har sålunda gjort det nödvändigt att utsträcka tiden för de yngres utbildning och i motsvarande grad försena deras inträde i arbetslivet. Det har därför i växande grad blivit svårt att ange den tidpunkt då arbetslivet börjar. Men inskränker vi oss till det egentliga yrkeslivet, finner vi att den sammanlagda arbetstiden vid full arbetsinsats under ett långt liv troligen numera är mindre än $\frac{2}{3}$ av vad den var för 50 år sedan. Antalet arbetstimmar per vecka har sålunda minskat från omkring 60 till 43, dvs. med 25 procent, antalet arbetsveckor per år med omkring tre eller med sex procent, och antalet arbetsår med omkring fem eller med ca tio procent.

Särskilt om man räknar bort de år varmed skoltiden förlängts, finner man att bland de olika formerna av arbetstidsförkortning, den första — förkortningen av veckoarbetstiden — relativt sett är den största. Den representerar omkring $\frac{2}{3}$ av den tid som tagits från arbetstiden och lagts till fritiden. Sänkningen av åldern för utträde ur arbetslivet representerar däremot en relativt liten del av den allmänna arbetstidsförkortningen. Detta förhållande tar sig konkret uttryck däri att vår folkpensionsålder — 67 år — internationellt sett ligger relativt högt, och att svenska folket i betydande utsträckning fortsätter att arbeta även vid högre ålder.

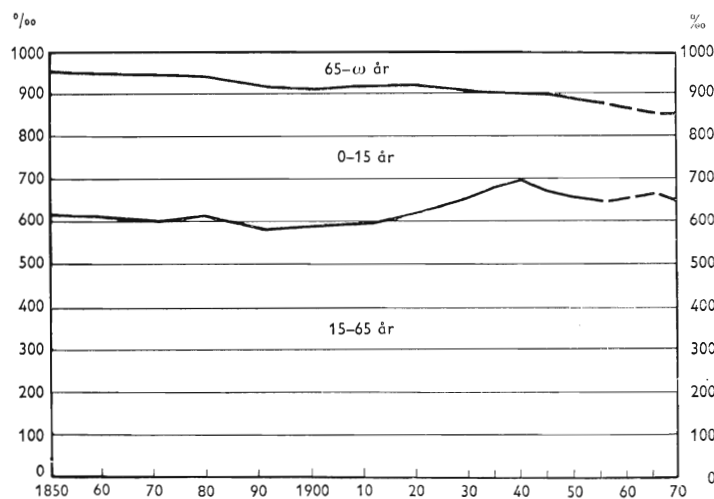
Som en sammanfattning kan man sålunda säga att levnadsstan-

dardsutvecklingen i huvudsak har följt den linjen att *arbetstiden per arbetsår* — i huvudsak oberoende av levnadsålder — har förkortats, medan vi endast i mindre utsträckning begränsat *antalet arbetsår* genom att tidigare dra oss tillbaka från arbete.

Arbetskraft och befolkningsutveckling

Frågan om utnyttjandet av den äldre arbetskraften har på senare tid skjutits i förgrunden i samband med den mycket omskrivna förgubbningen. Man har velat se saken så, att den relativa ökningen av antalet åldringar, som kommer att inträda under de närmaste årtiondena, tenderar att hålla tillbaka stegringen av levnadsstandarden. Därifrån leds man till tanken, att det blir nödvändigt att bättre utnyttja de äldres arbetskraft.

Förgubbningen har väl gjort den nytta att den tjänat som en väckarklocka som satt liv i diskussionen om tillvaratagandet av de äldres arbetskraft. Men om den här återgivna tankegången granskas närmare i sömmarna finner man lätt att den i själva verket ej är så hållbar.

Befolkningens relativa fördelning på åldersgrupper 1850—1970.

För det första utgår den från en ofullständig bild av befolkningsutvecklingen. Dels bör denna ses i ett något längre tidsperspektiv, dels bör man, när man diskuterar vårt framtida försörjningsproblem, ej endast ta hänsyn till antalet åldringar utan även till antalet barn, som ännu ej inträtt i arbetslivet.

Om man betraktar relationen mellan försörjande och försörjda — och i den senare gruppen innefattar åldersgrupperna 0—15 år samt 65 år och äldre — som den kommer att te sig 1970, kan man visserligen säga att den är ogynnsam vid en jämförelse med förhållandena omkring 1940. Men en sådan jämförelse är uppenbart missvisande, eftersom vi då hade en exceptionellt gynnsam relation mellan arbetande och icke-arbetande. Bortser man från förhållandena under 30-talet och senare, skall man finna att vi inte vid någon annan tidpunkt haft ett gynnsammare läge än det som kommer att föreligga omkring år 1970. Det finns inte heller någon anledning anta att relationstalen skall försämrats nämnvärt efter den tidpunkten.

Det finns heller ingenting som talar för att den förändrade ålderssammansättningen inom den försörjda gruppen skulle innebära större påfrestningar på samhällsekonomin. Detta skulle i så fall betyda att det kostade mer ur samhällsekonomisk synpunkt att underhålla en grupp åldringar än samma antal barn. Något material som skulle tyda på att det förhåller sig på detta sätt finns dock inte.

Men för det andra kan man ju fråga sig, varför de försörjningsproblem som möjligen kan uppstå i samband med förgubbningen just skulle lösas genom en utsträckning av de äldres arbete. I själva verket bottenar väl en sådan sammankoppling av de två frågorna i en ganska primitiv uppfattning, att då nu de äldre blir en växande börda så bör just de själva hjälpa till att lätta den. Riktigare torde väl vara att låta avvägningen mellan arbetsinsatsen i olika åldrar i huvudsak ske oberoende av befolkningens åldersfördelning. Man kan ju fråga sig varför inte en förstärkning av den framtida försörjningen lika väl skulle kunna ske genom att vi underlåter att sänka veckoarbetstiden från 48 till 45 timmar eller

förlänga semestern med en vecka som genom att förlänga arbetslivet med ett arbetsår.

Men även om det finns goda grunder att avvisa denna primitiva uppläggning av försörjningsproblemet, finns det dock ett klart samband mellan förgubbnings-tendens och frågan om de äldres arbete. Först och främst är det tydligt att själva det faktum, att de äldre relativt sett blir talrikare, gör det viktigare än förut att frågan om deras arbete respektive fritid får en så rationell lösning som möjligt. Men vidare får förskjutningen av befolkningen mot högre åldrar den konsekvensen, att en given förkortning eller förlängning av arbetslivet kommer att väga tyngre i förhållande till andra tänkbara arbetstidsförändringar. Och detta faktum kan tänkas påverka vårt val, när vi fördelar vårt arbete över livets olika åldrar. Antag att den produktionsvinst som representeras av ytterligare ett arbetsår tidigare uppvägs produktionsförlusten av en veckas semester men nu — därför att de äldre relativt sett är flera — skulle uppväga två veckor; om detta vore riktigt, skulle det sannolikt påverka vår avvägning mellan årlig semester och antal arbetsår. Det skulle väl sannolikt göra oss mera benägna än tidigare att överväga en ökning av antalet arbetsår för att därigenom vinna i förkortad årlig arbetstid. — Men en sådan avvägning påverkas ju tydligen inte av förhållandet mellan antalet arbetande och antalet försörjda, utan av förhållandet mellan samtliga arbetande och storleken av de årsklasser, som just står på övergången mellan arbete och vila på ålderdomen.

Hur denna proportion förskjutits kan belägas med några siffror hämtade ur en vanlig dödlighetstabell. Den långsiktiga sänkningen av dödstalen har ju främst satt in i barnaåldrarna, men även inom de arbetande åldrarna. Detta har medfört, att det relativa antalet personer som uppnår den officiella pensionsåldern nu är betydligt större än tidigare. Enligt 1901—10 års dödsrisker kvarlevde av 100 000 nyfödda 47 000 personer i åldern 67 år, men enligt 1941—50 års dödsrisker ytterligare 20 000 personer eller 67 000. Av denna skillnad hade 12 000 uppstått genom sänkning av dödligheten i åldrarna upp till 14 år; resten härrörde från minskad död-

lighet i arbetsåldrarna. Av 100 000 personer som passerade 14 år återstod enligt 1901—10 års dödstal 57 000 vid 67 års ålder. Enligt 1941—50 års dödstal hade antalet pensionsmässiga stigit till 70 000.

Nationalprodukt och »pensionsålder»

Svenska språket är på vissa punkter fattigt. Vi saknar ett ord motsvarande det engelska »retirement», som omskrivet kan översättas med att »draga sig tillbaka från arbetslivet». Den ålder, när detta sker, har vi i rubriken för korthets skull kallat »pensionsåldern», och det är denna ålder diskussionen i detta avsnitt gäller. Emellertid avser uttrycket »pensionsålder» i dagligt tal en annan sak, nämligen den ålder då man får pension. Som läsaren senare skall finna är denna distinktion mycket väsentlig för hela diskussionen om den äldre arbetskraftens problem.

Som framgått av det föregående är det av viss betydelse att klargöra vilken vinst, mätt i produktion, samhället kan göra genom förlängning ett år av den period av livet då befolkningen arbetar, eller omvänt den förlust, mätt i produktion, samhället gör genom ett års förskjutning i motsatt riktning. Det visar sig vid en närmare analys att vi saknar många av de uppgifter, som är nödvändiga för att genomföra en sådan kalkyl. Det kan därför här ej bli fråga om annat än att ange de faktorer, som främst påverka kalkylen.

För att konkretisera problemställningen har vi valt att jämföra ett arbetsår kring pensionsåldern med en förlängning av den årliga semestern. Som utgångspunkt kan man därvid ta vinst respektive förlust i ren arbetstid. Därifrån blir nästa steg att ange motsvarande vinst respektive förlust i produktion.

Inledningsvis kan man göra det enkla konstaterandet att en semestervecka under 50 år ju motsvarar ungefär ett arbetsår. För en individ som lever till hög ålder skulle därför en ytterligare semestervecka i arbetstid uppvägas av en höjning av pensionsåldern med ett år. Hans livsarbetsstid skulle förbli oförändrad om dessa två förändringar genomfördes.

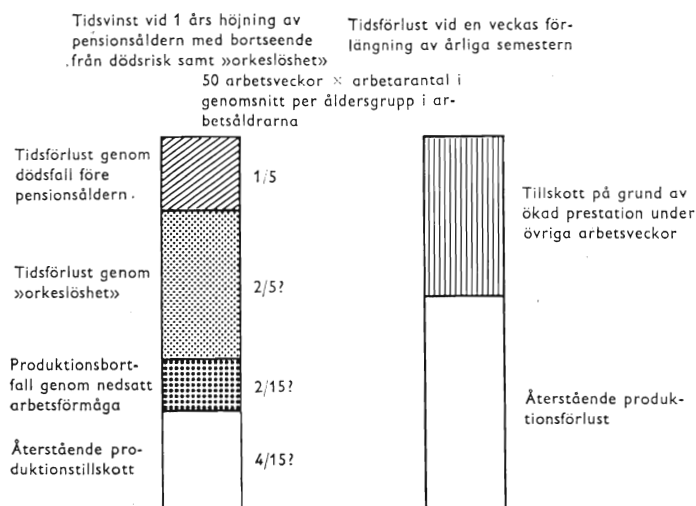
För samhället som helhet förskjutes emellertid kalkylen av det skälet, att de åldersklasser som träffas av höjningen av pensionsåldern är mindre än genomsnittet av de åldersklasser som får förlängd semester. Proportionerna är här ungefär 4:5. Den årliga semester, som i tid motsvarar ett års höjd pensionsålder, minskas därigenom till ungefär $\frac{4}{5}$ vecka. Men vi måste också ta hänsyn till vad dessa tidsförskjutningar ger i utbyte i form av produktion. Det är sålunda sannolikt att många kvarlevande över huvud taget inte orkar prestera ytterligare ett arbetsår. Om vi, för att konkretisera frågan, antar att hälften av alla äldre är ur stånd att arbeta ytterligare ett år, innebär detta att den årliga semestertid, som, mätt i produktion, uppväger ett arbetsår i högre ålder ytterligare minskas med $\frac{2}{5}$ vecka. Men vidare är det rimligt att utgå ifrån att arbetskapaciteten hos den hälft som *kan* arbeta är mindre än genomsnittet för arbetskraften i lägre åldrar. Om vi antar att de arbetande åldringarna presterar $\frac{2}{3}$ per man av genomsnittet för alla lägre arbetsåldrar, så betyder detta en minskning med ytterligare $\frac{2}{15}$ av den årliga semestertid, som, mätt i arbetsprestation, uppväger ett arbetsår i högre ålder. Läger vi samman, finner vi — under de antaganden som här gjorts — att den produktionsökning, som följer med en höjning av »pensionsåldern» med ett år, endast skulle motsvara arbetsprestationen under något mer än $\frac{1}{4}$ vecka per år under arbetslivet.

Om våra antaganden är riktiga, skulle vi sålunda, utan att rubba nationalprodukten, kunna ta en à två dagars längre semester om året, om vi höjde »pensionsåldern» med ett år. Semesterförlängningen skulle kunna ökas något, om vi räknar med att en längre semester ökar vår prestation under resten av året.¹

Dessa tankegångar belyses i nedanstående principdiagram. Högra stapeln visar tidsförlusten vid en veckas förlängning av årliga semestern; den vita ytan betecknar härvid nettoförlusten. Vänstra

¹ Något motsvarande »efterfruktsvärde» (för att använda sockerbetsodlarnas språk) kan det ju aldrig bli fråga om i samband med förändringar av pensionsåldern. Detta är ju ett argument för att föredra semesterförlängningen framför en sänkning av pensionsåldern.

I. Svernilson: ARBETE ELLER FRITID I DE HÖGRE LEVNADSÅLDRARNA?

stapeln visar tidsvinsten vid en höjning av »pensionsåldern» med ett år. Streckade segment betecknar den reducering av produktionsförlust som svarar mot de faktorer som berörts i det föregående. Även om det föreligger en betydande ovisshet om inverkan av dessa faktorer, torde det stå klart att vad som återstår som produktionsförlust efter avdrag för dödsfall före pensionsåldern, »orkeslöshet» och nedsatt arbetsförmåga, endast representerar en mindre del av vad fullgod arbetskraft presterar under en veckas årligt arbete.

Kalkylen gäller ett försök att förlänga allas yrkesverksamhet med ett år. Tankeexperimentet kan naturligtvis genomföras även för två år osv. I princip blir resultatet likartat, endast med den väsentliga skillnaden att för varje ytterligare år avgången genom dödsfall, »orkeslöshet» och nedsatt arbetsförmåga ökas, så att nettovinsten blir allt mindre.

Vitaliteten i högre åldrar

Det förhållandet att flera än tidigare uppnår den officiella pensionsåldern, omkring 67 år, beror ju på en nedgång av dödstaten i

lägre åldrar. Detta förhållande får som konsekvens att relativt fler människor än tidigare får börja vandringen mot ännu högre åldrar.

Det torde emellertid vara en vanlig föreställning att dödsriskerna även sjunkit kraftigt i åldrarna över den officiella pensionsåldern, att den återstående livstiden efter den officiella pensionsåldern sålunda väsentligt förlängts. Detta skulle ytterligare ha ökat den relativa storleken av »gubbåldrarna». Ibland föreställer man sig ju i detta sammanhang, att de medicinska framstegen nästan gjort det svårt för människorna att få dö, och man har frågat sig om detta förlängda fysiska kvarlevande motsvarats av en framflyttning av det psykiska åldrandet. Somliga torde på denna punkt ha den optimistiska uppfattningen att en 75-åring i dag har samma fysiska och psykiska vitalitet som en 70-åring för 40 år sedan. Om detta vore sant skulle förutsättningarna för fortsatt arbete vid hög ålder på ett radikalt sätt ha förändrats. Man skulle från sådana utgångspunkter kunna dra den slutsatsen, att det nuvarande pensionerings-systemet representerar en eftersläpning av socialpolitiken i förhållande till den faktiska biologiska och medicinska utvecklingen.

Vår kunskap om dessa förhållanden är mycket ofullständig. Så mycket kan i varje fall sägas, att befolkningsstatistiken inte ger något stöd åt föreställningen att vitaliteten i gubbåldrarna har stegrats. Ett faktum är, att dödsriskerna i åldrarna över 65 inte har gått ned i mera betydande grad under de senaste 40 åren. Minskningen är endast drygt 1/10. Som tidigare berörts, uppnår ett betydligt större antal människor än tidigare pensionsåldern, men därefter »dör folk undan» i nästan samma takt som tidigare. Den återstående livslängden för dem som uppnår den normala pensionsåldern har sålunda endast obetydligt ökats (se tablå nedan). Medicinska framsteg under de senaste årtiondena har sålunda ej förmått i högre grad förlänga livet på dem som uppnått den officiella pensionsåldern. Det är inte av *det* skälet som vi fått och får ett relativt stort antal åldringar.

Det fenomen som här berörts reser en rad medicinska frågor. Bland möjliga förklaringar till att dödligheten i de högre åldrarna ej sjunkit så mycket, kan följande nämnas:

I. Svenilsson: ARBETE ELLER FRITID I DE HÖGRE LEVNADSÅLDRARNA?

År	Återstående medellivslängd (män) vid en ålder av		
	65 år	70 år	75 år
1901-10	12,81	9,85	7,29
1911-20	12,84	9,88	7,34
1921-25	13,33	10,28	7,65
1926-30	13,13	10,11	7,49
1931-35	13,15	10,12	7,49
1936-40	12,97	9,92	7,32
1941-45	13,68	10,52	7,78
1946-50	13,53	10,40	7,68

Det biologiska åldrande, som till slut medför dödsfall, är ganska obönhörligt och kan ej avsevärt rubbas genom medicinska åtgärder.

Medicinska åtgärder i lägre åldrar har räddat fram till pensionsåldern ett stort antal människor, som har en svagare konstitution och som drar upp dödsriskerna för de högre årsklasserna.

Livet har blivit jäktigare, levnadsvanorna kanske osundare och därigenom har vissa sjukdomar som sätter in särskilt i högre åldrar fått en ökad spridning (hjärtsjukdomar, högt blodtryck etc.).

Medicinen har främst satt in sina ansträngningar på de sjukdomar, som har sin största frekvens i lägre åldrar. Man kan säga att det ligger en viss ekonomi i en sådan inriktning, eftersom ett framgångsrikt medicinskt ingrepp i dessa lägre åldrar betyder en större vinst i levnadsår än vad motsvarande åtgärder i de högre åldrarna i varje fall kan göra.

Till sist en förklaring, som är mera utvecklingsoptimistisk. Den baseras på det förhållandet, att modern hälsovård och hygien gjort stora framsteg just under de senaste 50 åren, men att de som nu uppnått pensionsåldern haft sina yngre år förlagda till ett tidigare historiskt skede. Senare födda generationer, som uppvuxit under gynnsammare betingelser, kan också väntas bli friskare åldringar med lägre dödsrisker.

Den medicinska sakkunskapen tycks tillmäta alla dessa förkla-

I. *Svennilson*: ARBETE ELLER FRITID I DE HÖGRE LEVNADSÅLDRARNA?

ringar ett visst värde. En för vårt problem avgörande fråga är nu, i vad mån man kan räkna med en samvariation mellan dödsrisker samt frekvens och grad av arbetsförhet i olika åldrar. I så fall skulle den samlade arbetskapaciteten i högre åldrar inte ha ökat mera nämnvärt. Men det är naturligtvis inte uteslutet att denna kapacitet har ökat mera betydligt, medan dödsriskerna varit i det närmaste oförändrade.

Så mycket kan väl sägas, att en viss korrelation mellan dödsrisk och allmänt hälsotillstånd i högre ålder bör finnas. De tre först nämnda faktorerna (den biologiska åldersförsvagningen, de svagares överlevande, den starkare nötningen) tyder väl ej heller på någon större ökning av arbetsförmågan hos folk över pensionsåldern. I den mån dessa förklaringar är relevanta, talar de väl snarast för att någon större höjning av den allmänna vitaliteten och arbetsförmågan icke ägt rum. De båda sist nämnda faktorerna (de medicinska åtgärdernas inriktning på olika åldrar, framtidens vitaminuppfödda åldringsgeneration) skulle däremot ge anledning hoppas på en så småningom skeende förbättring av arbetskapaciteten i de högre åldrarna.

De äldres arbetsinsats – utgångspunkter för diskussionen

Varje diskussion av de äldres arbetsinsats måste utgå från dels folks *förmåga* att arbeta, eller deras arbetskapacitet, och dels deras *lust* att arbeta. Den förra får väl anses grundläggande, eftersom lust att arbeta utan förmåga ej har något intresse, annat än som ett individualpsykologiskt problem.

Vad gäller arbetsförmågan kan man utgå från två enkla biologiska fakta, som bestyrkes av all medicinsk sakkunskap. För det *första* avtar arbetsförmågan vanligen successivt; systemet med en tvär övergång från arbete till vila står sålunda i motsats till det biologiska förloppet. Detta avtagande sträcker sig ofta över en längre tidsperiod, som kan ta sin början redan i den högre medelåldern och kan sluta någonstans högt över den officiella pensions-

åldern. För det *andra* är förloppet från full arbetsförmåga till »orkeslöshet» starkt individuellt, och kan sålunda bland annat ta sin början och nå sin slutpunkt vid starkt växlande åldrar hos olika individer.

Slutsatsen av dessa grundfakta blir, att det bör föreligga ett starkt behov av *differentiering* av den socialpolitik som tar sikte på den äldre arbetskraften, både mellan olika åldrar för samma individ och mellan olika individer i samma ålder.

Man kan ju lugnt påstå att den svenska socialpolitiken på detta område icke dragit de fulla konsekvenserna av dessa grundfakta. Det är å andra sidan utan tvivel i denna riktning man finner de mest väsentliga utvecklingslinjerna, vare sig man vill söka så långt möjligt tillgodogöra sig de äldres arbetskraft, eller man vill bereda individen en ur hans synpunkt tillfredsställande övergång från fullt arbete till full vila. — Man skulle väl kunna formulera problemet så, att det gäller att finna ett system för tillvaratagande av de äldres arbetskraft som i största utsträckning tillgodoser å ena sidan samhällets intresse av arbetsinsatser och å andra sidan individens lyckobehov. Det avgörande synes därvid vara att skapa ett system av incitament till arbete som å ena sidan gör det möjligt för individen att efter eget val men utan alltför starkt ekonomiskt tryck tillfredsställa sin lust att utnyttja sin arbetsförmåga, men som å andra sidan tillgodoser samhällets behov att utnyttja tillgänglig arbetskapacitet. Lösningen av detta problem måste bli en individualpsykologisk, socialpolitisk och ekonomisk avvägningsfråga.

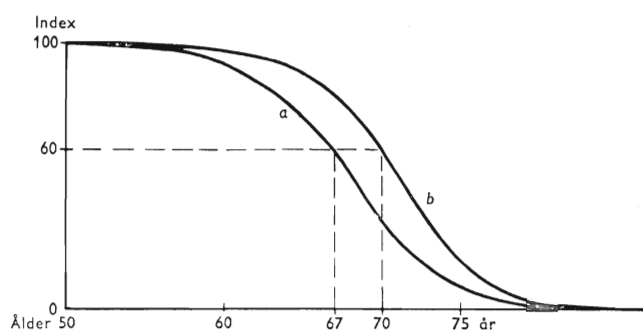
I det följande har frågan om den äldre arbetskraftens problem belysts med utgångspunkt från det förhållandet att arbetskapaciteten, på sätt som ovan angivits är starkt differentierad mellan olika åldrar och individer.

Differentiering efter arbetskapacitet

En förändring av pensionsåldern skiljer sig från andra arbetstidsförändringar så till vida att det mänskliga underlaget, uttryckt i

I. Svennilsson: ARBETE ELLER FRITID I DE HÖGRE LEVNADSÅLDRARNA?

någon slags arbetskapacitet, kan förskjuta sig mera väsentligt från en period till en annan. Låt oss för att närmare klargöra problemet anta att man kan fastställa en kurva för arbetskapaciteten, något i stil med den som angivits i nedanstående diagram. Kurvan sjunker i den mån ett antal personer inom populationen i fråga blir »orkeslösa» resp. får sin prestationsförmåga sänkt. Låt oss nu anta att på grund av framsteg inom sjuk- och hälsovården kurvan förskjutits från läget *a* till läget *b*.

Arbetskapacitet för 100 personer i olika åldrar.

En sådan förskjutning skulle innebära, att »pensionsåldern» kunde höjas från 67 år till 70 år utan att prestationsförmågan vid avgång från yrkesarbete (i genomsnitt) minskades. Håller man fast vid 67 som »pensionsålder», innebär det omvänt att prestationsförmågan blir större än tidigare, vid den tidpunkt då arbetslivet avbrytes. Sannolikt kan man väl säga, att detta innebär *att en höjning av levnadsstandarden ägt rum utan någon sänkning av pensionsåldern*, ungefär motsvarande den som uppnås genom en förkortning av den årliga arbetstiden.

Som tidigare berörts, pekar inte dödstalen i olika åldrar på att någon större sådan *allmän* standardhöjning redan ägt rum. Tillmåter man emellertid den förklaringen till dödstalens ringa nedgång särskilt stor betydelse, att ett stort antal konstitutivt svagare personer genom medicinska framsteg överlevt fram till pensions-

åldern, kan det finnas anledning differentiera resonemanget för olika grupper. Den konstitutivt starkare gruppen, som redan under primitiva förhållanden skulle ha överlevt, kunde då antas ha fått sin prestationskurva förskjuten från läget *a* till läget *b*, och sålunda vid oförändrad pensionsålder ha fått sin standard höjd. Samtidigt har en ny svagare grupp kommit till, vars kurva genomgående ligger lägre, så att medeltalet för båda grupperna ligger nära läget *a*.

Detta för tillbaka till tanken på en starkare differentiering av tidpunkten för övergång från arbete till vila under ålderdomen. Man kan särskilja en hel rad grupper som har olika prestationskurvor, av vilka somliga redan tidigt ligger vid noll (full invaliditet eller »orkeslöshet»). Utgår man då från en viss arbetskapacitet, exempelvis 60 procent av maximum, får man tydligen en hel serie olika åldrar, då olika personer drar sig tillbaka från arbete.

Teoretiskt vore det väl möjligt att dra upp en sådan prestationskurva för en individ eller en grupp. En för hela problemet om de äldres arbete väsentlig synpunkt är emellertid, att kurvans form växlar, inte bara med olika individer utan även med arten av det arbete de utför. För somliga slag av lätta arbeten (portvakt) kan kurvan antas börja sjunka först vid en högre ålder, för tyngre arbeten (skogsarbete) vid en lägre. Här måste man ta hänsyn till mycket väsentliga långsiktiga förskjutningar såväl mellan olika slag av arbeten inom samhället som till förändringar i arbetsoperationerna på varje enskilt produktionsområde. Jordbruksarbete går exempelvis tillbaka i relativ betydelse, medan serviceyrken går framåt. Och på alla områden har vi en utveckling mot en ökad mekanisering som innebär, att mänsklig arbetskraft ersättes av mekanisk. I allt större utsträckning ägnas människans arbete åt att kontrollera och styra mekaniserade processer. Just under det senaste årtiondet med dess fulla sysselsättning har mekaniseringen i stor utsträckning inriktats på att avlägsna tunga arbeten (traktorer, lyftkranar, motorsågar m. m.).

Hur dessa förskjutningar påverkar den äldre arbetskraftens prestationskurvor är inte utrett, men så mycket kan väl sägas som att

avlägsnandet av de mycket tunga momenten i vissa arbeten bör ha tenderat att fördröja dessas avböjning ned mot nollinjen (sålunda i riktning från läget *a* mot läget *b*). Hänsyn måste givetvis även tas till andra förändringar som arbetet undergår, såsom i fråga om krav på precision, takt och rytm. Men om vi antar att produktionsteknikens långsiktiga förändringar i stort sett inneburit att kurvorna börjat falla senare, så innebär även detta att man vid fix effektiv pensionsålder avbryter arbetsinsatsen vid en högre prestationsförmåga än tidigare. Det förefaller troligt att denna tendens hittills varit mera betydelsefull än den motsvarande förskjutning som har sin grund i en höjning av det mänskliga materialets kvalitet. Men även de förändringar som utgår från den produktionstekniska sidan bör kunna betecknas som en standardhöjning.

Här skymtar även problemet om *yrkesväxling vid högre ålder*. Genom att vid lämplig ålder gå över från ett yrke, där kurvan faller (läget *a*) till ett där den håller sig uppe något längre (läget *b*) kan man tydligen försena den tidpunkt då den enskildes arbetsprestation faller under en viss gräns, i relation till ett visst vid lägre ålder uppnått maximum.

Vi har sålunda kommit till att åtminstone på längre sikt en viss höjning av den ålder, då folk i *genomsnitt* lämnar arbetslivet, bör kunna komma till stånd utan någon sänkning av levnadsstandarden. Slutet på arbetslivet bör kunna *differentieras* mera fullständigt efter de individuella förändringarna i arbetskapaciteten; och under hänsynstagande till att stora grupper genom medicinska framsteg möjligen redan har fått och ännu mer i framtiden kan få sin allmänna vitalitet och arbetsförmåga förbättrad bör den tidpunkt då de lämnar arbetslivet kunna skjutas uppåt. Arbetslivet bör troligen även kunna förlängas som en följd av förändringar i produktionstekniken, och dessa möjligheter bör kunna förstärkas genom yrkesväxling i högre ålder.

Omvänt bör *levnadsstandarden kunna höjas* om man utan att sänka den ålder då folk i *genomsnitt* lämnar arbetslivet, fullt utnyttjar de ovan berörda möjligheterna.

Valfrihet och »incentives»

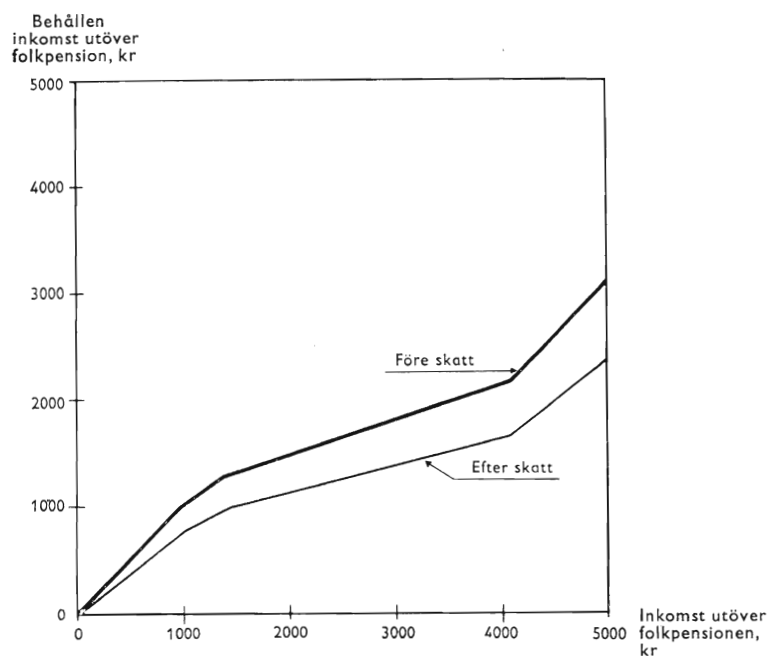
Problemet har hittills behandlats på ett så att säga mekaniskt sätt. I ett fritt demokratiskt samhälle bör vi emellertid ge utrymme åt individens lust att fördela sin livsperiod mellan arbetsår och vilohår. Den ene kanske föredrar att lämna arbetet medan hans arbetskapacitet ännu ligger högt, medan den andre vill hålla ut i det allra längsta. Det är här pensioneringssystemets utformning kommer in. Det bör inte utformas så att individen mer eller mindre pressas att avbryta vid en viss ålder, oavsett sin förmåga och sitt yrke. Omvänt bör det ej pressa honom att hålla ut till en ålder, då hans arbetsförmåga alltför mycket försvagats.

Det ligger i enlighet härmed ett stort värde i den grundtanken i vårt pensioneringssystem att en individ skall ha möjlighet att sluta vid en viss ålder, alldeles oavsett sin arbetskapacitet. Fritiden på ålderdomen kan ju inte bara motiveras av mer eller mindre fullständig orkeslöshet utan också betraktas som en sista semester efter långa arbetsår. Denna tanke stämmer ju även med en försäkringsmässig uppläggning av ålderdomsförsörjningen, som oberoende av arbetskapacitet vid viss ålder för fram till en pension, som ger ett visst försörjningsminimum.

Ett huvudproblem för försäkringssystemet synes därför vara, hur man skall kunna förena en garanterad full pensionsförsörjning vid viss ålder med ett system av »incentives» som varken i överdriven grad avskräcker från ett utnyttjande av god arbetskapacitet eller driver till ett alltför långt kvarstående i arbete.

Det nu gällande pensionssystemet företer i detta avseende vissa väsentliga brister. Folkpensionen i form av ålderspension utgår vid 67 års ålder i två delar, en icke-inkomstprövad och en inkomstprövad. Den förra tillfaller alltså alla individer som passerat åldersgränsen, oavsett förvärvsarbete eller inkomst. Den senare delen består av ett kommunalt bostadstillägg som är behovsprövat enligt vissa allmänna grunder som är fastställda i lagstiftningen. De belopp som kan utgå bestämmas emellertid av varje kommun för sig och de varierar både mellan och inom de olika dyrorterna.

I. Svenilsson: ARBETE ELLER FRITID I DE HÖGRE LEVNADSÅLDRARNA?

Bostadstilläggets inverkan på den behållna inkomsten.
(Ensamstående pensionär i Stockholm.)

Diagrammet visar hur inkomstförhållandena gestaltar sig för en ensamstående pensionär i Stockholm med fullt bostadstillägg allteftersom han ökar sina inkomster genom eget arbete. Om han ökar sin arbetsinkomst över 1 400 kr får han endast behålla 33 kr före skatt på varje 100-lapp han förtjänar. Skatten tar sedan ytterligare 8 kr så att nettovinsten av arbetet blir 25 kr. Detta gäller ända upp till den inkomstgräns där bostadstillägget försvinner helt. Det är uppenbart att avdragsreglerna spelar den större rollen för att avskräcka från arbete; skatten är av mindre betydelse trots att den här förutsatts utgå med sitt fulla belopp utan hänsyn till den lindring, som skattelagarna möjliggör för pensionärer.

Därtill kommer att de företagspensioner, som i stora delar av industrien ges till arbetarna, är så utformade att de i sin tur ytter-

ligare avskräcker från arbete. Det är nämligen mycket vanligt att dylika pensioner inte utgår förrän arbetaren lämnar företaget helt och hållet. Dessa pensioner är visserligen som regel relativt små och de ligger praktiskt taget alltid inom det belopp som är avdragsfritt för bostadstillägget, 1 000 kr för ogifta och 1 500 kr för gifta. Reglerna för deras utbetalning kan emellertid tillsammans med motsvarande regler för folkpensionen få en betydande ogynnsam effekt på de äldres arbetsinsats.

En möjlig lösning av problemet är de aktuariemässigt rörliga pensionerna. Ett sådant system skulle innebära, att man fastställer en viss ålder vid vilken individen har rätt att utta pension med ett belopp som är tillräckligt för hans försörjning. Men om han föredrar att arbeta vidare och under denna tid leva på arbetsinkomster skall han kunna uppskjuta uttagandet av pensionen till en senare tidpunkt. När väl pensionen utfaller blir det med ett avsevärt större belopp beroende på dels räntetilläggen, dels de mindre överlevelsetalen för högre åldrar. (Omvänt skulle en person kunna välja att ta ut pensionen tidigare till ett lägre belopp, än som motsvarar full pension.)

En sådan anordning skulle innebära att individen ingenting förlorade på att gå kvar i arbetet. Tvärtom skulle utsikten till en större pension vid ett senare tillfälle vara ett incitament till fortsatt arbete utan att dock ha karaktären av tvång.

Detta system är tänkbart både för folkpensionen och kanske ännu mer för de pensionssystem som gäller för speciella kategorier av anställda. För de senare fallen kan man mycket väl tänka sig att kombinera det med ett sådant system av pensionsperioder med en nedre och en övre åldersgräns, som sedan några år gäller för statsanställda. Under detta system äger den anställde rätt att avgå ur tjänsten sedan den nedre åldersgränsen uppnåtts, och normalt är det hans och inte arbetsgivarens inställning som skall vara avgörande. Vid den högre åldersgränsen har arbetsgivaren däremot ovillkorlig rätt att pensionera den anställde. Fördelarna med ett sådant system är att det förenar flexibilitet med stadga.

Att åldras i industrialismens samhälle

Fil. lic. Bengt G. Rundblad

Även om det fysiologiska åldrandet är en allmänmänsklig process, kommer åldrandet som ett socialt och psykologiskt skeende att te sig mycket olika i olika samhällstyper. Detta beror bl. a. på att det i många av dagens samhällen finns mycket få individer i vad vi skulle kalla de högre åldrarna. I Indien är exempelvis endast 1 på 50 över 65 år, i Brasilien 1 på 40 medan i vårt land var tionde individ är över 65 år. År 1970 beräknas nästan var sjunde svensk vara över 65 år. Generellt kan man säga, att det är först i det västerländska industrisamhället som den s. k. förgubbningen blivit något av ett problem, och det är mot den bakgrunden som här åldrandets eller åldringarnas problem skall behandlas.¹

Det är inte endast det stora antalet åldringar, som är ett problem i industrisamhället, utan det hela kompliceras av att de demografiska förändringarna är invävda i en rad andra, institutionella förändringar, som försvårar situationen för det ökade antalet åld-

¹ Framställningen kommer rätt mycket att syssla med de högre åldersgrupperna, de som har fått folkpension. Detta beror på att det använda statistiska materialet är hämtat från ett par stickprovsundersökningar om folkpensionärernas levnadsförhållanden i Sverige.

a) *Ålderspensionärernas levnadsförhållanden*. En intervjuundersökning verkställd av statistiska centralbyråns utredningsinstitut för 1952 års åldringvårdsutredning. Omfattar intervjuer med 1 064 åldringar. Avser förhållandena bland de ca 600 000 folkpensionärer, som i början av 1954 ej vistades på något slag av vårdanstalt. (Stencil.)

b) *Intervjuundersökning rörande ålderspensionärernas i Stockholm bostads- och levnadsförhållanden i början av år 1954*. Översikt utarbetad inom Stockholms stads statistiska kontor. Omfattar intervjuer med 1 000 stockholmspensionärer. Avser förhållandena bland de ca 57 000 folkpensionärer i Stockholm, som i början av 1954 ej vistades på något slag av vårdanstalt. (Stencil.)

ringar. Det är dessa andra förändringar, som främst intresserar sociologen, när han försöker att ge ett bidrag till diskussionen om åldrandets problem.

Åldringen och familjen

Först har vi då att ta hänsyn till förändringarna i familjestrukturen. Före industrialismens genombrott var familjen också produktionsenhet, både bland hantverkare och jordbrukare finner vi på den tiden den form av familje- eller hushållsbildning, som vi brukar kalla för storfamiljen. I denna kunde åtminstone tre generationer arbeta sida vid sida, och åldringen hade sina bestämda sysslor att utföra lika väl som alla andra familjemedlemmar. I och med de förändringar i samhället som följde med industrialiseringen försvann denna familjetyp allt mer och ersattes av vad vi i dag känner som den moderna stadsfamiljen, vilken ofta består av endast två makar eller två makar samt barn före giftasåldern. I denna familj finns det inte längre plats för de gamla, varken psykologiskt eller rumsligt. I och med att det produktiva elementet flyttat ut ur familjen blir de rent personliga, känslomässiga relationerna familjemedlemmarna emellan så mycket intensivare. Och den typen av kontakter vill vi inte och orkar vi kanske inte heller upprätthålla med ett stort antal personer, familjen blir allt mer en sluten enhet, skyddad från både grann- och släktkontakter. Därför ter det sig också mycket svårt för den unga stadsfamiljen att ta hand om gamla föräldrar; det är en sak att ha gamla föräldrar som produktiva medlemmar av hushållet, en helt annan att ha rent sällskapliga, personliga relationer till dem dagen lång. Även i de fall det finns arbete för en äldre familjemedlem, t. ex. när det gäller att ta hand om små barn, är det svårt att ta vara på erbjuden hjälp. Lägenheten är ofta för trång, och det ter sig ekonomiskt omöjligt att skaffa en större bostad, om nu en sådan överhuvudtaget går att få tag i.

Vi har dessutom att ta hänsyn till den ökade rörligheten i sam-

FOTO K. W. GULLERS.

»I storfamiljen hade åldringen sina bestämda sysslor att utföra likaväl som alla andra familjemedlemmar.»

hället. Barnen flyttar bort från hemorten och föräldrarna för att få en bättre anställning, och detta ökar de gamlas isolering. Rörligheten är inte endast horisontell utan också vertikal, barnen får bättre utbildning än föräldrarna och avancerar socialt sett, vilket kan bidra till att avskilja dem från de gamla. Till denna tankemässiga

isolering bidrar också de snabba förändringarna på alla områden i industrisamhället.

Resultatet av denna utveckling på familjelivets område kan vi i viss mån utläsa ur den undersökning av folkpensionärernas levnadsförhållanden, som utfördes i början av 1954. Den visar beträffande pensionärernas hushållsförhållanden följande skillnader mellan städerna och landsbygden (folkräkningarnas administrativa indelning).

	Städer och köpingar %	Landsbygd %	Totalt %
Ensamboende	31	24	27
Endast pensionären samt dennes make/maka	34	27	30
Pensionären (ensam el. tillsammans med make/maka) samt egna barn	20	35	27
Övriga	15	14	16

Skillnaderna skulle troligen ha blivit större, om vi i stället kunnat göra en uppdelning på ren landsbygd och tätortssamhällen, men även ovanstående siffror visar industrialiseringens och urbaniseringens effekt på pensionärernas hushållsförhållanden. Det är tydligt, att det är vanligare med en ensam pensionär eller ett ensamt gammalt par i städerna än på landsbygden, där man fortfarande i större utsträckning bildar hushåll tillsammans med barnen. Om man ser efter, hur många pensionärer, som är *inneboende* hos egna barn, finner man att detta förekommer i 7 % av fallen i städerna mot 20 % på landsbygden.¹ Av de helt ensamboende folkpensionärerna (27 % av samtliga, se ovan) är det omkring 25 %, som får besök av barn eller andra personer mindre ofta än en gång i veckan. 12 % av de ensamboende uppger sig inte ha någon som kan hjälpa dem vid en tillfällig sjukdom (16 % i städerna och 6 % på landsbygden).

I stockholmsundersökningen kan man även se, hur pensionärerna

¹ Inneboende betyder här att barnen står för kontraktet.

i storstaden i en annan mening isoleras från de yngre generationerna. De bor nämligen till övervägande delen kvar i innerstaden, medan de yngre familjerna bosätter sig i förorterna. Man blir därför inte förvånad, då en alarmerad stockholmstidning rapporterar, att barnen i förorterna växer upp utan att se gamla människor, mycket mindre då att uppleva dem som en naturlig del av familjens umgänge.

Vi skall inte heller glömma de problem för de gamla som uppstår genom att den ena av två makar avlider. Nästan hälften av alla kvinnliga folkpensionärer i Sverige är änkor. Och i Stockholm är 20 % av folkpensionärerna ensamboende änkor eller änkelingar. Döden har naturligtvis alltid splittrat hemmen, men anpassningen försvåras nu av att den efterlevande maken måste räkna med att leva livet ut ensam; han eller hon tillhör inte en större enhet, som i någon mån kan parera den kris döden för med sig.

Det är svårt att med siffror visa, att dessa strukturella förändringar i samhället verkligen lett till att de gamla känner sig isolerade. Äldrvårdsutredningen visar att 14 % av pensionärerna klagar över brist på kontakt med andra människor. Detta är dock troligen en underskattning, intervjun var mycket kortvarig och uppehöll sig mest vid de yttre detaljerna i pensionärens liv. Men om vi håller oss till de 14 % betyder det, att vi har omkring 85 000 folkpensionärer här i landet, som direkt klagar över sin isolering. Det är ändå inte så litet!

Något av problematiken för de ensamboende pensionärerna tolkas ganska bra i det här brevet från en gammal man i Uppsala:

»Jag har bott här i huset i tolv år, men jag kan inte säga att jag är riktigt bekant med någon här. I den här uppgången bor det ju flera familjer, mestadels unga, och de är ju upptagna av sitt och har annat umgänge än en ofärdig gubbe. Man går om varann i trapporna utan att hälsa eller tilltala varann. Delvis är det nog mitt fel också att jag får gå så ensam, för jag tycker att jag inte vill tränga mej på folk när jag känner och ser mej förbisedd. Man skulle faktiskt kunna få ligga hjälplös här i vindskupan utan att saknas av grannarna, om man nu inte hade någon anhörig som

tittade till en. Det är just detta som gör ensamheten så stor och skrämmande för oss gamla som bor så här. Isolerade mitt i stadens vimmel.»¹

Det sägs, att vi varit för ivriga att bygga ålderdomshem här i landet, kritiken har varit mycket hård på den punkten, och man överväger nu åtgärder för att kunna vårda flera gamla i deras egna hem. Detta är troligen gott och väl. Men vi skall också akta oss för överdrifter i denna åldringsvårdens nya giv. Vi skall inte konservera en isolering av många gamla, en isolering som sammanhänger med de strukturella förändringarna i vårt samhälle.

Åldringen och arbetet

Här har mest talats om de förändringar i åldringens familjesituation, som har att göra med relationerna mellan de gamla och den yngre generationen. Det finns även en annan aspekt, nämligen att i industrisamhället *under de aktiva åren* arbetsgruppen och dess sociala gemenskap tar en stor del av den plats, som familjen förr hade i individens liv. Men i och med att man blir gammal och pensioneras skall plötsligt familjen bli allt igen. Till arbetsgruppen, som betytt så mycket under kanske 50 år, måste banden klippas av och familjen får plötsligt en betydelse, som den inte haft tidigare. Detta kan medföra svåra anpassningsproblem för den som tvingas att sluta sitt arbete, speciellt då för de manliga pensionärerna.

Om nu åldringarna tenderar att bli isolerade eller har svårt för att anpassa sig efter pensioneringen kunde man tänka sig att de i allt större utsträckning höll sig kvar i yrkeslivet. Folkräkningarna visar, att det är tvärtom. Antalet yrkessysselsatta åldringar sjunker stadigt i Sverige liksom i andra västerländska industrisamhällen. Detta beror bl. a. på att man inte längre behöver arbeta på gamla dagar. Statliga och privata pensionssystem tryggar ålderdomen på ett sätt som aldrig förr. Men detta är troligen endast en del av

¹ Ur en artikel i Upsala Nya Tidning hösten 1954.

förklaringen till den sjunkande sysselsättningsgraden i de högre åldrarna. Även inom yrkeslivet tycks det vara svårigheter att bereda plats och sysselsättning för de gamla. I och med ökad mekanisering minskar visserligen antalet verkligt tunga och påfrestande arbeten, men ett rationellt utnyttjande av den dyrbara maskinparken fordrar en arbetstakt, som många gånger är för hög för den gamle arbetaren. Användes gruppwork kan det också hända, att arbetskamraterna börjar att se snett på den äldre kamraten, som inte längre orkar hålla de andras arbetstempo. Speciellt inom byggnadsindustrien klagas det över detta förhållande. Resultatet av detta blir naturligtvis, att många äldre spänner sig till det yttersta för att hålla sig kvar i sitt gamla jobb åtminstone till den dag de får pension, och att de därigenom förslits mycket hastigt eller utvecklar psykosomatiska symptom, flyr in i sjukdomen.

Statussystemet inom företaget försvårar också en omplacering av äldre anställda till lättare, mindre prestigebetonade arbeten. Detta är kanske speciellt ett problem för tjänstemännen, men även bland arbetarna finns mycken yrkesstolthet, som spelar in här. Man slutar hellre eller avgår med pension vid första lägliga tillfälle än man tar ett annat arbete inom samma företag, som innebär att man kliver nedåt i statushänseende. På detta vis ökas troligen antalet sysslösa åldringar mer än vad som är absolut nödvändigt av produktionstekniska skäl.

Vi har också att ta hänsyn till den press på företagsledningen att pensionera äldre anställda, som kan komma från de yngre inom företaget, de som genom de äldres pensionering kan räkna med att stiga ett pinnhål i hierarkien. Från ett amerikanskt företag berättas om ett fall där *en* mans pensionering förde med sig befordran för tolv andra anställda. Liknande om också inte så extrema exempel kan man säkert finna även i Sverige. Och denna de yngres inställning till pensionsproblemen påverkar naturligtvis också de äldres beslut att stanna kvar eller avgå med pension så snart som möjligt. Statsrevisorerna har i sin senast avgivna berättelse påtalat, hur detta senare förhållande äventyrar ett system med rörliga pensionsåldrar. Det har visat sig att mycket få stats-

anställda i de lägre lönegraderna utnyttjar den möjlighet att kvarstå till 63 år, som de nya pensionsbestämmelserna medger. De flesta avgår redan vid 60 år, och detta beror enligt statsrevisorerna delvis på de yngres olust mot de »spärrballonger», som kvarstannar i tjänsten efter fyllda 60 år. Detta exempel är hämtat från statsförvaltningen, men liknande fall förekommer även på annat håll.

Till dess att tjänstepensioneringsfrågan är löst för alla anställda kommer »pensionstänkandet» att göra det svårt för äldre människor att få eller byta anställning. Arbetsgivarna blir ovilliga att anställa arbetskraft, som är dyr att pensionera, och anställda med viss intjänt pension vill inte riskera att mista några förmåner genom att byta arbete. Härigenom uppstår risken att många stannar på »fel» plats livet ut i stället för att söka ny anställning eller skola om sig redan i medelåldern. Och tragglar man sig fram till pensionsåldern i ett jobb, som man egentligen inte passar för, ökas knappast lusten till en förlängd arbetsinsats.

När nu allt färre och färre åldringar fortsätter någon form av yrkesverksamhet, så frågar man sig vad de drar sig tillbaka till. Vi inbillar oss gärna, att på gamla dagar så kan man göra allt det som man inte hunnit med förut i livet. Men hur skall pensionären egentligen kunna det, om han inte tidigare lärt sig att ha en fritid? Omkring 70 % av folkpensionärerna har ingen kontakt med något slag av föreningsliv, och av de manliga folkpensionärerna är det omkring 40 %, som inte har något särskilt att syssla med, en trädgård att påta i, en snickerbod att jobba i e. d. Kvinnorna har det på den punkten bättre genom matlagning och handarbete.

Sammanfattningsvis kan man säga, att åldringen i industrisamhället inte har någon roll längre, inte någon speciell uppgift, som är just hans, i varje fall inte i jämförelse med åldringen i det jordbrukarsamhälle, som till för inte så länge sedan var den dominerande samhällsformen i vårt land. Materiellt har man det bättre än tidigare generationer av åldringar, men hur är det med den mer psykologiskt betingade trivsels-, känslan av att man fortfarande är något, betyder något för andra människor? Hur skall de gamla

B. G. Rundblad: ATT ÅLDRAS I INDUSTRIALISMENS SAMHÄLLE

FOTO HERNRIED.

Många manliga pensionärer har ingenting att syssla med. På sommaren löser parkbänken problemet men vad gör man på vintern?

kunna behålla den känslan i ett samhälle, som ger dem mycket små chanser att utträtta något och som mycket litet värderar vad som förr kallades ålderns visdom?

Åtgärder för att motverka åldringarnas isolering

Om denna snabbskiss rätt uppfattat några av utvecklingstendenserna beträffande åldringarnas situation i vårt land, är det tydligt

av vikt att vi bygger på den materiella tryggheten med åtgärder, som motverkar den hotande isoleringen av de gamla. Det man då först tänker på är att öka möjligheterna till yrkesverksamhet för de åldringar, som verkligen vill och kan fortsätta att arbeta. Det kan därvid vara av intresse att veta, att de förut nämnda pensionsundersökningarna visar en högre sysselsättningsgrad bland manliga folkpensionärer i Stockholm än i riket i sin helhet (i riks-siffrorna har uteslutits de inom jordbruk med binäringar sysselsatta). Skillnaden verkar vara speciellt markant för tjänstemännen samt i åldersgruppen 67—69 år. Vi får dock endast betrakta detta som tendenser, då varje nedbrytning av detta genom stickprovsundersökningar insamlade material medför att slumpfelen ökar kraftigt. Om tendensen är verklig, kan *en* förklaring vara, att Stockholm har ett så rikt differentierat näringsliv; det finns så många fler chanser för pensionären att få ett jobb, som passar just honom. Många av dessa yrkesverksamma pensionärer i Stockholm har nämligen bytt arbete, ofta före att de uppnått folkpensionsåldern. En f. d. överkonstapel har blivit kontorist, en f. d. industriarbetare portvakt, en f. d. bilförare vestibulvakt osv. De s. k. grågossarna är också en typisk stockholmsföreteelse. Man kan även vända på resonemanget och säga, att den högre yrkesverksamheten bland folkpensionärerna i Stockholm jämfört med riket i dess helhet kan bero på pensionärens större isolering i storstaden jämfört med den mindre bruksorten eller staden. Stockholmspensionären skulle enligt detta resonemang söka förlänga sin arbetsinsats för att komma bort från isoleringen, medan kollegan i landsorten har lättare att hålla kontakt med det gamla jobbet och de gamla kamraterna.

Utän ytterligare undersökningar kan vi inte avgöra vilken av dessa två förklaringar, som kommer sanningen närmast. I brist på sådana mera intensiva studier av detta problem kan vi dock söka se de två förklaringarna som berörande olika aspekter av det problem, som vi diskuterar här. De gamlas isolering finns överallt men i olika styrka, och denna isolering motiverar i varierande grad till en förlängd arbetsinsats. Det beror sedan på de institu-

tionella förhållandena inom yrkeslivet, om de skall kunna finna det arbete de söker. De praktiska åtgärderna behöver främst sättas in på att bereda fler äldre anställda en chans att byta arbete, antingen inom företaget eller genom byte av både företag och arbete. I det första fallet blir det närmast arbetsledningens och företagsläkarens sak att söka hjälpa den äldre arbetaren eller tjänstemannen, och i det andra fallet måste arbetsförmedlingen träda till. Det som då främst behövs är en utbyggnad av det arbete, som nu utförs av arbetsvården bland de partiellt arbetsföra. Erfarenheterna av träningsverkstäder och skyddade verkstäder för partiellt arbetsföra borde kunna ge ledning för vad som kan uträttas på detta område. Varken samhälle eller företagare skulle ha något att förlora på ett sådant program, de gamlas produktiva insats skulle täcka det mesta av kostnaderna.

Nu finns det dock många gamla, som inte är friska nog att vara yrkesverksamma i någon form, och för dem får man tänka sig andra åtgärder för att motverka det »passiva vegeterande», som enligt pensionärsundersökningen utmärker omkring 1/3 av stockholmspensionärerna och som utan tvivel finns även utanför Stockholm. På våra ålderdomshem har man redan infört vissa former av arbetsterapi, men detta är naturligtvis inte tillräckligt, speciellt som man inom åldringsvården tänker sig, att åldringarna i allt större utsträckning skall bo kvar i sina hem. På detta område har vi mycket att lära från Förenta Staterna, där man mer och mer ordnar fritidscentra för de gamla likaväl som man har det för de unga. Ofta är dessa program för de yngre och de äldre förlagda till samma lokal, man använder dem bara olika tider. Också i Sverige finns det säkert många lokaler, som mest användes på kvällarna och som mycket väl skulle passa för fritidsverksamhet bland de gamla på dagarna.

Företagen har många gånger ordnat med lokaler för de anställda, lokaler som av naturliga skäl ofta står tomma på dagarna. Dessa skulle kunna användas för sådana gamla anställda, som inte orkar stå kvar i produktionen längre. Kanske kunde de få ett måltid i massen tillsammans med tidigare arbetskamrater samtidigt

med besöken vid dessa fritidscentra. För en gammal pensionär är det många gånger viktigast, att han har något att se fram emot, något som han skall göra i morgon mellan kl. 1 och 3, bara han slipper det där att inget händer, att framtiden är fullkomligt utan plan och mål.

Gradvis anpassning till ålderdomens sysslolöshet

Det vore dock felaktigt, om vi endast inriktade oss på att öka yrkessysselsättningen bland de äldre; minst lika viktigt är åtgärder för att hjälpa dem till en mera gradvis anpassning till den ökade fritid, som förr eller senare blir en nödvändighet på grund av avtagande kroppskrafter. Att som nu arbeta för full maskin till 65 eller 67 år och sedan koppla av helt torde inte vara den bästa fördelningen av kroppskrafterna. Ingen god idrottsman lägger upp helt efter säsongens slut, man tränar ned sig, som det heter på fackspråket. Det är troligen ett sådant träningsprogram vi behöver även inom arbetslivet. Det kan nås på olika vägar, ex. genom en gradvis förkortad arbetstid eller förlängda semestrar. Man kan också tänka sig ett »sabbatsår» inte alltför sent i den anställdes liv, då han finge tillfälle att vila upp ordentligt samt tillfälle att pröva på hur det är att vara borta från arbetet och kamraterna där. Ett annat program, som prövats i Förenta Staterna, går ut på att den anställda pensioneras i samband med att han fyller ex. 65 år, men att han lovas återanställning efter ett år, om han inte kan anpassa sig till överksamheten. Om han kommer tillbaka får han sedan arbeta ytterligare några år.

Man har i Förenta Staterna även prövat att förbereda de blivande pensionärerna genom olika slag av rådgivningsprogram. Dessa omfattar vanligen information om den hjälp, som de anställda kan räkna med från företaget samt från stat och kommun, vidare ekonomiska och medicinska goda råd samt gruppdiskussioner. Den anställdes maka eller make inbjuds ofta även till dessa rådgivningsprogram. Man får nämligen inte glömma bort vad ma-

FOTO LENNART NILSSON.

»Man får inte glömma bort vad makens inställning betyder för pensionärens anpassning till passiviteten.»

kens inställning betyder för pensionärens anpassning till den påkomna passiviteten. I Sverige kunde man tänka sig, att ett sådant program arrangerades av företagsnämnden eller av verkstadsklubben och företaget gemensamt för att undvika varje intryck av patriarkalisk inblandning i privatlivet från företagets sida. Med tanke på att vårt sociala reformmaskineri blivit så invecklat, att ytterst få medborgare orkar eller kan följa med i alla de nya bestämmelserna, borde enbart själva upplysningsdelen av ett så-

dant program kunna fylla en viktig uppgift. Därtill kommer den terapeutiska effekten av att få diskutera pensionsproblemen med likställda. Man upptäcker därvid, att man inte är ensam om sina bekymmer och att andra hittat på utvägar, som man kanske själv inte tänkt på.

De metoder som uppräknats här kan passa olika individer och industrier olika väl, och det finns ännu ingen erfarenhet, som sätter den ena metoden före den andra. Huvudsaken är att vi är villiga att pröva olika alternativ och inte låser fast oss vid de mera schematiska lösningar, som är nödvändiga i de socialpolitiska åtgärderna för att ge *alla* medborgare ett minimum av trygghet. Det är på de åtgärderna vi skall försöka att bygga vidare med mera differentierade lösningar, som i större utsträckning kan ta hänsyn till individens speciella behov. På det sättet kan vi skapa den mera åldringsvänliga attityd i industrisamhället, som behövs för att motverka tendenserna i motsatt riktning.

De gamla och industriarbetet

Professor Sven Forssman

Det är ett allmänt önskemål ur hälsosynpunkt att arbetets krav, fysiskt och psykiskt, skall motsvara den enskilde individens arbetsförmåga. Om placering i arbetet sker enligt dessa principer, förebyggs uppkomsten av åtskilliga olycksfall och yrkessjukdomar och ett gott hälsotillstånd kan lättare bibehållas. En ur hälsosynpunkt lämplig placering bidrar även till att minska arbetskraftens rörlighet och till att öka den enskilde individens trivsel på arbetsplatsen.

Såväl arbetskraven som arbetsförmågan kan emellertid förändras, arbetets krav genom omflyttning av arbetskraften till andra uppgifter, genom införande av nya arbetsmetoder etc. och arbetsförmågan genom sjukdomar eller åldrande. För att kunna genomföra en lämplig placering är det därför nödvändigt att känna till bl. a. på vad sätt och i vilken utsträckning åldrandet inverkar på arbetsförmågan och i vad mån äldres arbetsförmåga skiljer sig från yngres.

När det gäller de högre åldrarnas arbetskraft finns i stort sett två olika problem: 1) sysselsättning av äldre med starkt nedsatt arbetsförmåga, kroniskt sjuka o. d., där man under de senaste åren haft synnerligen goda erfarenheter av arbetsterapi m. m., 2) sysselsättning av den äldre arbetskraft, som för närvarande finns i industrien eller som förvärvsarbetar på annat sätt. Frågan är hur man med hänsyn till hälsotillståndet skall kunna utnyttja denna arbetskraft och bibehålla den i arbete. Detta problem har hittills studerats i liten utsträckning.

Undersökningmaterial och resultat

Inom Svenska Arbetsgivareföreningen har man genom en specialundersökning försökt få en orientering om äldre anställdas situation i arbetslivet.¹ Syftet med undersökningen har varit att få en uppfattning om hälsotillstånd, arbetsförmåga, arbetsförhållanden, frånvaro, anställningstid m. m. i fråga om dem som inom de närmaste fem till tio åren väntas gå i pension. Även om det hade varit önskvärt att få en representativ undersökning med hänsyn till situationen i olika branscher så har vi av praktiska skäl valt en annan väg för att något så när snabbt få en orientering i frågan. Undersökningen är sålunda utförd vid företag med god hälso- och sjukvård och med erfarna företagsläkare som kunnat bedöma de anställdas hälsotillstånd vid en särskild läkarundersökning för

Tabell 1. Företag och arbetstagare

Företagsnr	Bransch	Tjänstemän			Arbetare			Samtliga		
		M	Kv	S:a	M	Kv	S:a	M	Kv	S:a
1	Kemisk industri med tegel- och lergodstillverkning	4	—	4	162	—	162	166	—	166
2	Gummiindustri	9	8	17	64	20	84	73	28	101
3	Läderindustri	1	1	2	39	18	57	40	19	59
4	Verkstadsindustri	5	—	5	26	3	29	31	3	34
5	Kabelindustri	10	2	12	30	4	34	40	6	46
6	Verkstadsindustri	32	—	32	123	9	132	155	9	164
7	Verkstadsindustri	95	9	104	325	38	363	420	47	467
8	Chokladindustri	5	2	7	5	8	13	10	10	20
Summa		161	22	183	774	100	874	935	122	1 057

denna speciella utredning. Sedan vi erbjudit undersökningen till sjuutton dylika företag inom olika branscher, förklarade sig åtta

¹ Undersökningen har utförts under medverkan av dr R. Bergman, E. Bolinder, J. Haglind, A. Hedfelt, G. Hultgren, S. Jonés, S. Thomé samt av SAF:s statistiska byrå.

av dessa villiga och ha möjlighet att delta i undersökningen. De representerar gruvindustri, verkstadsindustri, kemisk industri, gummiindustri, läderindustri samt livsmedelsindustri och de har sammanlagt 13 700 arbetare och 5 900 tjänstemän. Uppgifter från dessa företag har införskaffats beträffande samtliga anställda män över 60 år och kvinnor över 55 år. Denna gräns är vald så att undersökningen omfattar de personer, som inom 5—10 år kan väntas lämna arbetslivet, och även med hänsyn till en norsk liknande undersökning, genom vilken man kan få visst jämförelse-material. *Materialets storlek* framgår av tabell 1.

Den undersökta gruppen omfattar ett relativt stort antal individer, omkring 1 000 st., väsentligen manliga arbetare. Antalet kvinnliga tjänstemän är så pass litet, att man inte av undersökningen kan dra några generella slutsatser beträffande deras ställning. En undersökning av hur stor procent av totalantalet anställda, som är »äldre» enligt den definition, som uppställts vid undersökningen, utvisar stora skillnader mellan de olika företagen. För tjänstemännen varierar sålunda andelen från 1,0 till 4,6 % och för arbetarna från 2,0 till 10,0 %.

Tabell 2. Åldersfördelning

Ålder vid tiden för undersökningen	Tjänstemän				Arbetare			
	Män		Kvinnor		Män		Kvinnor	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
55—59 år	—	—	13	61	—	—	60	60
60—64 »	113	72	6	27	449	57	33	33
65—69 »	40	24	3	12	270	36	7	7
70—74 »	4	2	—	—	50	7	—	—
Mer än 75 år	4	2	—	—	4	0	—	—
Uppgift saknas	—	—	—	—	1	0	—	—
Summa	161	100	22	100	774	100	100	100

De undersöktas åldersfördelning visas i tabell 2. Det framgår att en större del av tjänstemännen än av arbetarna återfinns i åldrarna under 65 år.

Beträffande *civilstånd* framkom följande resultat. De flesta manliga anställda var gifta, av tjänstemännen sålunda 92 % och av arbetarna 80 %. Däremot var de flesta kvinnliga tjänstemännen, 77 %, ogifta. Det är särskilt anmärkningsvärt, att av de kvinnliga

Tabell 3. Genomsnittlig tidpunkt för anställningens början inom de undersökta företagen år 1952

Företag nr	Män			Kvinnor			Män och kvinnor		
	Antal	Anställningens början		Antal	Anställningens början		Antal	Anställningens början	
		År	Månad		År	Månad		År	Månad
<i>Tjänstemän</i>									
1	4	1907	5	—	—	—	4	1907	5
2	9	1913	12	8	1916	9	17	1915	3
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	5	1927	2	—	—	—	5	1927	2
5	10	1936	6	2	1931	1	12	1935	8
6	31	1913	3	—	—	—	31	1913	3
7	93	1914	11	7	1925	1	100	1915	7
8	5	1924	1	2	1920	2	7	1922	11
Uppgift om anställningens början saknas	4	.	.	3	.	.	7	.	.
I allt	161	1916	5	22	1921	8	183	1916	12
<i>Arbetare</i>									
1	158	1914	6	—	—	—	158	1914	6
2	64	1929	10	19	1939	2	83	1931	8
3	38	1918	8	18	1934	12	56	1923	11
4	26	1944	11	3	1938	1	29	1944	2
5	30	1935	7	4	1921	7	34	1933	11
6	123	1930	7	9	1942	8	132	1931	5
7	321	1927	2	38	1942	5	359	1928	9
8	5	1922	10	8	1942	8	13	1935	1
Uppgift om anställningens början saknas	9	.	.	1	.	.	18	.	.
I allt	774	1925	10	100	1939	3	874	1927	4

arbetarna 39 % var gifta, 17 % ogifta och ej förut gifta och så många som 43 % ogifta men förut gifta, dvs. änkor eller frånskilda.

De äldre, som ingår i undersökningen, har en relativt lång *anställningstid*, något längre för männen än för kvinnorna. Självfallet varierar emellertid den genomsnittliga anställningstiden starkt från företag till företag. I fråga om männen var den dock något längre för tjänstemännen än för arbetarna. Dessa förhållanden illustreras i tabell 3.

En undersökning av *de äldres arbetstid* utvisar, att övertiden bortfaller för tjänstemännen och minskar för arbetarna med tilltagande ålder. För arbetarna, särskilt de manliga, minskar ackordstiden i viss utsträckning med åldern. Ett intressant förhållande är, att arbetstiden och inkomsten för de äldre i stort motsvarar den genomsnittliga arbetstiden och inkomsten för samtliga arbetare i resp. företag.

Aldersgränsen för avgång ur arbetslivet, antingen den är fastställd eller traditionell, är för manliga tjänstemän i genomsnitt 65,0 år, för kvinnliga 60,4. Avgångstiden för manliga arbetare är i genomsnitt 67,0 år och för kvinnliga 66,5.

Pensionsrätt föreligger för samtliga tjänstemän och för 64 % av de manliga arbetarna men endast för 20 % av de kvinnliga. Arbetarpensionernas belopp ligger till övervägande delen omkring 300, 600 och 900 kronor om året.

Vi har försökt att få en uppskattning av *arbetets svårighetsgrad*. Denna uppskattning är subjektiv i det att företagaren har lämnat uppgifter på om arbetet enligt hans uppfattning för tjänstemännen var pressande, medelhårt, lätt och för arbetarna tungt, medeltungt eller lätt. En objektiv undersökning av arbetets svårighetsgrad skulle för de fall, där den varit möjlig att utföra, ha blivit mycket omfattande och tidskrävande. En subjektiv uppskattning som den här företagna är självfallet osäker, men den ger ändå en viss ledning vid bedömning av arbetets svårighetsgrad. Av tabell 4 framgår, att för de manliga tjänstemännen arbetet angivits som »pressande» i 18 % av fallen, medan det i fråga om de manliga arbe-

tarna karakteriserats som »tungt» för endast 5 % av de undersökta.

Det förefaller, som om omplacering av äldre arbetare från »tungt» till lättare sker i större utsträckning än omplacering av tjänstemän från »pressande» till lättare arbete.

Tabell 4. Arbetets svårighetsgrad, samtliga företag

Svårighetsgrad	Tjänstemän			Arbetare			Samtliga		
	Män	Kvinnor	S:a	Män	Kvinnor	S:a	Män	Kvinnor	S:a
Antal									
Pressande (tjänstemän) resp. tungt (arbetare)	28	4	32	37	—	37	65	4	69
Medelhårt (tjänstemän) resp. medeltungt (arbetare)	81	9	90	343	33	376	424	42	466
Lätt (tjänstemän och arbetare)	45	7	52	364	64	428	409	71	480
Uppgift saknas	7	2	9	30	3	33	37	5	42
Summa	161	22	183	774	100	874	935	122	1 057
Procent									
Pressande (tjänstemän) resp. tungt (arbetare)	18	18	17	5	—	4	7	3	7
Medelhårt (tjänstemän) resp. medeltungt (arbetare)	50	41	49	44	33	43	45	33	44
Lätt (tjänstemän och arbetare)	28	32	29	47	64	49	44	58	45
Uppgift saknas	4	9	5	4	3	4	4	4	4
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tabell 5. Industriläkarnas uttalanden om arbetstagarna, samtliga företag
(»Fullgoda och icke fullgoda arbetstagare»)

Läkarens uttalanden	Tjänstemän			Arbetare			Samtliga		
	Män	Kvin- nor	S:a	Män	Kvin- nor	S:a	Män	Kvin- nor	S:a
Antal									
Fullgoda arbetstagare (»vid god hälsa och vigör»)	68	10	78	271	27	298	339	37	376
Icke fullgoda arbets- tagare	89	10	99	488	69	557	577	79	656
Därav »lämpliga för nu- varande arbete men bör ej sättas vid an- nat arbete utan indu- striläkarens hörande»	83	10	93	449	65	514	532	75	607
»ej lämpliga för nuva- rande arbete men kan utföra lättare arbete»	1	—	1	14	1	15	15	1	16
»bör ha reducerad arbetstid»	2	—	2	4	3	7	6	3	9
»bör sluta»	3	—	3	21	—	21	24	—	24
Uppgift saknas	4	2	6	15	4	16	19	6	25
Summa	161	22	183	774	100	874	935	122	1 057
Procent									
Fullgoda arbetstagare (»vid god hälsa och vigör»)	42	45	43	35	27	34	36	30	36
Icke fullgoda arbets- tagare	55	45	54	63	69	64	62	65	62
Därav »lämpliga för nu- varande arbete men bör ej sättas vid an- nat arbete utan indu- striläkarens hörande»	51	45	51	58	65	59	57	61	57
»ej lämpliga för nuva- rande arbete men kan utföra lättare arbete»	1	—	0	2	1	2	2	1	2
»bör ha reducerad arbetstid»	1	—	1	0	3	1	1	3	1
»bör sluta»	2	—	2	3	—	2	2	—	2
Uppgift saknas	3	10	3	2	4	2	2	5	2
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tabell 6. Industriläkarnas specificering av icke fullgoda arbetstagares sjukdomar, samtliga företag

Sjukdomar	Tjänstemän			Arbetare			Tjänstemän och arbetare											
	Män		Kvinnor	Män		Kvinnor	Män		Kvinnor	Samtliga								
	Antal fall	%	Antal fall	%	Antal fall	%	Antal fall	%	Antal fall	%								
1. Tumörer	—	—	1	10	1	1	3	1	1	1	4	1	3	0	2	2	5	1
Därav komb. med andra sjukdomar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2. Mentala sjukdomar	1	1	1	10	2	2	13	3	2	3	15	3	14	2	3	4	17	3
Därav komb. med andra sjukdomar	—	—	—	—	—	—	8	2	1	1	9	2	8	1	1	1	9	1
3. Nervsjukdomar	4	4	—	—	4	4	18	4	—	—	18	3	22	4	—	—	22	3
Därav komb. med andra sjukdomar	2	2	—	—	2	2	10	2	—	—	10	2	12	2	—	—	12	2
4. Ögon- och öronsjukdomar	5	6	—	—	5	5	41	8	1	1	42	8	46	8	1	1	47	7
Därav komb. med andra sjukdomar	2	2	—	—	2	2	18	4	1	1	19	3	20	4	1	1	21	3
5. Cirkulationsorganens sjukdomar	58	65	4	40	62	63	260	53	38	55	298	54	318	55	42	53	360	55
Därav komb. med andra sjukdomar	14	16	—	—	14	14	96	20	7	10	103	18	110	19	7	9	117	18
6. Respirationsorganens sjukdomar	1	1	—	—	1	1	44	9	1	1	45	8	45	8	1	1	46	7
Därav komb. med andra sjukdomar	—	—	—	—	—	—	20	4	—	—	20	4	20	4	—	—	20	3
7. Digestionsorganens sjukdomar	8	9	1	10	9	9	30	6	4	6	34	6	38	7	5	6	43	7
Därav komb. med andra sjukdomar	6	7	—	—	6	6	16	3	2	3	18	3	22	4	2	2	24	4
8. Skelettets och rörelseorganens sjukdomar	10	11	1	10	11	11	111	23	12	17	123	22	121	21	13	16	134	20
Därav komb. med andra sjukdomar	3	3	—	—	3	3	54	11	2	3	56	10	57	10	2	2	59	9
9. Övriga sjukdomar	14	16	1	10	15	15	64	13	12	17	76	14	78	14	13	16	91	14
Därav komb. med andra sjukdomar	8	9	—	—	8	8	33	7	6	9	39	7	41	7	6	8	47	7
Uppgift saknas	6	7	1	10	7	7	38	8	8	12	46	8	44	8	9	11	53	8
Summa	89	100	10	100	99	100	488	100	69	100	557	100	577	100	79	100	656	100

Anm. Procenttalen ger antalet sjukdomsfall i förhållandet till samtliga individer.

Industriläkarna har avgivit omdömen om de undersöktas hälsa och arbetsförmåga, närmare bestämt huruvida den anställda var »vid god hälsa och vigör» eller om arbetsförmågan av hälsoskäl var nedsatt. I det senare fallet har läkarna också angivit om den anställda är lämplig för sitt nuvarande arbete men inte bör omflyttas utan läkarens hörande, om han inte är lämplig för sitt nuvarande arbete men kan utföra lättare arbete, om han bör ha reducerad arbetstid eller om han bör sluta. De synnerligen intressanta resultaten framgår av tabell 5.

En på grund av hälsoskäl nedsatt arbetsförmåga har i genomsnitt 54 % av tjänstemännen och 64 % av arbetarna. Det är således mer än hälften som är hämmade i sin arbetsförmåga av hälsoskäl vid denna ålder. Orsakerna till det nedsatta hälsotillståndet och till den nedsatta arbetsförmågan har klassificerats i nio grupper enligt Världshälsoorganisationens statistik. Resultaten av denna undersökning är sammanställda i tabell 6.

Den vanligaste orsaken till det nedsatta hälsotillståndet och den nedsatta arbetsförmågan är sjukdomar i cirkulationsorganen, dvs. hjärtsjukdomar, sjukdomar i hjärtats kärl, blodtrycksförhöjning o. d. Den näst största gruppen är sjukdomar i skelettet och rörelseorganen, dvs. framför allt ledgångsreumatism och förslitningssjukdomar i lederna. Anmärkningsvärt är, att mentala sjukdomar och nervsjukdomar (neuroser, psykoser, alkoholism osv.) har så låg frekvens i detta material. Det är sannolikt att detta beror på att de som har eller haft sådana sjukdomar slutat eller överförs till andra arbetsplatser. Det är även anmärkningsvärt, att sjukdomar i digestionorganen, dvs. magsår, magkatarr, tarmkatarr, mag- och tarmkräfta osv., förekommer relativt sällan.

Det är av betydelse att känna de dominerande medicinska orsakerna till nedsatt arbetsförmåga hos de äldre om man skall kunna genomföra en ur hälsosynpunkt bättre placering i arbetet. De erhållna resultaten kan giva anledning till vissa reflexioner. Undersökning och forskning beträffande arbetsförmågan hos personer med dessa sjukdomar bör intensifieras och det bör utredas, vilka arbeten som är lämpliga ur hälsosynpunkt och vilka som är olämp-

Tabell 7. Genomsnittlig frånvaro, samtliga män.¹ Fördelning efter ålder (5-årsklasser)

Födelseår	Antal män	Sjukdom				Olycksfall i arbetet		Permittering		Semester		Permission		Förfallolös frånvaro		Summa frånvaro	
		Totalt		Därav mindre än 3 dagar		Till-fällen	Da-gar	Till-fällen	Da-gar	Till-fällen	Da-gar	Till-fällen	Da-gar	Till-fällen	Da-gar	Till-fällen	Da-gar
		Till-fällen	Da-gar	Till-fällen	Da-gar												
<i>Fullgoda män</i>																	
1892—1888	226	1,0	7,3	0,6	1,3	0,0	0,6	0,0	0,1	1,3	13,6	1,1	2,2	0,0	0,4	3,6	24,2
1887—1883	104	1,4	8,6	0,9	1,4	0,1	3,0	—	—	1,0	12,4	1,4	3,2	0,0	0,0	4,1	27,2
1882—1878	10	0,8	2,4	0,6	1,1	—	—	0,2	1,0	0,7	12,0	1,1	2,9	—	—	2,8	18,3
1877—1873	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1872—1868	1	2,0	12,0	1,0	2,0	—	—	—	—	2,0	21,0	2,0	3,0	—	—	6,0	36,0
Uppgift saknas	1	1,0	1,0	1,0	1,0	—	—	—	—	1,0	12,0	2,0	2,0	—	—	4,0	15,0
I allt	342	1,2	7,6	0,7	1,3	0,1	1,3	0,0	0,1	1,2	13,2	1,2	2,5	0,0	0,2	3,7	25,0
<i>Icke fullgoda män</i>																	
1892—1888	301	1,7	17,9	0,7	1,7	0,0	1,3	0,0	0,2	1,1	12,5	1,3	2,3	0,2	0,5	4,4	34,7
1887—1883	195	1,6	16,4	0,8	2,0	0,1	0,6	0,0	0,1	1,0	11,9	1,4	3,4	0,1	0,6	4,1	32,9
1882—1878	43	0,7	7,9	0,3	0,9	0,0	0,3	0,0	0,3	0,9	11,8	1,4	2,4	0,2	0,3	3,3	23,0
1877—1873	6	2,3	17,2	1,0	3,7	—	—	0,2	0,2	1,2	15,0	0,5	1,3	0,7	1,3	4,8	35,0
1872—1868	1	1,0	1,0	1,0	1,0	—	—	—	—	1,0	21,0	—	—	—	—	2,0	22,0
I allt	546	1,6	16,5	0,7	1,8	0,0	1,0	0,0	0,2	1,0	12,2	1,4	2,7	0,2	0,5	4,2	33,2

¹ För 47 män har inga uppgifter redovisats i fråga om frånvaro.

Tabell 8. Genomsnittlig frånvaro inom de undersökta företagen, samtliga män¹

Företag nr	Antal män	Sjukdom				Olycksfall i arbetet		Permittering		Semester		Permission		Förfallolös frånvaro		Summa frånvaro	
		Totalt		Därav mindre än 3 dagar		Till-fällen	Da-gar	Till-fällen	Da-gar	Till-fällen	Da-gar	Till-fällen	Da-gar	Till-fällen	Da-gar	Till-fällen	Da-gar
		Till-fällen	Da-gar	Till-fällen	Da-gar												
<i>Fullgoda män</i>																	
1	91	1,0	7,2	0,7	0,9	0,1	3,5	—	—	1,0	11,4	1,5	2,4	0,0	0,0	3,6	24,6
2	8	0,8	1,4	0,6	1,0	0,0	0,0	0,1	0,8	1,1	12,4	0,1	0,1	—	—	2,1	14,6
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	7	1,6	25,4	1,0	1,6	0,4	5,7	—	—	0,9	11,4	5,9	4,4	0,6	0,7	9,3	47,7
5	3	0,7	17,0	0,3	0,3	—	—	—	—	3,0	20,3	1,7	3,7	—	—	5,3	41,0
6	63	0,7	8,8	0,4	2,9	0,0	0,2	0,0	0,2	0,8	13,2	0,2	3,0	0,0	0,1	1,8	25,5
7	165	1,4	6,3	0,8	1,0	0,1	0,4	—	—	1,5	14,2	1,3	2,4	0,0	0,4	4,3	23,7
8	5	2,0	18,2	1,0	1,4	—	—	0,8	4,0	1,0	16,2	2,2	2,2	0,2	0,2	6,2	40,8
I allt	342	1,2	7,6	0,7	1,3	0,1	1,3	0,0	0,1	1,2	13,2	1,2	2,5	0,0	0,2	3,7	25,0
<i>Icke fullgoda män</i>																	
1	70	1,9	18,5	1,0	1,2	0,1	1,5	—	—	1,0	11,0	1,8	2,7	0,2	0,2	5,0	34,0
2	63	0,9	5,2	0,5	0,5	0,0	0,3	0,2	1,5	1,0	11,4	0,9	1,0	—	—	3,0	19,2
3	17	0,4	10,5	0,1	0,1	—	—	—	—	1,0	12,4	0,2	0,3	—	—	1,6	23,2
4	23	2,3	17,8	1,1	1,4	0,2	2,8	—	—	1,2	12,6	6,8	4,0	0,7	1,6	11,3	38,7
5	37	2,4	28,0	1,2	1,8	—	—	—	—	1,0	12,4	0,6	1,4	1,5	3,2	5,4	45,0
6	91	0,5	17,3	0,3	5,3	0,0	1,3	—	—	0,5	11,8	0,1	3,9	0,0	0,0	1,1	34,3
7	240	2,0	16,5	0,7	1,0	0,1	0,9	—	—	1,2	12,8	1,5	3,0	0,0	0,5	4,8	33,7
8	5	3,6	49,0	2,6	3,8	—	—	0,6	3,2	1,0	17,4	0,6	0,6	—	—	5,8	70,2
I allt	546	1,6	16,5	0,7	1,8	0,0	1,0	0,0	0,2	1,0	12,2	1,4	2,7	0,2	0,5	4,2	33,2

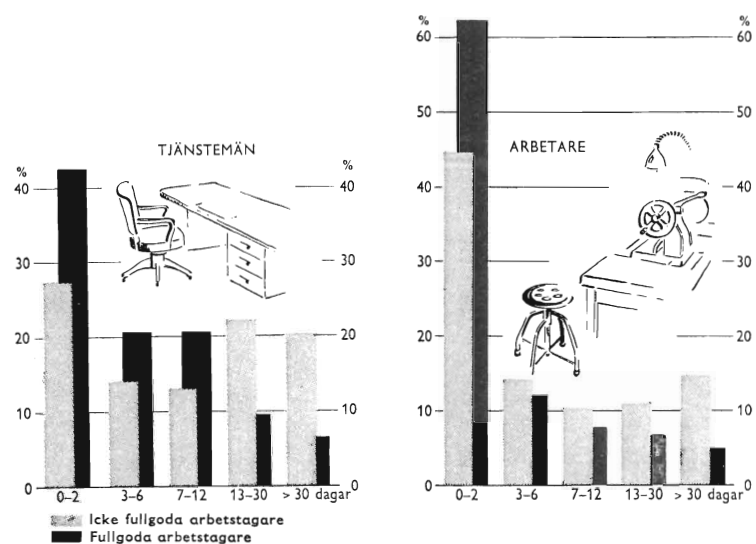
¹ För 47 män har inga uppgifter redovisats i fråga om frånvaro.

liga. Därtill bör resultaten ge anledning till ökade praktiska förebyggande åtgärder och även till en intensifierad forskning beträffande profylax i fråga om cirkulationsorganens liksom skelettets och rörelseorganens sjukdomar.

Ett studium av *frånvaro* och dess orsaker ger ofta värdefulla upplysningar om hälsotillståndet. En tydlig skillnad i totalfrånvaro och sjukfrånvaro, såväl beträffande tillfällena som dagar, föreligger mellan grupperna fullgoda och icke fullgoda män. Denna skillnad är klart uttalad även när grupperna uppdelas efter ålder (tabell 7) och efter företag (tabell 8). Vid uppdelning i grupper blir för kvinnorna i materialet de enskilda grupperna väl små, varför i tabell 7 och 8 endast resultaten för män sammanställts.

Av tabell 8 framgår också att variationerna i frånvaro mellan de enskilda företagen är mycket stora, särskilt när det gäller frånvaro genom sjukdom.

Det bör i detta sammanhang anmärkas, att anställda med nedsett hälsotillstånd och arbetsförmåga i denna undersökning i stor utsträckning har visat sig vara omplacerade till arbetsplatser eller

Sjukfrånvaro bland de äldre.

arbetsställen, där arbetets krav fysiskt och psykiskt motsvarar deras arbetsförmåga.

När man studerar frånvaron visar det sig i regel, att korttidsfrånvaron på grund av »sjukdom» icke är en enhetlig grupp utan orsakas av en blandning av medicinska samt socialmedicinska och rent sociala faktorer. Långtidsfrånvaron på grund av »sjukdom» har däremot i regel rent medicinska orsaker. En studie av det föreliggande materialet beträffande frånvaro på grund av sjukdom, uppdelad med hänsyn till frånvarons längd, utvisar att de anställda,

Tabell 9. Överflyttning till annat arbete på grund av åldern, samtliga företag

	Tjänstemän			Arbetare			Samtliga		
	Män	Kvin- nor	S:a	Män	Kvin- nor	S:a	Män	Kvin- nor	S:a
Antal									
Arbetstagaren är placerad i sitt arbete på grund av åldern	10	2	12	256	8	264	266	10	276
Arbetstagaren är ej placerad i sitt arbete på grund av åldern	131	16	147	510	92	602	641	108	749
Uppgift saknas	20	4	24	8	—	8	27	4	32
Summa	161	22	183	774	100	874	935	122	1 057
Procent									
Arbetstagaren är placerad i sitt arbete på grund av åldern	6	9	7	31	8	30	28	8	26
Arbetstagaren är ej placerad i sitt arbete på grund av åldern	82	73	80	66	92	69	69	89	71
Uppgift saknas	12	18	13	3	—	1	3	3	3
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100	100

som har ett rubbat hälsotillstånd och nedsatt arbetsförmåga, dvs. är »icke fullgoda arbetstagare», väsentligt skiljer sig från genomsnittet för samtliga äldre. I fråga om anställda med nedsatt hälsotillstånd finner man att frånvaron till stor del är långtidsfrånvaro. Däremot dominerar korttidsfrånvaron i fråga om hela materialet i denna liksom vid andra frånvaroundersökningar.

Tabell 10. Arbetets svårighetsgrad i relation till skedda överflyttningar från annat arbete, samliga företag

Svårighetsgrad	Tjänstemän						Arbetare					
	Män			Kvinnor			Män			Kvinnor		
	Antal	Därav överflyttade från annat arbete		Antal	Därav överflyttade från annat arbete		Antal	Därav överflyttade från annat arbete		Antal	Därav överflyttade från annat arbete	
		Antal	%		Antal	%		Antal	%		Antal	%
Pressande (tjänstemän) resp. tungt (arbetare)	28	—	—	4	—	—	37	3	8	—	—	—
Medelhårt (tjänstemän) resp. medeltungt (arbetare)	81	1	1	9	—	—	343	82	24	33	3	10
Lätt (tjänstemän och arbetare)	45	8	18	7	1	14	364	162	45	64	5	8

Denna skillnad i frånvaro på grund av sjukdom mellan de anställda med nedsatt hälsotillstånd och genomsnittet av samtliga undersökta både i fråga om långtids- och korttidsfrånvaro, utvisar också att industriläkarnas omdöme om de anställda såsom »icke fullgoda» är i stort sett riktigt. Industriläkarens omdöme grundar sig väsentligen på hälsotillståndet vid undersökningstillfället och icke på frånvarosituationen.

Då undersökningen utförts vid företag med god hälso- och sjukvård är det av intresse att se, i vilken utsträckning *omplacering av de äldre* skett med hänsyn till deras hälsotillstånd och arbetsförmåga. Tabell 9 ger en bild härav.

För de manliga tjänstemännen har placeringen i arbetet bestämts av åldern i endast 6 % av fallen medan motsvarande siffra för de manliga arbetarna är 31 % och för de kvinnliga 8 %. Man bör dock beakta, att de kvinnliga arbetarna i regel från början placeras i lättare arbete.

Omplacering från tungt till lättare arbete med tilltagande ålder sker för de manliga arbetarnas del i rätt stor utsträckning medan motsvarande omplacering av tjänstemännen från pressande till lättare arbete är mindre vanlig. Detta belyses i tabell 10.

Det är av särskilt intresse att se i vilken utsträckning de äldre med nedsatt hälsotillstånd och nedsatt arbetsförmåga är omplacerade i lättare arbete. Tabell 11 utvisar för arbetare och tjänstemän deras placering i arbeten av olika svårighetsgrad i relation till industriläkarens uttalande om deras hälsotillstånd och arbetsförmåga.

Det är påtagligt att arbetare med nedsatt hälsotillstånd och arbetsförmåga i regel är placerade i lätt och i viss utsträckning i medeltungt arbete. Endast ett fåtal av männen är placerade i tungt arbete, 2,9 % av samtliga med nedsatt arbetsförmåga. En dylik placering med hänsyn till de anställdas hälsotillstånd är i avsevärt mindre utsträckning genomförd för tjänstemännen. Av manliga tjänstemän med nedsatt hälsotillstånd och arbetsförmåga är 13,5 % placerade i »pressande» arbete, 46,1 % i »medelhårt» och endast 37,1 % i »lätt». Det är intressant att se, att tjänstemännen i mindre utsträckning än arbetarna är placerade med hänsyn till den nedsättning i hälsotillståndet som åldern eller genomgångna sjukdomar för med sig. Det är möjligt att detta står i samband med att det är av praktiska skäl svårare att genomföra en sådan omplacering för tjänstemännen än vad det är för arbetarna.

Beträffande *företagens åsikt om den anställdes lämplighet till arbete efter den sedvanliga avgångsåldern* framgår att de flesta äldre, ca 70 %, är lämpliga att fortsätta sitt nuvarande arbete på heltid. Någon mera vittgående slutsats kan icke dras av detta material, då uppgifter saknas i en del fall beträffande de återstående.

Det är av mycket stor betydelse att ta reda på *de anställdas*

Tabell 11. Arbetets svårighetsgrad i relation till industri-

Läkarutlåtande	Män					Kvinnor				
	Pres- sande	Medel- hårt	Lätt	Upp- gift saknas	S:a	Pres- sande	Medel- hårt	Lätt	Upp- gift saknas	S:a
<i>Tjänstemän</i>										
	Antal									
Fullgoda arbets- tagare (»vid god hälsa och vigör»)	15	38	11	4	68	3	3	3	1	10
Icke fullgoda ar- betstagare	12	41	33	3	89	1	6	2	1	10
Därav »lämpliga för nuvarande arbete men bör ej sättas vid an- nat arbete utan industriläka- rens hörande»	12	39	30	2	83	1	6	2	1	10
»ej lämpliga för nuvarande ar- bete men kan utföra lättare arbete»	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—
»bör ha reducerad arbetstid»	—	1	—	1	2	—	—	—	—	—
»bör sluta»	—	1	2	—	3	—	—	—	—	—
Uppgift saknas	1	2	1	—	4	—	—	2	—	2
I allt	28	81	45	7	161	4	9	7	2	22
i procent av summa										
Fullgoda arbets- tagare (»vid god hälsa och vigör»)	22	56	16	6	100	30	30	30	10	100
Icke fullgoda ar- betstagare	14	46	37	3	100	10	60	20	10	100
Därav »lämpliga för nuvarande arbete men bör ej sättas vid an- nat arbete utan industriläka- rens hörande»	14	47	36	2	100	10	60	20	10	100
»ej lämpliga för nuvarande ar- bete men kan utföra lättare arbete»	—	—	100	—	100	—	—	—	—	—
»bör ha reducerad arbetstid»	—	50	—	50	100	—	—	—	—	—
»bör sluta»	—	33	67	—	100	—	—	—	—	—
Uppgift saknas	25	50	25	—	100	—	—	100	—	100
I allt	17	50	28	4	100	18	41	32	9	100

S. Forssman: DE GAMLA OCH INDUSTRIARBETET

läkarens uttalande om arbetstagaren, samtliga företag

Läkarutlåtande	Män					Kvinnor				
	Pres- sande	Medel- hårt	Lätt	Upp- gift saknas	S:a	Pres- sande	Medel- hårt	Lätt	Upp- gift saknas	S:a
<i>Arbetare</i>										
Antal										
Fullgoda arbets- tagare (»vid god hälsa och vigör»)	23	145	97	6	271	—	10	16	1	27
Icke fullgoda ar- betare	14	191	261	22	488	—	20	47	2	69
Därav »lämpliga för nuvarande arbete men bör ej sättas vid an- nat arbete utan industriläka- rens hörande»	12	180	242	15	449	—	20	43	2	65
»ej lämpliga för nuvarande ar- bete men kan utföra lättare arbete»	2	6	4	2	14	—	—	1	—	1
»bör ha reduce- rad arbetstid»	—	—	3	1	4	—	—	3	—	3
»bör sluta»	—	5	12	4	21	—	—	—	—	—
Uppgift saknas	—	7	6	2	15	—	3	1	—	4
I allt	37	343	364	30	774	—	33	64	3	100
i procent av summa										
Fullgoda arbets- tagare (»vid god hälsa och vigör»)	8	54	36	2	100	—	37	59	4	100
Icke fullgoda ar- betare	3	39	54	4	100	—	29	68	3	100
Därav »lämpliga för nuvarande arbete men bör ej sättas vid an- nat arbete utan industriläka- rens hörande»	3	40	54	3	100	—	31	66	3	100
»ej lämpliga för nuvarande ar- bete men kan utföra lättare arbete»	14	43	29	14	100	—	—	100	—	100
»bör ha reduce- rad arbetstid»	—	—	75	25	100	—	—	100	—	100
»bör sluta»	—	24	57	19	100	—	—	—	—	—
Uppgift saknas	—	47	40	13	100	—	75	25	—	100
I allt	5	44	47	4	100	—	33	64	3	100

Tabell 12. Arbetstagarnas önskemål rörande arbete efter åldersgränsens inträdande, samliga företag

Arbetstagarens önskemål	Tjänstemän				Arbetare			
	Män		Kvinnor		Män		Kvinnor	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Arbetstagaren önskar fortsätta i företaget efter uppnådd åldersgräns	111	69	20	91	610	79	66	66
Därav i nuvarande arbete med full tid	70	43	10	46	526	68	53	53
i nuvarande arbete med reducerad tid	19	12	8	36	16	2	7	7
i annat arbete med full tid	10	6	1	5	47	6	1	1
i annat arbete med reducerad tid	5	3	—	—	2	1	2	2
ej vidare specificerade önskemål	7	4	1	5	19	2	3	3
Arbetstagaren önskar inte fortsätta i företaget efter uppnådd åldersgräns	37	23	2	9	85	11	22	22
Uppgift saknas	13	8	—	—	79	10	12	12
Summa	161	100	22	100	774	100	100	100

önskemål om att kvarstanna i arbete efter den fastställda eller traditionella åldersgränsen. Det visar sig i denna undersökning att av de manliga tjänstemännen 69 % önskar fortsätta arbetet efter uppnådd åldersgräns, de flesta i nuvarande arbete med full tid, ett mindre antal i nuvarande arbete med reducerad tid. För de kvinnliga tjänstemännen är materialet så litet att det icke medger några säkra slutsatser men man spårar dock samma tendens till att vilja kvarstanna i arbetet efter uppnådd åldersgräns. Bland arbetarna önskar 79 % av männen och 66 % av kvinnorna fortsätta i företaget efter uppnådd åldersgräns, det stora flertalet av dessa i det nuvarande arbetet med full arbetstid. Denna inställning är påfallande allmän och önskemål om att få behålla det nuvarande arbetet men få reducerad arbetstid eller om deltidsarbete överhuvud

Tabell 13. Arbetstagarnas åsikt om sin arbetsförmåga i relation till industriläkarnas uttalanden, samtliga företag

Läkarens uttalande	Arbetstagarens åsikt om sin arbetsförmåga							
	Full arbetsförmåga		Reducerad arbetsförmåga		Uppgift saknas		Summa	
	Antal	% av summa	Antal	% av summa	Antal	% av summa	Antal	%
<i>Samtliga män</i>								
Fullgoda arbetstagare (»vid god hälsa och vigör»)	330	97	5	2	4	1	399	100
Icke fullgoda arbetstagare	407	70	155	27	15	3	577	100
Därav »lämpliga för nuvarande arbete men bör ej sättas vid annat arbete utan industriläkarens hörande»	396	74	127	24	9	2	532	100
»ej lämpliga för nuvarande arbete men kan utföra lättare arbete»	6	40	9	60	—	—	15	100
»bör ha reducerad arbetstid»	—	—	6	100	—	—	6	100
»bör sluta»	5	21	13	54	6	25	24	100
Uppgift saknas	14	74	1	5	4	21	19	100
I allt	751	80	161	17	23	2	935	100
<i>Samtliga kvinnor</i>								
Fullgoda arbetstagare (»vid god hälsa och vigör»)	36	97	—	—	1	3	37	100
Icke fullgoda arbetstagare	65	82	12	15	2	2	79	100
Därav »lämpliga för nuvarande arbete men bör ej sättas vid annat arbete utan industriläkarens hörande»	64	85	9	12	2	3	75	100
»ej lämpliga för nuvarande arbete men kan utföra lättare arbete»	—	—	1	100	—	—	1	100
»bör ha reducerad arbetstid»	1	33	2	67	—	—	3	100
»bör sluta»	—	—	—	—	—	—	—	—
Uppgift saknas	4	67	—	—	2	33	6	100
I allt	105	86	12	10	5	4	122	100

taget har framförts relativt litet. Resultaten av denna del av undersökningen redovisas i tabell 12.

De här uttryckta önskemålen måste givetvis bedömas med stor försiktighet. De anställdas önskemål har upptagits av industriläkarna i samband med läkarundersökningen, och de kan självfallet variera vid olika tidpunkter. För arbetarnas del kan önskemålen att få kvarstanna i arbetet efter pensionsåldern delvis bero på den låga arbetarpensionen eller på frånvaron av pension för arbetare över huvud taget. Tjänstemännen, som i mycket stor utsträckning har tillfredsställande pension, har dock i regel uttryckt önskemål om att få stå kvar efter åldersgränsen.

Det är av betydelse att undersöka i vilken utsträckning *den anställdes uppfattning om sitt hälsotillstånd och sin arbetsförmåga* överensstämmer med verkliga förhållandet. Resultaten av undersökningen på detta område redovisas i tabell 13, där hela materialet är sammanslaget för männen resp. kvinnorna.

Dessa tabeller visar, att om arbetstagaren anser sig ha en reducerad arbetsförmåga så överensstämmer detta praktiskt taget alltid med industriläkarens uppfattning om hans arbetsförmåga och hälsotillstånd. Ingen av kvinnorna och praktiskt taget ingen av männen, som uttryckt åsikten om nedsatt arbetsförmåga, har av läkarna betraktats såsom »vid god hälsa och vigör».

Å andra sidan är det påtagligt, att åtskilliga av dem, som själva ansett sig ha full arbetsförmåga, av läkaren har angivits ha nedsatt hälsotillstånd och arbetsförmåga. Av 751 manliga anställda, som ansåg sig ha full arbetsförmåga, betecknade sålunda företagsläkarna 407 som icke fullgoda arbetstagare med nedsatt arbetsförmåga och hälsotillstånd. Självfallet kan den anställdes egen åsikt om sin arbetsförmåga bero på en önskan att av ekonomiska eller andra skäl stanna kvar i arbetet och han kan därför medvetet eller omedvetet vilja dölja sin uppfattning om sin reducerade arbetsförmåga och sitt nedsatta hälsotillstånd. Men den praktiska konsekvensen kvarstår dock, att man ur medicinsk synpunkt med stor försiktighet bör bedöma den anställdes egen uppfattning att han har *fullgod* arbetsförmåga. Däremot torde den anställdes åsikt att

han har n e d s a t t arbetsförmåga och hälsotillstånd ur medicinsk synpunkt vara tillförlitlig. I de fall då den anställde uttrycker denna åsikt, torde den praktiskt taget alltid kunna bekräftas av företagsläkare.

Diskussion och slutsatser

Föreliggande undersökning har givit en orientering om de äldre anställdas situation i arbetslivet, deras hälsotillstånd, arbetsförmåga, placering, frånvaro osv. Den omfattar samtliga män över 60 år och kvinnor över 55 år vid åtta industriföretag med sammanlagt omkring 13 700 arbetare och 5 900 tjänstemän. Undersökningen har av praktiska skäl utförts vid stora och medelstora företag med god hälso- och sjukvård. Den är således icke representativ men ger dock en god orientering över hithörande frågor. I genomsnitt för samtliga företag utgjorde de äldre enligt den definition, som använts vid undersökningen, 3,1 % av tjänstemännen och 6,3 % av arbetarna. Den äldste manliga tjänstemannen var 82 år, den äldsta kvinnliga tjänstemannen 69 år; motsvarande siffror för arbetare var 76 resp. 69 år.

Samtliga äldre arbetstagare har varit anställda länge i samma företag, tjänstemännen samt de manliga arbetarna 20—30 år, de kvinnliga arbetarna 10—20 år. Av manliga tjänstemän är den största gruppen teknisk personal, därefter arbetsledare och kontorspersonal. De kvinnliga är nästan uteslutande kontorspersonal.

Beträffande arbetstids- och löneförhållanden för de äldre anställda synes undersökningen utvisa att övertiden bortfaller och att ackordstiden minskar med stigande ålder. Arbetstid och inkomst för de äldre överensstämmer i stort sett med genomsnittsarbetarens i resp. företag.

Företagets subjektiva bedömning av arbetets svårighetsgrad såsom pressande respektive tungt, medelhårt respektive medeltungt och lätt arbete utvisade, att för tjänstemännen, såväl manliga som kvinnliga, arbetet ansetts som pressande i 18 %, för de manliga

arbetarna endast i 5 %, medan intet tungt arbete förekom bland de kvinnliga arbetarna. Omplacering med hänsyn till ålder för tjänstemännens del sker i relativt liten utsträckning medan omplacering av arbetare på grund av ålder är relativt vanlig.

Läkarnas bedömning av i vad mån tjänstemän och arbetare var vid fullgott hälsotillstånd, »vid god hälsa och vigör», eller om av hälsoskäl deras arbetsförmåga var nedsatt, utvisade, att det senare gällde för mer än hälften av tjänstemännen, för ca 2/3 av de manliga arbetarna och för 3/4 av de kvinnliga.

Uppdelas orsakerna i sjukdomsgrupper, enligt Världshälsoorganisationens statistik, finner man, att framför allt tre grupper av sjukdomar influerar arbetsförmågan.

Den största gruppen är cirkulationsorganens sjukdomar, omfattande framför allt hjärtsjukdomar (såsom klaffel, förändringar i kranskärlet eller hjärtmuskeln) och blodtrycksförhöjning. De två övriga grupperna, som därefter är av betydelse, är dels skelettets och rörelseorganens sjukdomar, framför allt ledgångsreumatism och degenerativa ledförändringar samt dels en grupp, där sjukdomar i cirkulationsorganen såsom blodtrycksförhöjningar har kombinerats med andra sjukdomar. Ytterligare studier angående arbetsförmågan hos personer med dessa sjukdomar eller med resttillstånd efter dessa sjukdomar bör därför utföras och de förebyggande åtgärderna på lång sikt bör utforskas. Företagen bör även ägna uppmärksamhet åt de praktiska förebyggande åtgärder, som kan genomföras särskilt mot dessa sjukdomar samt de problem vid omplacering som uppkommer beträffande personer, som lider av eller genomgått dessa sjukdomar.

Resultatet av undersökningen kan vidare ge anledning till vissa slutsatser och förslag till åtgärder i fråga om de äldres arbete. Den tilltagande andelen åldringar i befolkningen och den stora frekvensen av nedsatt hälsotillstånd och arbetsförmåga bland de äldre gör att problemet sannolikt kommer att anta ännu större dimensioner än hittills. Det är en allmän erfarenhet att den isolering och den passivitet, som träffar de äldre när de lämnar arbetslivet, innebär en särskild hälsorisk. Om en äldre person sålunda plötsligt av-

kopplas från arbetslivet, så försämras ofta snabbt hans själsliga hälsotillstånd och bl. a. som en följd av detta ofta även hans kroppsliga hälsa.

Å andra sidan utgör de äldre, rätt placerade, ofta en mycket värdefull arbetskraft. De har erfarenhet, visar noggrannhet i arbetet, utgör en stabil arbetskraft med liten rörlighet och liten frånvaro och deras insats i produktionen jämförd med den insatta arbetstiden och den erhållna förtjänsten är i regel god. Det är intressant att i detta sammanhang notera att önskan att kvarstanna i arbetet är vanlig bland de äldre anställda, att deras subjektiva uppfattning, när den går ut på att arbetsförmågan är bibehållen, inte alltid är riktig medan detta däremot i regel gäller när de anser sig ha reducerad arbetsförmåga och nedsatt hälsotillstånd. Den anställdes önskan att av detta skäl sluta arbetet bör därför respekteras.

Att de äldres arbetsförmåga i stor utsträckning kan utnyttjas på ett lämpligt sätt och med tillgodoseende av hälsosynpunkter utvisar erfarenheterna från föreliggande undersökning. Erforderlig omplacering under hänsynstagande till hälsosynpunkterna är således redan genomförd i de i undersökningen ingående företagen, som emellertid alla har god hälso- och sjukvård och erfarna företagsläkare. Detta visar att en omplacering är möjlig att genomföra i företag av denna karaktär och storlek, om företagsledningen är intresserad av dessa frågor och har tillgång till medicinsk sakkunskap. Hälso- och sjukvården bör i så fall vara välorganiserad och väl inpassad i företagets organisation.

Rent allmänt kan man säga, att äldre bör omplaceras från kontinuerligt snabbt till mindre hastigt arbete med raster och pauser samt vid behov från tungt till lättare arbete. I viss utsträckning bör övertid minskas eller borttas för de äldre och ackordsarbete ersättas med tidlön.

Effekten av en lämplig placering med hänsyn till arbetsförmågan och hälsotillstånd avspeglas kanske också i den genomsnittliga frånvaron på grund av sjukdom i det undersökta materialet. Sjukfrånvaron hos de äldre i denna undersökning skiljer sig icke vä-

sentligt från vad som genomsnittligt gäller för samtliga åldersgrupper i andra företag inom samma branscher enligt nyligen företagna undersökningar. De icke fullgoda ha flera frånvarodagar och -tillfällen än de fullgoda. Undersökningar av den äldre arbetskraftens frånvaro har ofta utvisat, att äldre har färre frånvarotillfällen men längre sjukfrånvaro än yngre. Denna skillnad föreligger emellertid icke i detta material, och det är sannolikt att detta kan bero på att här en lämplig placering är genomförd med hänsyn till den nedsatta arbetsförmågan hos den äldre arbetskraften.

De allra flesta äldre önskar kvarstanna i arbetet efter den traditionella avgångsåldern, i synnerhet gäller detta de manliga arbetarna.

De praktiska möjligheterna att införa deltidarbete för äldre borde undersökas, även om önskemål om sådant har framförts i mycket liten omfattning i denna undersökning. Icke desto mindre är detta sannolikt en utväg för att utnyttja de äldres arbetskraft, som dessutom tillmötesgår deras önskan om att kvarstanna i arbetet vid högre ålder och bidrar till att bevara deras hälsotillstånd, särskilt mentalt.

Man kan sammanfatta resultaten i följande slutsatser och förslag. Utnyttjande av de äldres arbetskraft är ett viktigt problem, då de äldre är så många och ett så stort antal har en av hälsoskäl nedsatt arbetsförmåga. Förebyggande åtgärder mot hjärtsjukdomar, blodtrycksförhöjning och ledgångsreumatism bör intensifieras. En omflyttning av äldre till arbete som motsvarar deras arbetsförmåga är enligt undersökningen möjlig att genomföra i företag av den storlek och inom de branscher, som omfattas av undersökningen. Deltidarbete har i relativt liten utsträckning framförts såsom ett önskemål men bör undersökas såsom en ytterligare möjlighet att tillgodose de äldres placering i arbete. Det är påtagligt att de flesta äldre önskar kvarstanna i arbete och det är med hänsyn till deras fysiska och psykiska hälsa önskvärt att bereda dem arbete.

Slutligen bör framhållas, att övergången från arbete till pensionering bör ske successivt och icke plötsligt, eventuellt bör övergångsperioden kombineras med längre semester, perioder av deltidarbete eller permittering. Information och upplysning om de problem, som de pensionerade ställs inför, bl. a. hur man skall motarbeta deras isolering, om hobbyarbete osv., bör lämnas i god tid före avgången och kan då vara av stort värde.

S. Forssman: DE GAMLA OCH INDUSTRIARBETET

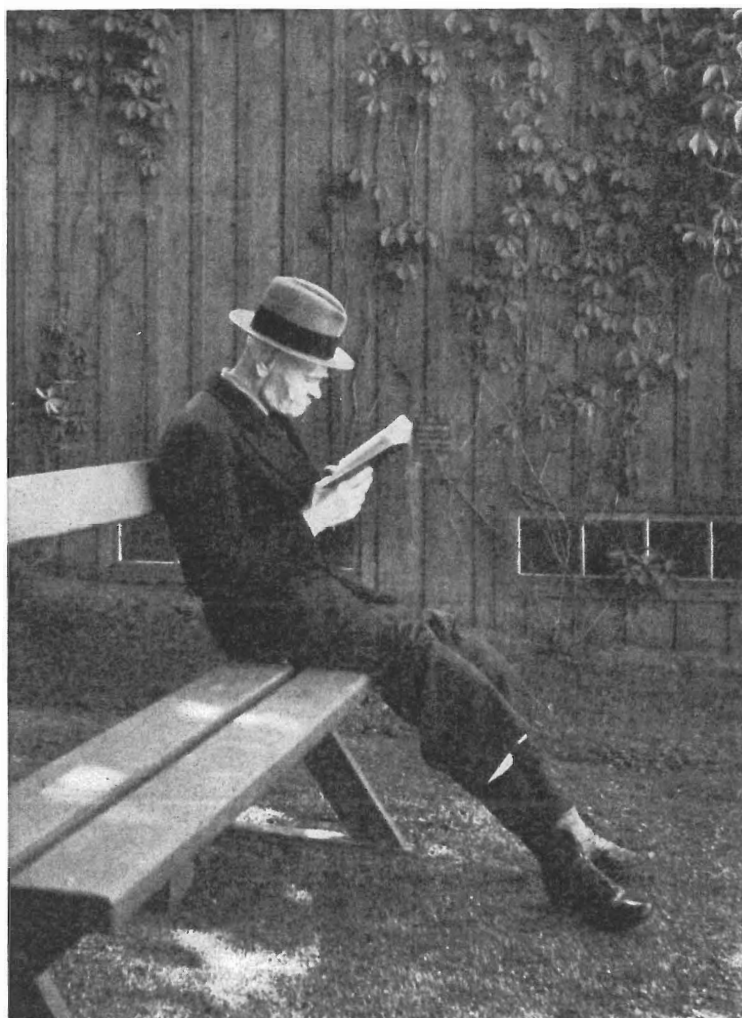

FOTO HERNRIED

*»Om livstidens längd har jag tänkt några tankar
Sörj icke för mig att jag inte är ungdomlig mer.»*

Ma Tai
Omkring 853 e. Kr.

Industrien och den äldre arbetskraften

Referat av en diskussion¹

De problem som hör samman med att antalet gamla i befolkningen ökar snabbare än övriga åldersgrupper har väckt stigande uppmärksamhet under de senaste åren. Det har litet skämtsamt sagts att vi är på väg från barnens och ungdomens århundrade in i åldringarnas. Man har präglat uttrycket »förgubbningsen» för att populärt sammanfatta utvecklingen.

På många håll har man dock helt naturligt känt bekymmer inför denna utveckling, eftersom man menat att den kommer att medföra att de arbetsföra i befolkningen måste försörja ett förhållandevis större antal åldringar; därtill kommer att de arbetandes medelålder stiger med de konsekvenser detta kan ha i fråga om produktiviteten inom näringslivet. En viktig fråga blir nämligen om vårt näringsliv och i främsta rummet vår industri är inrättad på ett sådant sätt att arbetskraftens ålder inte spelar någon roll för produktionsresultatet.

I och med att antalet åldringar stiger i absoluta tal blir också alla de andra problem, som hör samman med åldrandet, mera framträdande och mera pockande på en lösning. Hit hör bl. a. frågan om övergången från förvärvsarbetet till pensionsålderns överksamhet, om möjligheterna att anpassa arbetsuppgifterna till de aktiva äldre arbetarnas förmåga och om förutsättningarna att ta hand om pensionärerna och bryta deras passivitet och isolering.

¹ Den diskussion, som lämnat huvudparten av materialet till detta referat, hade formen av en paneldiskussion. Denna leddes av fil. dr Jan Wallander och deltagare var direktör Sven Ersman, förste sekreterare Otto Nordenskiöld och förbundsordförande Yngve Persson. Inlägg gjordes emellertid också av de övriga konferensdeltagarna; en förteckning över dessa återfinns i slutet av referatet. Även inlägg och synpunkter från de diskussioner, som ägde rum efter vart och ett av de olika föredragen, har kommit till användning vid utformningen av referatet.

Problemställningarna

Frågeställningar av detta slag låg bakom Industriens Utredningsinstitutets konferens om Industrien och förgubbningsfrågan. Vid diskussionerna under konferensen kom man kanske framför allt att uppehålla sig vid de problem, som gällde de sociologiska, tekniska och medicinska aspekterna av förgubbningsfrågan, liksom i viss utsträckning vid utformningen av pensionssystemet. De samhällsekonomiska problemställningarna spelade däremot en mindre framträdande roll i den avslutande diskussion, som främst har legat till grund för detta referat.

Diskussionerna kom att i främsta rummet ägnas åt industriens anställda. Vidare utblickar förekom naturligtvis men dessa tjänade då i första hand som bakgrund. Debatten gällde såväl tjänstemännens som arbetarnas problem men det är naturligt, att de frågor, som är förknippade med den åldrande arbetarstammen, kom att tilldra sig den största uppmärksamheten. För flertalet ter sig ju dessa frågor som de mera brännande. Dessutom är det på många punkter så att arbetarnas problem framstår mera konkret, de är ofta lättare att diagnosticera och motåtgärderna ger sig mera självklart.

Den naturliga utgångspunkten för referatet är en allmän diskussion av de anpassningsproblem, som är förknippade med åldrandet, och de behandlas i ett första avsnitt. Dessa problem är ju på sätt och vis gemensamma för dem, som ännu har ett stycke kvar till pensionsåldern, men som börjat känna av ålderssymptomen, och för pensionärerna.

I ett andra avsnitt diskuteras de praktiska konsekvenserna av att prestationsförmågan förändras med stigande ålder. Detta är naturligtvis en kontinuerlig process, men man kan nog säga att den som regel kommer till tydligt uttryck först någon gång efter 50-årsåldern. En del speciella frågor blir då: hur ter sig problemet att omplacera äldre arbetare, när de inte längre kan klara sina gamla jobb, och hur långt sträcker sig företagens ansvar i detta avseende, vad har mekaniseringen för konsekvenser för möjligheterna att sysselsätta den äldre arbetskraften.

Därefter följer en diskussion av behovet att finna sysselsättning åt pensionärerna och möjligheterna härtill. Här belyses alltså pensionärernas inställning till fortsatt arbete och de psykologiska problem som både omgivningens och deras egen inställning kan ge upphov till. Också lönepolitikens och lönesystemets inverkan på pensionärens sysselsättningsmöjligheter tas upp till behandling här.

I det fjärde och sista avsnittet diskuteras utformningen av pensionssystemet och möjligheterna att bygga upp detta på ett sådant sätt att det ger utrymme för en anpassning efter de individuella behoven.

Åldrande och anpassning

Professor Forssman och docent Porjé underströk båda mycket starkt att åldrandet är en långsamt fortgående process och att en person inte från den ena dagen till den andra förlorar sin förmåga att utföra ett visst jobb. Våra nuvarande former för utträde ur förvärvslivet tar emellertid ringa hänsyn härtill och detta medför stora psykologiska problem för den enskilde. En fackföreningsrepresentant utförde detta närmare:

»Övergången från förvärvslivets aktivitet till pensionärens passiva roll blir för många en fruktansvärd personlig katastrof. Det finns säkert ingen som inte på nära håll har sett en människa brytas ned av att han plötsligt — från en lördagseftermiddag till en måndagsmorgon — finner sig stå utanför. I många fall kommer människorna aldrig över denna katastrof, de går under som människor och blir skuggor av sig själva. En förebyggande åldringsvård måste därför gå ut på att i tid vänja folk att leva ett rikare liv, på att utveckla deras personlighet. Det är möjligt att en semester på ett par månader eller ett halvår något år före pensionsåldern skulle kunna underlätta en anpassning.»

Även bland företagarna var man starkt medveten om detta problem men man betonade också en annan aspekt: »Lika väl som man försöker slussa in ungdomen i yrkeslivet, lika väl bör man försöka finna metoder att slussa ut de gamla. Men det praktiska problemet

är inte att successivt vänja folk vid att vara sysslolösa utan att skapa möjligheter för dem att vara nyttiga så länge de vill och kan vara det.»

Man kan alltså se problemet antingen så att det gäller att anpassa den åldrande till en mera passiv tillvaro som pensionär eller som en fråga om att underlätta hans deltagande i förvärvslivet. Vilket alternativ man än bekänner sig till kvarstår dock nödvändigheten att få folk att inse att åldrandet har ett kraftigt inflytande på arbetsförmågan och att man inte kan ställa samma krav på en äldre arbetare som på en yngre. Även de äldre har för övrigt själva en viss tendens att vägra erkänna sin sjunkande arbetskapacitet. Som en fackföreningsman uttryckte det:

»De gamla som släpar sig till sitt arbete utan att vara borta en enda timme under året gör sig många gånger skyldiga till vad man tillspetsat skulle kunna kalla oberättigad närvaro. Om man kunde sänka kraven på deras närvaro skulle också den psykologiska pressen minska och förutsättningarna för en anpassning till åldrandet skulle öka.»

Arbetskapaciteten

Det är emellertid svårt att föra diskussionen längre utan att precisera vad åldrandet innebär ur fysiologisk synpunkt. Blir de äldre allmänt mindre användbara på arbetsplatserna eller är det vissa typer av jobb som de inte längre lämpar sig för? De medicinska experterna har i sina uppsatser visat att åldrandet är en högst individuell process och att generaliseringar därför blir farliga. Medan den ena 60-åringen kan vara helt orkeslös kan den andra ha både psykisk och fysisk vitalitet i fullt behåll.

Man kan dock summera vissa allmänna konstateranden som låg till grund för diskussionerna. De medicinska experterna var sålunda eniga om att inlärnings- och uppfattningsförmågan sjunker med stigande ålder men att den åldrande rätt länge kan kompensera detta genom sin större erfarenhet. Förmågan att utföra ett arbete med konstant, hög hastighet minskar med åren. Uppenbarligen har

man emellertid ganska begränsade möjligheter att direkt mäta vad en person orkar med. För enstaka funktioner av arbetsförmågan kan man göra sådana mätningar men dessa ger ingen helhetsbild. Kraven på arbetsförmågan varierar ju mellan skilda jobb och arbetaren kan därför passa mer eller mindre bra beroende på vilket jobb man har i tankarna.

Ett speciellt problem är om åldrandet inverkar på olika sätt på männens och kvinnornas arbetskapacitet. För att konkretisera frågan, sjunker kvinnornas arbetsförmåga snabbare än männens? Kvinnorna har ju av tradition en lägre pensionsålder än männen och detta torde bl. a. basera sig på att invaliditetsfrekvensen är högre för de äldre kvinnorna. Vid diskussionerna, som rätt utförligt kom att uppehålla sig vid denna fråga, hävdades emellertid, att den statistik, som åberopats till grund för åtskillnaden, i verkligheten inte låter sig anföras som stöd för denna. De medicinska experterna betonade också att man inte generellt kunde motivera en lägre pensionsålder för kvinnorna på medicinska grunder. Det framhölls emellertid i ett inlägg att undersökningar av de äldres levnadsförhållanden har visat att kvinnorna oftare än männen lever ensamma. Detta kan tolkas så att de har en mindre ombonad hemmiljö och därför förslits snabbare än männen. Sammanfattningsvis kan man dock säga att diskussionen visade att vi på detta område laborerar med föreställningar, som i relativt liten utsträckning bygger på kunskap om de faktiska förhållandena.

De äldres användbarhet inom industrien

Mekaniseringen och de äldres sysselsättningsmöjligheter

Det problem, som närmast uppställer sig, är vad förändringarna i arbetsförmåga hos de åldrande innebär för industriens möjligheter att sysselsätta dem. I första hand kan man se detta som ett tekniskt problem. Det ligger då nära till hands att knyta an till den mekanisering av produktionsprocesserna, som blir alltmera utmärkande

för vår industri. Betyder mekaniseringen ökade eller minskade sysselsättningsmöjligheter för de äldre? Diskussionen kring denna fråga visade att svaret ingalunda är självklart.

Från läkarhåll betonades sålunda att ett modernt verkstadsföretag, för att nu ta ett exempel på en högt rationaliserad industri, ställer sådana krav på snabb reaktionsförmåga och möjlighet att fullfölja ett preciserat arbete, att den åldrande helt enkelt har svårt att hänga med. I en replik framhöll emellertid en företagsrepresentant:

»Tekniskt sett bör det finnas möjligheter att lösa frågan om sysselsättning för de äldre. Genom mekaniseringen försvinner ju successivt de tunga arbetsmoment, som nu är ett av de äldre arbetskraftens problem. Visserligen innebär mekaniseringen också att arbetsmomenten i högre grad kommer att kräva snabbhet och påpasslighet — fordringar som den äldre kanske har svårt att uppfylla. Men det dröjer antagligen ganska länge innan den sidan av utvecklingen har tagit överhand. Man får inte heller glömma vad standardhöjningen på arbetsplatserna i form av bättre hygien, mera sociala anordningar etc. har betytt och också i framtiden kan komma att betyda för att göra det dagliga arbetet mindre slit-samt.»

Denna mera optimistiska syn var dock inte genomgående för företagsrepresentanterna. En annan av dessa hävdade sålunda med stöd av sin erfarenhet att ju mer omfattande mekaniseringen blir desto svårare har det visat sig vara att placera de äldre arbetarna.

Även från fackföreningshåll gav man uttryck för en viss oro ifråga om mekaniseringens konsekvenser för de äldre. Man framhöll dock samtidigt att åtminstone de större företagen har vissa möjligheter att anpassa arbetsuppgifterna efter arbetskraftens sammansättning och en fackföreningsman sade sålunda:

»Även om intensiteten inom industrien numera har blivit så hög att det många gånger kan vara svårt för den äldre att hävda sig, så finns det sannolikt i det moderna produktionslivet just sådana arbeten, som passar den äldre arbetaren. Företagens vakthållning är en sådan typ av arbete. Jag tror för min del inte att det är något

problem för de större företagen att finna sådana arbetsuppgifter. Däremot anmäler sig problemet med desto större tyngd i de många småföretagen.»

Man kan naturligtvis fråga sig om mekaniseringen verkligen måste få sådana konsekvenser för de äldre och om inte detta är ett tecken på att man löst problemet tekniskt otillfredsställande. Eller som en företagsrepresentant ställde frågan:

»Industriens maskinpark verkar ofta tillkommen med tanke på att den skall betjänas av yngre arbetare, viga och snabba. Men för att ta ett exempel från ett annat håll, en modern bil som ju är en mycket komplicerad maskin. Ingen ifrågasätter väl numera att inte en sådan skall kunna skötas lika väl av en 70-åring som av en 20-åring. Är det verkligen inte möjligt att de som konstruerar industrimaskinerna försöker utforma dem så att också de äldre arbetarna skall kunna sköta dem tillfredsställande?»

Även om mekaniseringen här har behandlats som ett tekniskt problem får man dock inte fatta det som om de äldre rent fysiskt skulle vara ur stånd att sköta maskinerna. Detta är naturligtvis fallet relativt sällan. Vad som kan inträffa är att han sköter dem mindre bra. Ur företagets synpunkt får därför problemet, som betonades i diskussionen, närmast en ekonomisk dimension. När man motiverar anskaffningen av en modern, kostnadskrävande maskin kalkylerar man med att den skall avkasta en viss produktion. I praktiken kanske den sedan inte kan göra detta, därför att den som betjänar den inte förmår utnyttja maskinens kapacitet optimalt. Då är det av ekonomiska skäl nödvändigt att ersätta arbetaren i fråga med en annan och lämpligare. Något annat är ju ur företagsekonomisk synpunkt oansvarigt.

Lönesystemet

Det är emellertid inte bara förändringarna i produktionsprocessen, som har ogynnsamma följder för den åldrande. Också uppbyggnaden av lönesystemet medför att han utsätts för en psykologisk press. En läkare framhöll:

»Ackordsarbetet är pressande för de äldre. Dess princip är ju att det skall driva på och det visar sig också ofta att man inte kan förmå en äldre ackordsavlönad arbetare att bromsa sin arbetstakt, även om detta är önskvärt av hälsoskäl. Man bör därför i möjligaste mån försöka föra över de äldre till tidlön även om de står kvar i arbeten som i och för sig anses böra ackordsbetalas.»

Omplacering och omskolning

Det kan ju visa sig att de utvecklingstendenser, som nu har skildrats, leder till att den äldre får svårt att sköta sitt jobb. Vilket ansvar har då arbetsgivaren gentemot den anställde i en sådan situation? Svaret på den frågan utvecklades i ett inlägg av en fackföreningsman, vars slutsatser nog återspeglade en ganska allmän uppfattning bland konferensdeltagarna:

»Det finns arbetsgivare, som har en tendens att sortera arbetskraften efter kvalitet. Så fort de får minsta anledning att göra sig av med arbetskraft, så blir det de mindre goda arbetarna, som åker iväg. Men den arbetskraft, som står oss till buds, är nu en gång mycket ojämn och det måste man ta hänsyn till. Varje gång jag har mött den där tendensen hos en arbetsgivare har jag därför starkt framhållit att varje företagare bör sträva efter att finna en användning också för den mindre goda arbetskraften.»

Problemet måste därför i praktiken lösas genom en omplacering av de äldre arbetarna till jobb, som de lämpar sig för. Men detta förutsätter, att man har en någorlunda klar uppfattning om vilka arbeten, som kan komma i fråga. Inventeringar, som har syftat till att klarlägga detta, har gjorts på en del håll inom svensk industri. Vissa erfarenheter härav redovisades under diskussionen och en företagsrepresentant gav uttryck för denna syn på problemet:

»Det finns möjligheter att använda också sådan arbetskraft, som inte längre orkar stå kvar i sina gamla arbetsuppgifter. Förmän och också erfarna yrkesarbetare kan exempelvis användas som instruktörer för nya förmän och för yngre arbetare, som maskin-

uppsättare osv. Man kan också tänka sig halvtidstjänstgöring i sådana fall även om det vållar ett visst besvär och blir en börda för företaget. Däremot är det tråkigt, när gamla yrkesarbetare skall behöva bli portvakter, städare eller liknande.»

Men det står naturligtvis klart, att denna relativt slumpmässiga omplacering av den äldre arbetskraften inte är tillfredsställande och att man skulle behöva ersätta den med en som baserar sig på arbetsfysiologisk forskning. Behovet av en sådan betonades mycket starkt under diskussionerna. Det framhölls från läkarhåll att det är svårt att använda arbetsvärderingen, som den nu bedrivs i vårt land, för omdömen huruvida ett arbete är lämpligt för en äldre eller ej.

För att en arbetare skall kunna sättas på en ny uppgift fordras det många gånger att han omskolas. Arbetsmarknadsstyrelsen har haft en del sådana kurser för äldre arbetare och de har gett mycket goda resultat. Det nämndes som exempel att man utbildat norrländska skogsarbetare, som på grund av dåliga ryggar haft svårt att fortsätta i skogen, till bilreparatörer. Detta har utfallit mycket väl, de omskolade har visat sig skickliga i sitt nya yrke och det har inte mött några svårigheter att placera dem.

Psykologiska hinder för omplacering och omskolning

Försöken att finna nya arbetsuppgifter åt de äldre möter dock ofta en del svårigheter av psykologisk art och en av läkarna framhöll, att »när det gäller arbetare med kvalificerad sysselsättning, kan man oftast inte begära att de vid hög ålder skall underkasta sig omskolning». Från ett företag redovisades också ganska nedslående erfarenheter av ett försök att omskola äldre arbetare vid en sammanslagning av två fabriksenheter:

»Det visade sig att en betydande del av arbetarna aldrig kunde anpassa sig till de nya förhållandena. Antingen slutade de eller också stannade de kvar men lyckades då aldrig komma upp i normal förtjänst.»

Också själva omplaceringen av de äldre arbetarna stöter många

gångar på liknande psykologiska hinder. Redan vid de äldres infogande i arbetslag möter man sådana. En av de medicinska experterna redovisade vissa utländska erfarenheter på denna punkt:

»Det är inte lämpligt att placera äldre i grupper som domineras av yngre; å andra sidan är inte heller erfarenheterna av fabriker för enbart äldre helt goda. Jag tror att det är viktigt att få en sådan sammansättning av arbetskraften, att man tar vara på den psykiska stimulans det innebär för de äldre att ha kontakt med de yngre.»

Ibland är det en känsla av oförmåga hos arbetaren själv, som försvårar omflyttningen. Det betonades sålunda, att »inte minst äldre manliga arbetslösa känner en viss fasa för att ta ett nytt arbete av något slag. De tycks inte ha tillräckligt förtroende till sina möjligheter att klara ett nytt jobb.»

Ett vanligare hinder tycks dock vara att arbetaren känner sig deklasserad av en omplacering. Många exempel på detta anfördes vid konferensen.

»Möjligheterna till omplacering sammanhänger för arbetarnas del med sådana faktorer som yrkesstolthet och social prestige», framhöll sålunda en företagsrepresentant. »Det är inom gruvindustrin vanligen mycket svårt att omplacera t. ex. en skivbrytare — som tillhör gruvarbetets aristokrati — då han blir för gammal för att fylla de psykiska och fysiska kraven i det gamla arbetet.»

Vid något företag tillämpar man den metoden, att en person med precisionsarbete flyttas över till ett kvalificerat arbete med långsammare takt, när han passerat 50-årsstrecket. Och det anfördes i anslutning till detta exempel att ofta betyder en lägre betalning inte så mycket som en nedvärdering av arbetets prestige.

Möjligheterna att sysselsätta pensionärerna

Inställningen till arbete efter pensionsåldern

Det kanske i och för sig kan verka märkligt att utgå ifrån att pensionärerna överhuvudtaget *skall* beredas möjligheter till syssel-

Lämplig sysselsättning för pensionärer?

sättning. Pensionsåldern betraktas ju som regel såsom den tid när man skall vila ut från ett långt liv i arbete. Med en sådan syn på pensioneringen måste en diskussion om arbetstillfällen för de gamla på sätt och vis te sig onaturlig. Men som tidigare har framhållits är det ju uppenbarligen ofta så att vad som ter sig onaturligt för många gamla är det abrupta slutet på arbetslivet, de känner sig hänsynslöst utkastade i en passivitet och en isolering som är mångdubbelt värre än det dagliga slitet för bärningen. Redan av rent medicinska och psykologiska skäl är det därför många gånger motiverat att skapa sysselsättning åt de gamla.

Frågan är naturligtvis hur pass omfattande detta behov är. Under diskussionerna redovisades åtskilliga erfarenheter på denna punkt. Beträffande arbetarna var man ganska allmänt av den uppfattningen att många av dem gärna drar sig tillbaka när de uppnår den vedertagna pensionsåldern, 67 år. Det påpekades att detta i

viss utsträckning kan hänga samman med att pensionärerna vill utnyttja sitt medlemskap i arbetslöshetskassa. De har nämligen möjlighet att uppbära arbetslöshetsunderstöd under högst 180 dagar, om de anmäler sig hos arbetsförmedlingen. Men de räknar då inte med att erbjudas arbete utan betraktar understödet som en rimlig kompensation för de avgifter de erlagt under årens lopp. När sedan understödet upphör blir arbetarna många gånger intresserade av att återgå till arbetet men då inte bara av ekonomiska skäl utan också därför att de i längden vantrivs med passiviteten.

Det är dock sannolikt att de ekonomiska skälen i allmänhet spelar större roll för arbetarens önskan att fortsätta i arbetet. Han vill behålla sina inkomster och den levnadsstandard han vant sig vid så länge som möjligt. Ett belysande exempel på detta, som drogs fram i diskussionen, är verkningarna av 1948 års folkpensionsreform. Denna medförde ju en avsevärd förbättring av pensionärernas villkor. Resultatet blev att de arbetare, som blev pensionsberättigade det året, i klart större utsträckning än som skett i motsvarande fall tidigare år, valde att utträda ur förvärvslivet. Denna effekt tycks visserligen ha varit övergående men den pekar på de ekonomiska faktorernas betydelse för arbetarnas önskan att stå kvar.

För tjänstemännens del blir situationen som regel en annan. Man spårar också oftare en önskan från deras sida att fortsätta i arbetet. Majoriteten av tjänstemännen har dock ordnade pensionsförhållanden och de ekonomiska faktorerna måste därför spela en mera underordnad roll för tjänstemännens attityd i detta avseende. Orsakerna är sannolikt mer att söka på det psykologiska planet.

Mot bakgrunden av denna diskussion om arbetarnas och tjänstemännens inställning till arbete efter uppnådd pensionsålder kan det vara rimligt att utgå från att en rätt stor del av dem är intresserade av att beredas arbetstillfällen. De medicinska och tekniska problem, som kan skapa svårigheter att tillmötesgå sådana önskemål, är naturligtvis i princip av samma slag som ifråga om den äldre, ännu aktiva arbetskraften. Men därtill kommer en rad faktorer, som hänger samman med sysselsättningsläget, befordringsutsik-

terna och också pensionärens egen åsikt om vilket arbete han kan sättas på.

Det framkom mycket tydligt under diskussionerna att omgivningen ofta utövar en press på den äldre arbetaren att sluta i och med att han uppnår pensionsåldern och att de som går kvar utsätts för ett liknande tryck. En sådan hållning från omgivningens sida kan böttna i att sysselsättningsläget är eller befaras bli ogynnsamt men också i rena befordringssynpunkter. Många gånger kan det ju nämligen inträffa att utebliven pensionering av en person också innebär utebliven befordran för ett flertal. Dessa båda faktorer, sysselsättningsläget och befordringssynpunkterna, har emellertid inte samma effekt på inställningen till pensionärernas arbete. Ur befordringssynpunkt spelar det ingen roll om pensionären fortsätter att arbeta, huvudsaken är bara att han inte blir kvar i sitt gamla jobb. Ett arbetslöshetsläge däremot kan innebära att pensionärens rätt till arbete överhuvudtaget ifrågasättes.

Sysselsättningsläget och pensionärernas arbete

Det ligger då nära till hands att fråga om den generösa syn på pensionärernas arbetsmöjligheter, som kommit fram under diskussionerna, skulle överleva en arbetslöshetskris. Något svar på den frågan kan ju knappast ges. Allt beror här på vilken inställning man kan uppamma både bland de yngre arbetarna och bland pensionärerna själva. Utländska erfarenheter tyder dock på att problemet är nära knutet till sysselsättningssituationen. Detta be-lystes i ett inlägg, som berörde en internationell konferens, där man bl. a. hade diskuterat frågan om pensionärernas arbete. Det visade sig att man i samhällen med full sysselsättning var betydligt mera inställd på att bereda pensionärerna arbetstillfällen, än i samhällen där man hade en viss arbetslöshet.

Men vi har ett konkret exempel på närmare håll, som berördes av en företagsrepresentant:

»Nordnorge är ju ett område där man fortfarande har ett arbetslöshetsproblem och där utövas en mycket stark press på folk att lämna arbetet vid lägsta tänkbara pensionsålder. Det betraktas

Säg Smith, hur länge har Ni varit anställd här egentligen? (The New Yorker.)

som osolidariskt av en arbetare att stå kvar efter den ålder, då han skulle kunna få full pension.»

Från fackföreningshall gavs denna allmänna deklARATION i frågan:

»Den syn vi skall lägga på pensionärernas förvärvsarbete får inte knytas bara till den fulla sysselsättningens samhälle. Det måste tillhöra det moderna kultursamhällets attityd att säga att alla människor, som vill arbeta, skall ges en rimlig chans härtill. Men får vi arbetslöshet kommer alla att betrakta det som naturligt att den gamle och orkeslöse i första hand får flytta på sig och de gamla kommer då också att ha lätt att finna sig i det.»

Befordran och pensionering

I dagens situation betyder naturligtvis sysselsättningsläget mindre för pensionärernas arbetsmöjligheter än befordringssynpunkterna. De senares inflytande kommer uppenbarligen redan nu till uttryck på alla arbetsplatser i större eller mindre utsträckning. Detta gäller för både arbetare och tjänstemän även om det är mera påtagligt i fråga om de sistnämnda. Från tjänstemannahåll ställdes problemet på följande sätt:

»Den negativa reaktionen från de ännu aktiva tjänstemännen när en pensionär står kvar i arbetet och befordringsutsikterna därigenom minskar är ingen ny företeelse. Befordringsmöjligheterna varierar dock starkt på skilda områden och för olika tjänstemän. Problemet blir ju särskilt märkbart när man kommer in på vissa statliga områden där man har en strängt uppbyggd hierarki. Men man kan inte komma ifrån att det existerar också i ganska stor utsträckning inom industrien. Och det blir större ju mer kvalificerade arbetsuppgifter den har som skall gå i pension.»

När det gäller de högre tjänstemännen spelar för övrigt också andra faktorer än befordringssynpunkterna en roll. »När vi kommer till de högre befattningarna», framhöll sålunda en företagsrepresentant, »är det svårare att erbjuda en tjänsteman att stå kvar. Då måste vi tänka på befordringssynpunkterna men också på företagets anspråk på de anställdas vitalitet, initiativkraft och förmåga till förnyelse.»

För arbetarnas del inverkar befordringsaspekterna liksom ifråga om tjänstemännen främst där man har en strikt hierarki, som exempelvis är fallet inom järnvägsyrket. Men de kan också ge utslag där organisationen är mindre formell men där arbetaren ifråga officiellt eller inofficiellt t. ex. intagit någon slags förmansställning.

Att komma till rätta med dessa problem är naturligtvis en fråga om opinionsbildning på längre sikt. Som en av deltagarna framhöll, är det mycket i den allmänna opinionen som måste ändras för att de gamla skall känna sig tillfreds på arbetsplatserna.

»Vi måste försöka påverka uppfattningen om pensionärernas arbete», framhöll en fackföreningsrepresentant, »så att vi i varje enskilt fall ger företräde åt de mänskliga synpunkterna.»

Prestigen — ett hinder för fortsatt arbete

Men om nu pensionären likväl inte kan beredas tillfälle att stanna på sitt gamla arbete men väl kan få ett annat kommer ofta prestigesympunkter med i spelet. En arbetare är, som redan tidigare har diskuterats, i regel ovillig att flytta från ett kvalificerat till ett mindre kvalificerat arbete. Ett belysande exempel härpå gavs av en företagsrepresentant: »En arbetare, som skulle gå i pension hade bett att få stanna kvar. Han erbjöds då att gå som städare på den mekaniska verkstad, där han tidigare arbetat, men den tanken roade honom inte särskilt. Då kom avdelningschefen på att göra honom till »ordningskontrollant» på verkstaden, vilket innebar att han till fyra femtedelar fick en städares funktioner men därutöver hjälpte till med verktygen och såg till att skyddsföreskrifterna följdes. Under de år han nu har gått kvar på verkstaden har han utvecklats till att bli dess »alt muligman». I kraft av sin erfarenhet ger han råd och tips, och han betraktas nu — och betraktar sig själv — som någon sorts biträdande förman, trots att han inte har några som helst befogenheter. Han har ett mycket starkt intryck av sin betydelse och av de möjligheter han har att göra nytta.»

Men också för tjänstemännen uppkommer motsvarande problem, dock sällan före pensionsåldern. Eftersom tjänstemannastaben som regel är mera hierarkiskt uppbyggd än arbetargruppen blir problemet dock mera komplicerat när det väl uppkommer. Från tjänstemannahåll preciserades problemet:

»Statusfrågan blir på tjänstemannansidan ett mycket stort problem och det står i relation till hur kvalificerade arbetsuppgifterna är. En tjänsteman kan säga sig att han sköter sitt arbete på bästa möjliga sätt och att det inte finns någon annan som kan göra det bättre. Om han vid pensionsåldern skall flyttas reagerar han där-

för mycket negativt. Och sätter man honom på enklare arbetsuppgifter och eventuellt underordnar honom en tidigare underordnad måste detta leda till slitningar på arbetsplatsen.»

En metod att kringgå detta problem kan många gånger vara att vänta med att erbjuda pensionären arbete till en viss tid har förflutit efter pensionstillfället. På arbetsplatsen upphör man efter någon tid att förknippa honom med en viss arbetsuppgift och också hos pensionären själv försvinner känslan av att behöva bevaka sin prestige. De erfarenheter, som redovisades vid konferensen, tyder på att denna förändring sker relativt snabbt. Upphållet från arbetet behöver därför kanske inte räcka mer än något halvår.

Lönepolitik och löneformer

En mycket viktig faktor när man diskuterar pensionärernas arbetsmöjligheter är också lönepolitiken och formerna för lönesystemet. Många gånger kan det nämligen vara så att företagets möjligheter att bereda pensionärerna arbete beror på om dessa kan gå för en lön, som ligger under den avtalsenliga. Om de gamla nämligen presterar mindre än som förutsatts vid uppgörandet av avtalen blir det ju annars en ekonomisk uppoffring för företaget och det skulle löna sig att ersätta dem med yngre och lämpligare arbetskraft.

De problem, som sammanhänger med lönesystemets utformning, framför allt förekomsten av ackordslön, har redan tidigare berörts. En fackföreningsrepresentant gav uttryck för följande syn på dessa frågor:

»Frågan hur vi skall ordna lönen till den äldre icke fullgoda arbetskraften blir mycket komplicerad och beror på vilka löneformer vi diskuterar. Om vi först ser på det individuella ackordet så är det väl här inte anledning att göra någon anpassning speciellt till den gamle arbetarens förutsättningar. Där sådana ackord tillämpas, visar sig den nedsatta prestationsförmågan i att arbe-

tarens förtjänst ligger under genomsnittet och han accepterar detta som ett uttryck för sina prestanda.

Vid ett gruppavtal, där avtalet alltså fastställts gemensamt för ett lag arbetare, blir frågan mera komplicerad. Skulle man här låta en gammal arbetare med nedsatt prestationsförmåga ingå i ett lag av yngre blir resultatet att lagets prestation sjunker under vad som är möjligt och rimligt. Detta tror jag inte är en riktig utväg ur samhällets synpunkt, följden skulle i sådana fall bli att arbetstakten inte kunde sättas högre än att den gamle orkade med och det skulle sannolikt bli en dyr anpassning för svenska folket. Om arbetaren blir för gammal för denna typ av arbeten måste man alltså lösa problemet genom att omplacera honom till andra och lämpligare arbetsuppgifter.

För att sedan gå över till tidlönearbetet har vi först fallen med s. k. platsbetalning i flyttande produktion vid t. ex. ett löpande band. Där har lönen bestämts under förutsättning att arbetaren håller samma arbetstakt, som är satt för bandet. Gör han det så måste givetvis avtalsenlig lön utgå. Därmed återstår de fria tidlönearbetena, där den ene arbetarens insats är oberoende av alla de andras. För dem, som inte kan klara sig i arbeten under de andra löneformerna, blir dessa tidlönearbeten en lösning och jag tror att de flesta gamla måste lotsas över till sådana arbeten. Här kan man också diskutera en anpassning av lönen efter arbetskraftens förmåga.»

Pensionssystemet

Fixerad eller elastisk pensionsålder?

Mot bakgrunden av den nu förda diskussionen kan man behandla uppbyggnaden av pensionssystemet. Uppenbarligen är det inte något allmänt önskemål eller behov att utforma ett pensionssystem, som skapar tvång till vidare sysselsättning. En av de deltagande fackföreningsrepresentanterna framhöll sålunda:

»Vi skall inte skapa en mentalitet, som håller kvar folk i arbetet,

fast de inte själva vill det. Försöken att skapa förståelse för dem som vill fortsätta att arbeta får inte slå över.»

Med detta resonemang faller tydligen också den ibland framförda tanken att pension endast skall utgå till invalidiserade personer. Pensionsrätten skulle därvid grundas på att man genomgått något slags invaliditetsprövning, som visat att man är arbetsoförf. Tanken på ett sådant system tillbakavisades mycket kraftigt vid konferensen.

Man var däremot nog allmänt ense om att någon fixerad åldersgräns borde finnas, då tillbakaträdande ur förvärvslivet skulle kunna övervägas. Men man var medveten om att gränsen alltid blir godtycklig och som någon framhöll, »i de individuella fallen nästan alltid felaktig».

Inställningen till en fixerad åldersgräns summerades på följande sätt av en fackföreningsman:

»Jag tror att det är en mycket förnämlig tillgång för det moderna kultursamhället att vi har en fast pensionsålder, då vi har en absolut rätt att sluta arbetet och ta ledigt. Man kan ju försöka göra sig en föreställning om vad det innebär för en arbetare, som stått hela sitt liv i ett mycket tungt, pressande och ensidigt kroppsarbete, att det för honom hägrar ett årtal, då han kan få gå hem och bli en fri människa.»

Men man var också ense om att denna fasta pensionsålder inte var tillräcklig utan att man måste ha möjligheter till anpassning i de enskilda fallen. En företagsrepresentant framhöll:

»Naturligtvis är det ett enkelt system att låta alla sluta vid 67 år men det är knappast tillfredsställande. Det blir oundvikligen krångligare om man skall börja tillämpa några elastiska gränser, men jag föreställer mig att det i alla fall är dithän vi på ett eller annat sätt måste sträva.»

Man refererade härvid till flera olika system och diskuterade bl. a. möjligheten av att ordna en glidande pensionsålder. Ett problem, som man därvid har att bemästra, är att se till att arbetstagarer lämnar sin anställning varken för tidigt eller för sent. I förra fallet förlorar företaget värdefull arbetskraft i onödan och i det se-

nare får det inte önskvärd avlösning på befattningen. Man måste alltså fixera en lägsta och en högsta pensionsålder. Initiativet till avgången bör ligga hos arbetstagaren under första delen av den period, då pensionering kan ske, för att därefter förskjutas till arbetsgivaren. I praktiken skulle detta fungera t. ex. så att man fixerade de båda åldersgränserna till 60 resp. 67 år. Beslutet om kvarstående eller avgång skulle då normalt ligga hos arbetstagaren till denne uppnådde exempelvis 65-årsåldern och då flyttas över till företaget.

Inom statsförvaltningen har man sedan några år ett system med två pensionsåldrar, där initiativet på detta sätt övergår från arbetstagaren till arbetsgivaren och en viss flexibilitet blir alltså möjlig ifråga om den statsanställdes utträde ur arbetslivet. Det framhölls för övrigt i dessa sammanhang att det inte är nödvändigt att avgångsåldern för de SPP-anslutna överensstämmer med den försäkrade pensionsåldern. Man kan sålunda avgå tidigare eller senare med reducerad resp. större pension än den utfästa.

Pension och lön

Ett problem för dem som önskar gå kvar, är sammanjämkandet av lön och pension. Framför allt blir detta naturligtvis aktuellt för tjänstemännen men också för arbetarna kan det spela en viss roll.

Arbetarpensionerna betraktas sålunda för närvarande i regel som trotjänarpensioner och de utgår därför inte förrän arbetaren slutar i företaget, även om detta sker efter den traditionella pensionsåldern. Man skulle vänta sig att detta ledde till att arbetarna tog ut pensionen och gick över till ett annat företag för att arbeta vidare där. Detta tycktes dock inte vara någon allmän erfarenhet. Förklaringen kan ligga i att arbetarpensionerna är relativt små i förhållande till den tidigare arbetsinkomsten och därför inte väger så tungt när arbetaren står inför valet att sluta eller fortsätta i företaget. Från fackföreningshåll uttrycktes dock vissa betänkligheter mot denna praxis att inte utbetala pension förrän arbetaren lämnar sin anställning: »Om man antastar pensionen för dem som stannar kvar så motverkas lusten till fortsatt arbete.» — »Man bör

vara mycket försiktig med att rucka på de förmåner arbetarna betraktar som rättigheter.»

För tjänstemännens del ligger problemet annorlunda till. De som är SPP-anslutna uppbär ju 60 procent av lönen i pension. Om de fortsätter i sitt gamla arbete med bibehållen lön skulle de alltså efter pensionsåldern få en sammanlagd inkomst som motsvarar 160 procent av den tidigare lönen. I den situationen gör en del företag så att de utbetalar 40 procent av lönen till den tjänsteman som vill stå kvar, ofta något mer om man är mycket angelägen om hans fortsatta tjänster. Hans inkomstnivå efter pensionsåldern blir därmed i stort sett densamma som tidigare.

En sådan praxis kan naturligtvis på sätt och vis sägas innebära att man fastställer en behovslön för den pensionerade i stället för den prestationslön han tidigare uppburit. Ur tjänstemannaorganisationernas synpunkt kan givetvis ett sådant system te sig oförmånligt och det underströks från tjänstemannahåll, att »anledningen till att det hittills i allmänhet gått utan friktioner delvis är att det varit fråga om ett relativt litet antal pensionärer. Men om antalet blir större eller om arbetsmarknadsutsikterna för tjänstemännen i gemen skulle försämrats, blir nog reaktionen från de övriga tjänstemännens sida en annan och ogynnsammare.»

Från flera håll uttalades därför intresse för ett system som innebär att full lön utgår så länge personen är i tjänst, medan däremot pensionen hålls inne. När den anställde sedan utträder ur förvärvslivet blir pensionen så mycket större. En SPP-pension, som hålls inne två år stiger sålunda med en femtedel och tas den ut först vid 70 års ålder i stället för vid 65 utgår den med 96 % i stället för 60 % av full lön. SPP-anslutna tjänstemän, som önskar stå kvar efter 65-årsåldern rekommenderas som regel att uppskjuta uttagandet av pensionen tills de lämnar förvärvsarbetet och därigenom komma i åtnjutande av ett högre pensionsbelopp.

Det kan vara motiverat att som slutord för denna konferens, som i så stor utsträckning kom att betona de mänskliga aspekterna

INDUSTRIEN OCH DEN ÄLDRE ARBETSKRAFTEN

på förgubbningsproblemet, välja ett par citat av förbundsordförande Yngve Persson resp. direktör Sven Schwartz:

»Vi måste välja en politik som strängt taget börjar med 15-åringen eller den ålder när individen kommer in i förvärvslivet. Vi måste ha den uppfattningen att människan skall gå genom livet så oskadd som möjligt men samtidigt vara så nyttig som möjligt. Om vi i varje yrke försöker göra en anpassning mellan individen och produktionens behov gör vi också övergången i pensionsåldern lättare.»

Och direktör Schwartz yttrade:

»Även om det inte skulle gälla så stora ekonomiska värden har det utan tvivel stor betydelse att man inte direkt tvingar folk att sluta arbeta. Vi bör se det som en angelägen uppgift att finna framkomliga vägar för att låta människor fortsätta arbeta, när de är villiga och kapabla att göra det. Detta är ett stort problem och dess lyckliga lösning kräver inte bara insatser av näringslivet och samhället, utan allas medverkan och ansträngningar.»

Deltagare i IUI:s konferens

Föredragshållare och diskussionsinledare

Direktör Sven Ersman, Trafik AB Grängesberg-Oxelösund
Professor Sven Forssman, Svenska Arbetsgivareföreningen
Förste sekreterare Otto Nordenskiöld, Tjänstemännens Centralorganisation
Förbundsordförande Yngve Persson, Svenska Träindustriarbetareförbundet
Docent I. G. Porjé, Geriatriska kliniken, Södersjukhuset
Fil. lic. Bengt G. Rundblad, Industriens Utredningsinstitut
Professor Ingvar Svenilsson, Stockholms Högskola
Fil. dr Jan Wallander, Industriens Utredningsinstitut

Övriga deltagare

Direktör Carl W. Bergström, MAB och MYA
Direktör William Björneman, Föreningen Skånska Andelsslakterier
Direktör Erik Brodén, Svenska Arbetsgivareföreningen
Överdirektör C. W. Curtman, Arbetsmarknadsstyrelsen
Ombudsman Ture Flyboo, Landsorganisationen
Direktör Curt-Steffan Giesecke, Svenska Arbetsgivareföreningen
Agr. lic. Odd Gulbrandsen, Industriens Utredningsinstitut
Dr Allan Hedfeldt, ASEA, Västerås
Direktör Per Hemberg, AB Surte Glasbruk
Direktör Sven Hydén, Svenska Arbetsgivareföreningen
Fil. lic. Erik Höök, Industriens Utredningsinstitut
Direktör Bertil Kugelberg, Svenska Arbetsgivareföreningen
Direktör Bengt Lassen, AB P. A. Norstedt & Söner
Redaktör Albin Lind, Tidskriften Fackföreningsrörelsen
Generaldirektör Karl Lindell, Statens Avtalsnämnd
Direktör Sven G. Linder, Stora Kopparbergs Bergslags AB
Riksdagsledamoten Thyra Löfqvist

Fil. dr Rudolf Meidner, Landsorganisationen
Direktör Helmer Nordqvist, AB Bofors
Direktör Sven Schwartz, Bolidens Gruv AB
Professor Torgny Segerstedt, Uppsala Universitet
Direktör Gustaf Settergren, Sveriges Industriförbund
Civilingenjör Ralf Thorburn, ASEA, Västerås
Byrådirektör Lars-Erik Torén, Försäkringsinspektionen
Sekreterare Göran Waldau, Industriens Utredningsinstitut
Bankdirektör Marcus Wallenberg, Stockholms Enskilda Bank AB
Socialchef Johan Westberg, Svenska Cellulosa AB
Direktör Tage Wärn, Svenska Personal-Pensionskassan
Generaldirektör O. A. Åkesson, Livförsäkrings AB Förenade Framtiden

Svenska folket förgubbas. Arbetskraften kommer alltmer från de högre åldersklasserna.

Vilka faktorer i befolkningsutvecklingen ligger bakom? Vad blir de samhällsekonomiska konsekvenserna? Hur kommer den mångotalade försörjningsbördan gentemot de gamla att te sig? Vilka anpassningssvårigheter möter de gamla? Vad betyder det för industrien att arbetskraftens medelålder förskjuts uppåt?

För att få dessa frågor belysta ordnade Industriens Utredningsinstitut i oktober 1954 en konferens mellan fackföreningsmän, företagare och experter på skilda områden. Föredragen och diskussionerna vid konferensen har samlats i denna bok där olika experter framlägger sina synpunkter på några aspekter av vad man populärt kallat svenska folkets förgubbning.

PRIS 7 KRONOR

ALMQVIST & WIKSELL